

A • T • L • A • S
POLSKICH
STROJÓW
LUDOWYCH

ADAM GLAPA

STRÓJ DZIERŻACKI

POLSKIE TOWARZYSTWO LUDOZNAWCZE

ATLAS POLSKICH STROJÓW LUDOWYCH

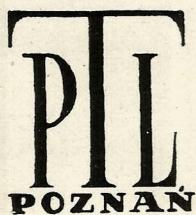
CZĘŚĆ II

WIELKOPOLSKA

ZESZYT 2

ADAM GLAPA

STRÓJ DZIERŻACKI

1 9 5 3

NAKŁADEM POLSKIEGO TOWARZYSTWA LUDOZNAWCZEGO W POZNANIU

ATLAS POLSKICH STROJÓW LUDOWYCH, WYDAWANY
PRZEZ POLSKIE TOWARZYSTWO LUDOZNAWCZE PRZY
WSPÓŁDZIAŁE PAŃSTWOWEGO INSTYTUTU SZTUKI

KOMITET REDAKCYJNY: EUGENIUSZ FRANKOWSKI
JÓZEF GAJEK, KAZIMIERZ PIETKIEWICZ. KSAWERY
PIWOCKI, ROMAN REINFUSS, TADEUSZ SEWERYN,
BOHDAN URBANOWICZ

REDAKTOR NACZELNY JÓZEF GAJEK
REDAKCJA ATLASU: POZNAŃ, FREDRY 10
OKŁADKA: ADAM MŁODIANOWSKI
PLANSZE BARWNE: JERZY KAROLAK
UKŁAD GRAFICZNY: E. FRANKOWSKI
DRUK: ZAKŁADY GRAFICZNE IM. MARCINA KASPRZAKA
W POZNANIU

CZCIONKI MONOTYPOWE — SKŁADAŁ I ŁAMAŁ:
SZKUDLAREK BOLESŁAW
DRUKOWALI KLAUSE ALEKSY I STRUGAŁA JÓZEF
KLISZE JEDNOBARWNE I TRÓJBARWNE WYKONALI:
URBANEK CZESŁAW, SĘPIŃSKI ANTONI I GIELNIK
WŁADYSŁAW

Nakład 6.200 egz. — Arkuszy wydawn. 7 — Arkuszy druk. 8¹/₂.
Papier bezdrzewny ilustracyjny kl. III, 61×86, 100 gramowy.
Oddano do składania dnia 3. 12. 1952 — Podpisano do druku
dnia 20. 4. 1953 — Druk ukończono dnia 28. 5. 1953 — Zam. 3891/52
Zakłady Graficzne im. M. Kasprzaka w Poznaniu, Wawrzyniaka 39
K-4-21240 Cena zł 27,—

Tablica I
STRÓJ DZIERŻACKI WSPÓŁCZESNY

Malował Jerzy Karolak

WSTĘP

Położenie obszaru. Strój dzierzacki występuje na terenie zwanym dawniej Biskupizną. Nazwa ta w znaczeniu etnograficzno-kulturowym obejmuje południową część powiatu gostyńskiego tj. obszar, należący do południowej Wielkopolski, na którym znajduje się ponad 30 wsi, leżących wokół Krobi, Domachowa i Żytowiecka (patrz mapa). Na powstanie tej nazwy wpłynęła przynależność tego obszaru w ciągu 600 lat do biskupów poznańskich, którzy posiadali w Krobi swą letnią rezydencję.

Historia regionu. Na terenie byłej Biskupizny, od neolitu po dni dzisiejsze, możemy śledzić ciągłość życia ludzkiego i przekształcanie się różnych form jego bytowania i gospodarki¹. Wiele szczegółów z życia ludności w okresie najdawniejszym wyjaśniają ślady osadnictwa pierwotnego istniejącego na przestrzeni kilku okresów archeologicznych i wielkie cmentarzysko z okresu późno-lateńskiego i rzymskiego w Wymysłowie², wiosce leżącej w środku interesującego nas obszaru etnograficznego. Podobnie jak Pałuki w północnej Wielkopolsce nawiązują przez Biskupin do odległych czasów, tak też i Biskupizna w południowej Wielkopolsce, poprzez jedno z największych w Polsce stanowisk archeologicznych w Wymysłowie, wiąże współczesność z odległymi wiekami. Jednym z ciekawszych dowodów dawności kulturowej tego obszaru są niezmiernie stare i ciekawe nazwy zachowane po dzień dzisiejszy³ oraz liczne relikty etnograficzne⁴.

Krobia, dzisiejsze centrum byłej Biskupizny, o której pierwsze wiadomości historyczne posiadamy z XI w.⁵ jest osadą młodą w stosunku do Starej Krobi i archeologicznego stanowiska w Wymysłowie. Mieścina ta, w okresie wczesno-średniowiecznym była zapewne opolem⁶, a w XIII w. — kasztelanią⁷. W 1232 r. Krobia była już własnością biskupa poznańskiego⁸, a w 1374 r. kronikarz Janko z Czarnekowa nazwał tereny leżące wokół Krobi, powiatem krobskim⁹. W 1564 r. do biskupiego klucza krobskiego należało 12 wsi: Chumiątki, Żychlewo, Potarzyca, Posadowo, Sułkowice, Rębowo, Domachowo, Kościelna Wieś, Bukownica, Stara Krobia, Sikorzyn, Grabianowo. Wioski te nie od razu zostały włączone do posiadłości biskupa poznańskiego, wcześniej zostało np. nabyte Domachowo (przed 1290 r.), Rębowo (po 1293 r.)¹⁰, znacznie zaś później Grabianowo (II poł. XV w.) i Potarzyca (w 1510 r.). Wymienione wsi należały do posiadłości biskupich aż do upadku Rzeczypospolitej szlacheckiej, do 1796 r., w którym to czasie majątki kościelne na obszarze b. Wielkiego Księstwa Poznańskiego zostały częściowo skonfiskowane na rzecz pruskich zaborców¹¹. Ostatnim dziedzicem Krobi i całej Biskupizny był biskup poznański, Ignacy hr. Raczyński¹². W czasach Rzeczypospolitej szlacheckiej Biskupizna należała do powiatu kościańskiego i Ziemi Wschowskiej, w okresie zaboru, tj. od 1793—1918 r. rozwijała się w ramach germanizacyjnego reżimu państwa pruskiego i należała najpierw do powiatu krobskiego a później tj. od ok. 1880 r. do pow. gostyńskiego. W latach 1808—1823 r. chłopci tego obszaru zostali uwłaszczeni. Manifestowali oni niejednokrotnie swój patriotyzm biorąc udział w powstaniach i walkach o wyzwolenie narodowe i społeczne. W 1918—1920 r. Dzierżacy i okoliczna ludność brała czynny udział w powstaniu Wielkopolskim¹³. W okresie polskich rządów kapitalistycznych, od 1918—1939 r. uwidoczniły się na byłej Biskupiznie wielkie kontrasty społeczne i ekonomiczne. Obok wielkich i zamożnych gospodarstw istniało tu sporo bezrobotnej biedoty wiejskiej, która z braku zajęcia i środków do życia zmuszona była emigrować¹⁴. W latach okupacji hitlerowskiej, od 1939—1945 r. Dzierżacy doświadczyli wszystkich okropności faszyzmu. W okresie tym zgi-

Ryc. 1. Drużba na koniu — w kapeluszu ozdobionym „wianeczkiem”, wołoszce, białych rękawiczkach, butach wysokich, w ręce trzyma bat obrzędowy, ozdobiony barwną chustką.
Fot. A. Glapa, Posadowo, 1951.

nęło też sporo zabytków kultury ludowej: rzeźb, figur przydrożnych, instrumentów muzycznych, strojów itp. oraz cennych zbiorów, rękopisów, fotografii i klisz.

Po wyzwoleniu omawianych terenów przez wojska radzieckie w 1945 r. wieś biskupiańska zaczyna się odradzać.

Urodzajna ziemia w dolinie ongiś wielkiej rzeki, po której do dzisiaj zachował się Rów Polski i rzeczka Kania wraz z podmokłymi łąkami stwarzały lepsze warunki bytowania. Położenie tego obszaru na zaciśnym uboczu, w pobliżu wielkiego szlaku handlowego, ciągnącego się z południa na północ przez Wrocław—Poznań, wzdłuż dawniejszych mokradeł i pustkowi, oddzielających Śląsk od Wielkopolski — stwarzało lepsze warunki rozwoju kultury ludowej.

Cechy stroju. Do charakterystycznych części stroju dzierżackiego z pierwszej połowy XIX w. należał u mężczyzn szeroki skórzany, podszyty czerwonym suknem pas, a u kobiet

barwne pończochy, spódnice białe w czerwone prążki i „kuse ubranie”¹⁵. Przypuszczalną ilustracją dawnego stroju jest rysunek z 1693 r. przedstawiony na dokumencie erekcyjnym szpitala św. Ducha w Krobi.

Obecnie z wyobrażeniem stroju dzierzackiego łączą się wszystkie te elementy ubioru, które wyodrębniają Dzierżaków od otaczających ich sąsiadów, a w szczególności: amarantowa „jaka”, czarna kamizelka, białe spodnie wpuszczane w buty, czarne buty o sztywnych cholewach, czarny pilśniowy kapelusz, wąski biały kołnierzyk, „świtka” i „wołoszka”. (Tablica I). W kobiecym stroju dzierzackim wyróżnia się biały skrzydlaty czepek — „kopka”, nakładanie chust na głowę w tzw. „budę”, pastelowe kolory letnich spódników panieńskich, kaftanik z pelerynką, wreszcie charakterystyczne zakładki u spódnic i zapasek oraz rozwijający się po 1945 r. haft kolorowy na zapaskach (Tablica I, ryc. 7, 52 i 53).

Strój dzierzacki nabrał specjalnego znaczenia od mniej więcej 1920 r. kiedy to na sąsiednich obszarach, otaczających Dzierżaków strój ludowy zagał.

Charakterystyka ubiorów sąsiednich. Fragmentaryczne wiadomości zawarte w kilku źródłach w formie przyczynków¹⁶ nie pozwalają uchwycić i podkreślić dokładnie istotnych różnic. Graniczący bezpośrednio z Dzierżakami od północy, wschodu i południa Człoki ubierali się w pojęciu Dzierżaków biedniej i mniej starannie. Kobiety nosiły płaskie czepki, bez skrzydeł — „okapu”, kaftany sukienne zwane kabatami były znacznie dłuższe, w XX wieku kobiety nie nosiły zapasek. Mężczyźni odróżniali się od Dzierżaków czerwonymi — w odcieniu cynobrowym „jakami”, szamerowanymi sukniemi i karbowanymi butami. Charakterystyka stroju Człoków odnosi się również w dużej mierze do stroju Rybków, mieszkających na zachód od Dzierżaków.¹⁷

Bardziej charakterystyczne różnice stroju zaznaczają się w stosunkowo bardziej odległych okolicach Śremu, Koźmina, Krotoszyna, Rawicza, Leszna i Kościana. Wyjątek stanowią okolice Ponieca, stykające się bezpośrednio z byłą Biskupizną (ryc. 63) na południowym zachodzie. Charakterystyczną cechą tego regionu jest zapaska kobieca zarzucana na ramiona, uważana np. przez Niemców za wybitnie polską część stroju.¹⁸

ROZDZIAŁ I

OBECNY STAN STROJU LUDOWEGO NA BADANYM TERENIE

Żywotność stroju. Jakkolwiek podczas badań nad dzierzackim strojem ludowym stwierdzono w wielu wsiach silny jego zanik, to jednak w wielu jeszcze innych uderza jego żywotność. Zaznacza się to wzrostem kolorowego haftu oraz tym, że do dziś szyje się tu prawie wszystkie części stroju kobiecego z wyjątkiem „kabata”. Ważkim dowodem żywotności stroju jest też zjawisko przystosowywania najnowszych materiałów (np. nylonu na zapaski) do starych form. Zanikło natomiast prawie już zupełnie szycie strojów ludowych dla dziewczynek.

Podczas badania stroju męskiego stwierdzono, że obecnie wykonuje się bardzo rzadko kompletne, oryginalne ubiory dzierzackie; tylko kamizelka jest częścią dawnej odzieży dzisiaj jeszcze często szytą, ale już nie w dawnych kolorach.

Funkcja społeczna stroju. Strój dzierzacki roboczy jak i odświętny ma jeszcze obecnie na terenie zamieszkania Dzierżaków a niekiedy i w wioskach przyległych zastosowanie latem i zimą w życiu codziennym; w wioskach okolicznych noszą go przeważnie osoby pochodzące z Biskupizny. Wkładany bywa do pracy, na święta rodzinne, kościelne, narodowe, państwowe i społeczne, przez ludność zaś powiatu i województwa uważany bywa za reprezentacyjny strój ludowy tego obszaru. Często też miejscowe zespoły ludowe i świetlicowe wyjeżdżają w stroju dzierzackim na regionalne i ogólnokrajowe imprezy.

W okresie międzywojennym strój dzierzacki wielokrotnie malowany był przez Wacława Boratyńskiego i popularyzowany w formie jednobarwnych lub kolorowych pocztówek; był też między innymi wystawiany np. na światowej wystawie w Nowym Jorku¹⁹.

W Polsce Ludowej w 1951 r. ludowy strój dzierzacki utrwalono na taśmie filmowej pierwszego filmu morskiego „Załoga”. Strój ten był również przedmiotem opisów literackich; Leonard Turkowski w wierszu zatytułowanym „Biskupizna” tak opisał strój dzierzacki:

„Stare stroje, polskie stroje,
Kaftany, spódnice,
kopki, wstążki, chusty, hafty,
Kryzki, jedwabnice,
Piękne stroje, żywe stroje,
Kwieciste koronki,
Barwy, barwy jako kwiaty
prosto z polskiej łąki²⁰”.

Dzierżacy są świadomi wartości swego stroju i starają się zachować go, by przekazać przyszłym pokoleniom.

Przyczyny zanikania. Główną przyczyną zanikania stroju dzierżackiego jest brak tradycyjnych materiałów, z których był szyty; obok tej przyczyny działają i inne, do nich należy zaliczyć niepraktyczność białych czepków, kryzów, watówek, długich spódników i wołoszek. Dodać należy, że strój taki jest kosztowny, a poza obrębem byłej Biskupizny — nieco krępujący ze względu na swą odrębność. Dane zebrane przy pomocy ankiety i badań terenowych wykazały, że w dzierżackie stroje ubierają się zarówno chłopci małopolski, średniacy jak i bardzo zamożni gospodarze. Strój poszczególnych tych warstw nie różni się żadnymi istotnymi cechami; różnice społeczne wyrażają się raczej w ilości posiadanych części stroju i jakości materiału. Zaznacza się to szczególnie w ilości zapasek kobiecych lub kozuchów męskich.

Poważną przyczyną zaniku stroju jest przeprowadzenie dróg kolejowych i autobusowych przez tereny dzierżackie, co umożliwia ludności żywszą wymianę dóbr kulturowych, a w zakresie stroju wpływa na zanik form tradycyjnych.

Odrodzenie stroju ludowego. Obok zjawiska zanikania stroju ludowego na terenie dzierżackim widzimy pewne poczynania zmierzające do jego regeneracji. Działają tu przede wszystkim względy artystyczne, to też krzewieniem stroju ludowego zajmują się głównie takie organizacje jak: Związek Samopomocy Chłopskiej, Koła Gospodyń Wiejskich, Związek Młodzieży Polskiej.

Zagadnienie rozwarstwienia wsi. Rozpatrując zagadnienie to w czasie badania nad dzierżackim strojem ludowym stwierdziłem, że najchętniej obecnie nakładają strój ludowy małopolski i średniopolski chłopcy.

Różnice znamionujące rozwarstwienie wsi uwidoczniły się jaskrawiej między ludnością folwarczną a gospodarzami oraz najemną służbą (parobcy i dziewczki) a ich panami, szczególnie — sołtysami. Zaznacza się to też w piosence:

„Miałeś porczyśka, same łaciska
a ja miałam trzy sukniska jakby sołtyska”²¹.

Aktualne przemiany. Analiza dzierżackiego stroju ludowego wykazuje, że ulegał on poważnym przemianom wynikającym przede wszystkim z produkcji nowych materiałów, deseni i kolorów. Tradycyjne surowce, takie jak len, wełna, skóra, bawełna, jedwab są coraz częściej zastępowane przez tkaniny z włókien sztucznych jak nylon, stylon, sztuczny jedwab. W ubiorze ludu ostatnimi czasy pewną rolę odgrywają wyroby z gumy, jak płaszcze i buty oraz korek używany przy wyrobie trzewików kobiecych. Pewne części odzieży pod wpływem zmiany surowców i nowej mody zmieniają również krój i formę. W męskim ubiorze największe zmiany zaznaczyły się w tych częściach odzieży, które są produkowane w skali fabrycznej, są to bielizna, ubrania, płaszcze, skarpety, kapelusze.

Także ulega przemianom i strój kobiecy np. bielizna, pończochy, obuwie oraz części odzieży pochodzenia fabrycznego. Specjalnym zaś przemianom podlegają obecnie odświeżone zapaski. Chwilowy brak materiałów w okresie powojennym wpłynął na rozwój barwnego haftu po 1945 r., prawie nieznanego Dzierżakom przed 1939 r. Nowym przedmiotem włączającym się do odzieży ludowej staje się parasol. Resumując należy stwierdzić, że strój dzierżacki upodabnia się obecnie do stroju miejskiego, a fakt ten dotyczy w większym stopniu stroju męskiego niż kobiecego.

ROZDZIAŁ II

Zarys historyczny rozwoju stroju dzierzackiego

Rekonstrukcja pełnego stroju ludowego z okresu przedhistorycznego jest na terenie dzierzackim niemożliwa, pewne światło rzucić mogą na zagadnienie to wykopaliska archeologiczne jak igły, szpile metalowe i ciężarek do krosna znalezione w Krajewicach²². Na podstawie znalezisk z Grabonoga, Ponieca i Przyborowa, miejscowości leżących tuż poza dzisiejszą granicą zasięgu stroju dzierzackiego dowiadujemy się, że w czasach tych używano ozdobnych brązowych szpil, naramienników, bransolet i pierścionków²³. Większa ilość elementów ubioru przechowała się z okresu późno-lateńskiego. Ciekawego materiału dostarcza zbadane przez Stanisława Jasnosza stanowisko w Wymysłowie, znajdujące się w środku omawianego obszaru. Z ubiorem wiążą się ściśle takie przedmioty wykopane w licznych grobach jak noże, szydła, przęśliki, szczypce, zapinki (fibule), klamry do pasa i guzy brązowe do spinania odzieży²⁴.

Z okresu wpływów rzymskich zachowały się podobne przedmioty co z okresu poprzedniego, prócz nich, jako nowość pojawiają się nożyce, które poza Wymysławem znaleziono również w Karcu²⁵; szpile, pierścionki, wisiorki, paciorki, sprzążki do pasa, okucia końców pasa, wreszcie brzytwy i grzebienie²⁶. Wymienione przedmioty nie upoważniają nas jednak do twierdzenia, że były one powszechnie przez ludność wówczas używane²⁷. Prawdopodobnie już wówczas strój był zróżnicowany; pewne przedmioty, jak np. kolie z paciorków szklanych pochodziły z odległych krajów²⁸.

Podstawowymi materiałami dla szycia odzieży były zapewne tkaniny konopne, lniane i wełniane. Nie jest wykluczone, że były one barwione naturalnymi barwnikami na kolor czerwony, granatowy lub niebieski²⁹. Zmianę w produkcji tych surowców wprowadziły zapewne krosna poziome, których użycie w Polsce stwierdzono już w XII w.³⁰, potwierdzenia jednak występowania ich na terenie dzierzackim dotąd nie posiadamy.

Pod wpływem przemian ustrojowych w Polsce i coraz większej eksploatacji chłopów przez feudałów, koniec XV i XVI w. przyniósł chłopom pogorszenie warunków życiowych, co wpłynęło również na wygląd odzieży. Nie zmieniły faktu tego ani rozwój wytwórczości, ani specjalizacja poszczególnych cechów. Z wymienionych czasów posiadamy już wiadomości dotyczące nowego materiału — sukna, oraz wyraźne potwierdzenie, że produkcją płótna zajmowała się głównie ludność wiejska³¹. Ciekawym źródłem dla badania historii rozwoju stroju ludowego jest przywilej cechu szewskiego w Krobi z 1453 r., przekazujący nam wiadomości dotyczące organizacji produkcji obuwia³². Z tych dwóch dokumentów dowiadujemy się, że w XV i XVI w. strój dzierzacki kształtował się pod wpływem warsztatów małomiasteczkowych znajdujących się w Krobi i Gostyniu, podobnie

Ryc. 2. Dudziarz w rogatywce. K. W. Wójcicki, *Pieśni Ludu*, Warszawa, 1836.

Ryc. 3. Stroje z okolic Kościana z pierwszej połowy XIX w. podobne do ówczesnych strojów Dzierżaków. Sposób wiązania jedwabnicy na głowie oraz kaftanik z peleryną zachował się do dnia dzisiejszego. J. J. Lipiński, *Piosnki Ludu Wielkopolskiego*, 1842 r. Rys. K. W. Kielisinski.

wanego, białego, drelichowego, cienkiego, pacześnego i zgrzebnego³⁶. Cechy płócienników w Krobi i Gostyniu powstały pod wpływem konkurencji jaką stwarzały warsztaty wiejskie³⁷. Z dalszych materiałów cechowych dowiadujemy się, że rzemieślnicy gostyńscy wykonywali dla chłopów buty męskie, trzewiki kobiece, kożuchy i kabaty ze skóry oraz suknie i kabaty z materiału³⁸, a dalej — że kobiety spały w kopkach i chustkach³⁹, a mężczyźni nosili suknie niezbyt „kuse”⁴⁰. Pewne wyobrażenie jak wyglądały te suknie męskie daje rycina przedstawiająca szewców z Krobi w 1777 r.⁴¹ — osady liczącej pod koniec XVIII w. ledwie 864 mieszkańców⁴².

Znany materiał ikonograficzny oraz pierwsze opisy stroju podane przez „Przyjaciela Ludu” i Kolberga pochodzące z XIX w. są jeszcze wciąż na ogół szczupłe i nie orientują nas w jego wyglądzie. Przypuszczać należy, że strój ludowy na obszarze dzierżackim uległ znacznym zmianom po uwłaszczeniu chłopów w 1823 r. Zaszły w nim również wielkie zmiany pod wpływem rozwoju manufaktury w Wielkopolsce pod koniec XVIII i w początkach XIX w.; mogły też wywrzeć wpływ na strój ludowy tego obszaru ruchy wolnościowe z 1846 i 1848 r. Decydującym jednak wydarzeniem, które wpłynęło na poważne zmiany w ubiorze to wojna niemiecko-francuska w 1871 r., po której rozpoczęła się na większą skalę urbanizacja wsi i odpływ elementu wiejskiego na zachód, co z kolei wpłynęło niewątpliwie na zniwelowanie różnic regionalnych i stanowych. Ogólnie stwierdzić można z dużą dozą prawdopodobieństwa, że strój ludowy do 1823 r. był biedny, wykonywany w domu lub też chałupniczo, a charakterystyczną częścią jego w tym okresie są męskie suknie podobne do szlacheckich.

W latach 1823—1848 zanikły starsze formy odzieży jak np. szerokie pasy w stroju męskim, granatowe sukmany z czerwonymi wyłogami — a w stroju kobiecym — spódniki w białe i czerwone pasy, pończochy o wrobionych kolorowych niciach.

Okres od 1848 — 1871 r. to okres dalszych gruntownych przemian w stroju ludowym, zaznaczający się już użyciem wyrobów fabrycznych; jest to zresztą okres pojawienia się na wsi i użytkowania maszyny do szycia. W stroju zaś zaznacza się wielki wpływ miasta — w męskim występują kołnierzyki, cylindry, w kobiecym — czepki.

zresztą jak i dzisiaj. Dodać trzeba, że wielki wpływ na produkcję sukna i foluszu, a pośrednio i na strój ludowy wywierała wówczas szlachta, która była w posiadaniu warsztatów sukienniczych i foluszniczych. Analizując np. portrety trumienne z powiatu gostyńskiego z XVII i XVIII w., stwierdzamy wyraźny wpływ stroju szlacheckiego na ludowy strój dzierżacki³³. Wpływ ten zaznaczył się w kamizelkach męskich, małych kołnierzykach i w białych, wąskich wypustkach, wystających spoza kołnierzyków; w stroju kobiecym przejawiał się w kształcie czepca obrzędowego i sposobie wiązania chustki nad czołem. Występuje to szczególnie wyraźnie na portrecie przedstawiającym żonę Dzierżanowskiego³⁴. Pewne nawiązanie do ludowego stroju z XVII w., daje wspomniana już rycina na dokumencie erekcyjnym szpitala w Krobi z 1693 r.³⁵ Wymienione źródła podają kolory strojów (czerwony, niebieski, zielony), ogólny kształt okrycia głowy, wykazują również kusość spódników podkreślaną przez O. Kolberga jako charakterystyczną cechę ubioru kobiet dzierżackich.

Więcej szczegółów dotyczących stroju ludowego zachowało się w danych cechowych, pochodzących z XVIII w. Na ich podstawie przypuszczać możemy, że używano płótna surowego, blecho-

Koniec XIX i początek XX w. zaznaczył się stopniowym upadkiem przemysłu chałupniczego, a wtargnięciem wielkiego przemysłu, opartego na zasadach kapitalistycznych. W okresie tym, uchwytym dość szczegółowo dla badań, zaznacza się również zjawisko rozwarstwienia wsi wyrażone różnicowaniem się stroju ludowego. Granatowe sukmany męskie zostają zamienione na czarne, wysokie cylindry — na kapelusze o niskich główkach a szerokich rondach (ryc. 20), buty wykonywane dawniej bez uwzględnienia kształtu nogi, otrzymują określone kształty. W okresie tym giną kobiece czepki złotolite, jak również niskie, białe, natomiast używa się czepków wyższych o szerokich skrzydłach (porównaj ryc. 31 i 32). Wreszcie pod koniec tego okresu skracają się spódniki a modna staje się watówka (ryc. 44, 45).

Cechą charakterystyczną stroju dzierzackiego z okresu 1918—1939 r. jest powszechne stosowanie bryczesowego kroju białych spodni, a dalej białe rękawiczki, nowy fason kapeluszy (ryc. 11) oraz poszywane kozuchy. Kobięcy strój charakteryzuje dalsze skrócenie spódników, podwyższenie czepków i „okapu”, tj. części zwisającej z tyłu, zwiększenie wiązań pod szyją (ryc. 32), wreszcie noszenie chust w formie „budy” (ryc. 34).

Po 1945 r. widoczny jest zanik stroju ludowego zwłaszcza wśród kułaków, którzy w ten sposób pragną podkreślić swój negatywny stosunek do socjalizacji wsi. Do specyficznych cech tego okresu należy zastępowanie czarnego koloru przez kolory: siwy, popielaty, zielony i brązowy (spodnie, kamizelki, kapelusze) oraz zarzucenie „wołoszek” a używanie płaszczy i jup, a także wysokich butów zwanych „oficerkami”.

W strojach kobiecych tego okresu znikają chusty nakładane w kształcie „budy”, tak charakterystyczne dla okresu poprzedniego. Obecnie kobiety nakładają chusty bezpośrednio na głowę (a nie na czepek — jak poprzednio, ryc. 35). Wyszyły też z mody wysokie trzewiki na obcasie zwanym „warszawskim”. Szyje się zapaski z nylonu, wzbogacone kolorowym haftem.

Powszechnie noszony w latach 1871—1918 ludowy strój dla dzieci zanikł niemal zupełnie w latach 1918—1939.

Najmniejszym zmianom uległy w stroju męskim białe, lniane koszule, także spodnie oraz czerwone „jaki” i buty. W strojach kobiecych — koszule i spódniki.

Do najtrwalszych elementów stroju dzierzackiego należy kolor, związany ściśle z gatunkiem materiału (surowiec) i krój kilku części odzieży.

Mimo tych zmian wewnętrznych strój dzierzacki posiadał i posiada wiele cech odmiennych od stroju grup sąsiednich i był widocznym wyrazem odrębności etnicznej Dzierżaków. Odrębność ta była często podkreślana przez wszystkich badaczy tego regionu. Pierwszy opis stroju dzierzackiego jest podany w „Przyjacielu Ludu” w 1839 r.⁴³. Jan Kilarski, wymieniając charak-

Ryc. 4. Chłop wielkopolski, dowódca oddziału powstańczego. Rys. J. Minutoli, 1846.

Ryc. 5. Stroje robocze z Potarzysty. Rys. Bogumił Hoff, 1866.

lub w formie szczątkowej w miejscowościach: Ziółkowo, Krajewice, Czachorowo, Czajkowo, Bogdanki, Pijanowice, Żytowiecko, Łąka Mała, Teodorzewo, Rokosowo, Kokoszki, Pudliszki, Karzec, Ziemiń, Ciołkowo, Rogowo, Chwałkowo, Kuczynka, Kuczyna. Miejscowości te, według opinii okolicznych mieszkańców, zamieszkują Dzierzacy, a strój przez nich noszony nazywają dzierzackim. Dodać należy, że cała ludność nosząca strój dzierzacki dzieli wszystkich mieszkańców tego obszaru na Biskupian, podległych ongiś biskupowi, a mieszkających wokół Krobi i Domachowa, na Zabłocian, mieszkających wokół Żytowiecka, za łąkami i błotami, przez które przepływa rzeczka Kania i Polski Rów, oraz Dzierżaków zwanych inaczej Dzierżokami lub Dzierżanami, utożsamianymi przez starych mieszkańców z Biskupianami i Zabłocianami. Obszar zamieszkania przez Dzierżaków bywa określany szeroko a niekiedy już ogólnikowo. W Krobi np. informowano nas, że „Dzierżoki mieszkają tam dalej, za Bukownicą, Krajewicami, koło Gostynia”, w Nieparcie zaś utrzymywano, że „Dzierżanie to Biskupianie”. Dzierżacy-Biskupianie zaś twierdzą, że wszyscy mieszkańcy wsi nie należący dawniej do klucza biskupiego, to Człoki. Człoki

terystyczne cechy obszaru dzierzackiego tak pisze: „Strój, śpiew, taniec i obrzędy Biskupian, świetnością, różnorodnością i pięknem zachwycają turystę i krajoznawcę”⁴⁴.

Strój chałupników, bezrolnych robotników, rzemieślników wiejskich i sklepikarzy, był w przeszłości zbliżony do stroju robotników folwarcznych, lub gospodarzy względnie posiadał wiele cech stroju miejskiego.

Obecnie nakładają oni głównie strój miejski, względnie wiejski, określany „na wyjazd do miasta”.

ROZDZIAŁ III.

Zasięg badanego stroju.

Zasięg stroju dzierzackiego łączy się w wielkiej mierze z osadami należącymi do klucza krobkiego. Do wiosek tych należą wspomniane już wsi: Sikorzyn, Rębowo, Domachowo, Stara Krobia, Bukownica, Żychlewo, Wymysłowo, Sulkowice, Posadowo, Potarzyca, Grabianowo, Chumiątki i miasteczko Krobia. Niezależnie od tego strój dzierzacki występuje mniej licznie

Ryc. 6. Stroje odświętne z Potarzysty. Rys. Bogumił Hoff, 1866.

jednak do tej nazwy się nie przyznają, gdyż jest to nazwa pogardliwa, podobnie jak Zabłocianie, którzy uważają siebie za rdzennych Biskupian. Właściwy ton jednak modzie nadają Dzierżacy, mieszkańcy wiosek leżących w pobliżu Krobi.

W oparciu o literaturę i badania terenowe można przypuszczać, że zasięg stroju dzierżackiego był pierwotnie większy i że zaczął zmniejszać się w drugiej połowie XIX w. Obecnie zasięg poszczególnych części stroju jest różny. Na załączonej mapie przedstawione są zasięgi najważniejszych elementów, uchodzących w mniemaniu Dzierżaków za typowo dzierżackie. Do nich należą: „jaka” amarantowa (ryc. 13), buty o sztywnej cholewie (ryc. 22), „wołoszka” z wykładanym kołnierzem (ryc. 15); w stroju kobiecym zaś — czepek z „okapem” — „skrzydlaty” (ryc. 32, 54), sposób nakładania chustki w „budę” (ryc. 34), kabat z peleryną (ryc. 49) i zapaska z 4—5 zakładkami („zagiętkami”, ryc. 36). Najściślej jednak z terenem dzierżackim związany jest zasięg amarantowej „jaki”. W okolicy Żytowiecka jeszcze około 1910 r. noszono obok „jak” amarantowych również „jaki” czerwone w odcieniu cynobru, podobne noszone są i na krańcu południowej części omawianego obszaru, tj. w Przyborowie i Szczurkowie — miejscowościach, leżących poza obszarem wytyczonym przez Jana Bzdęę. Znacznie większy obszar obejmuje zasięg butów, jego wschodnia i północna granica pokrywa się mniej więcej z zasięgiem „jaki”, granica zaś zachodnia sięga aż za Poniec, a południowa biegnie przez Skoraszewice, Gogolewo, Przyborowo, Sarbinowo i Sowiny. Zasięg „wołoszki”, jest obecnie taki sam co i amarantowej „jaki”, dawniej sięgał aż do Bodzewa. Ostatni mężczyzna, który nosił „wołoszkę” w Nieparcie, zmarł w 1948 r.

Z zasięgiem „jaki” pokrywa się zasięg obrzędowej różgi weselnej na północy i południu, w niedawnej jednak przeszłości granica jej występowania sięgała na południu do Skoraszewic (1911 r.), a w 1939 r. różga obrzędowa miała jeszcze zastosowanie w Nieparcie. Na zachodzie, w okolicy Żytowiecka wyszła już prawie z mody. Przy tej sposobności stwierdzić należy, że zachodnią granicę omawianego obszaru należy uznać za otwartą i podatną na różne wpływy. Na północy zasięg różgi obrzędowej sięga jeszcze do Czajkowa.

Elementy stroju kobiecego nie posiadają również jednakowej granicy zasięgu; czepek „skrzydlaty” np. występuje obecnie przeważnie w tych samych miejscowościach co i jaka, około jednak 1900 r. sięgał na północy aż do Brzezia pod Gostyń, w 1910 r. zanikł w Czajkowie, a około 1920 r. w Bodzewie, w którym obecnie noszą go już tylko trzy kobiety, pochodzące z środkowego obszaru dzierżackiego. W Sowinach przestały go nosić kobiety około 1912 r., a w Sarbinowie — 1925 r. W innych miejscowościach na południu od Krobi rzadko już można zobaczyć czepek.

Zasięg chusty, układanej i wiązanej w „budę”, sposób tak powszechny w okresie międzywojennym, obecnie zaś stosowany tylko w momentach wyjątkowo uroczystych, pokrywa się z zasięgiem „jaki” z małym odchyleniem w kierunku Bogdanek na północy, a Sarbinowa na południu. Zasięg ten jest mniejszy od obszaru noszenia czepka z „okapem”.

Zasięg kabata z peleryną jest taki sam, co i chusty układanej w „budę” z tą różnicą, że nie sięga Bogdanek i Sarbinowa.

Natomiast zasięg zapaski z 4—6 zakładkami jest największy, na północy sięga Łąki Wielkiej, Czajkowa, Czachorowa i Krajewic, na południu od Gogolewa przez Szczurkowo, Kawcze aż do Sowin, na zachodzie i wschodzie biegnie tradycyjną granicą większości elementów.

Porównując granice zasięgów widzimy, że wschodnia granica jest jednakowa dla wszystkich części stroju. Przechodzi ona przez wsi: Rębowo, Domachowo, Sułkowice, Posadowo, Potarzyce i Chwałkowo. Na regularność tej granicy wpłynęły prawdopodobnie lasy ciągnące się na wschód od wymienionej granicy⁴⁵. Na południu granice zasięgów kończą się na nisko położonych terenach łąk i pól, na południowym-zachodzie opierają się w okolicy Ziemiłina i Karca o lasy, by dalej na północ bieć przejściem wzniesienia zabłociańskiego. Północną granicę stroju dzierżackiego wytyczają również lasy, łąki i miasto Gostyń.

Poza opisanymi granicami strój dzierżacki jest jeszcze noszony we wsiach, do których Dzierżacy dotarli poprzez małżeństwa. Również na pograniczu wśród Człoków spotyka się sporadycznie elementy stroju dzierżackiego, jak np. formy szycia amarantowych spódników, czepków, obuwia; znamienym jest też, że obszar występowania stroju dzierżackiego pokrywa się z granicą wymowy *šyeno*, która to cecha występuje także na Pałukach i Kujawach^{45a}).

ROZDZIAŁ IV

Ogólny opis stroju męskiego

Męski strój dzierzacki posiada kilka odmian uzależnionych od tego, kto i kiedy go wkłada. Ubiór roboczy np. szyty jest z trwalszych materiałów, względnie z poważnie podniszczonych części stroju odświeżonego; inny jest też ubiór „do wyjścia” lub wyjazdu do miasta (ryc. 21), a inny na codzień koło domu (ryc. 17).

Ubiór roboczy letni chłopców. Letni ubiór chłopca składał się około 1900 r. z białej, sięgającej kolan i posiadającej długie rękawy koszuli, szytej z płótna fabrycznego. Spodnie szyto z szarego materiału, zwanego „cajgiem”, nogawki sięgały kostek. Spodnie takie nosił chłopak na staniku — „sznurówce” z tyłu zapinanym, szytym zazwyczaj z tego samego materiału co spodnie. Na stanik wkładał marynarkę uszytą również z tego samego materiału co spodnie. Na głowę wkładał słomiany kapelusz, a chodził boso.

Współczesny ubiór chłopców składa się z białej koszuli z krótkimi lub długimi rękawami, z krótkich siwych lub szarych, sięgających kolan spodni, noszonych na pasku, oraz siwej, szarej czapki z daszkiem.

Ubiór roboczy letni kawalerów. Młodzieńcy około 1900 r. nosili spodnie cajtowe, siwe na szelkach, kamizelkę również z cajgu, na nią nakładali „jakę” brązowo-czerwoną, w kratę, o kroju jak na ryc. 13. Na głowę nakładali kapelusz brązowy lub czarny filcowy, rzadziej słomiany. Chodzili boso.

Obecnie roboczy ubiór młodych mężczyzn składa się z bawełnianej lub lnianej koszuli (ryc. 10), takich samych kalesonów, ciemnych bawełnianych spodni, czarnych skarpetek i roboczych butów. Na koszulę nakładają modrą lub siwą bluzę zwaną „litewką”. Na głowę nakładają czarny kapelusz, rzadziej sportową czapkę z daszkiem. W dni deszczowe wkładają „jupe” (ryc. 21), względnie podniszczoną marynarkę odświeżoną.

Ubiór roboczy letni mężczyzn. Ubiór letni mężczyzn żonatych nie różnił się pod koniec XIX w. w zasadzie od ubioru kawalera; jedyną ważną różnicę stanowiły buty. Tak też przedstawił strój Dzierżaka Bogumił Hoff w 1866 r. (ryc. 5). Roboczy ubiór mężczyzn składał się z niebieskiej kamizelki, zielonej marynarki, białych spodni i czarnych butów. Spod kamizelki wystawał modny wówczas przy koszuli wielki, biały kołnierz⁴⁶. Ubioru dopełniał czarny cylinder. Obecnie ubiór mężczyzn żonatych jest taki sam jak kawalerów.

Ubiór roboczy letni starców. Starcy odziewali się w lecie podobnie jak mężczyźni młodszy, żonaci. Ze względu na większą wrażliwość na temperaturę nakładali podniszczone odświeżone marynarki, a niekiedy kożuszki.

Rozpatrując różnice poszczególnych ubiorów stwierdzamy, że ubiór chłopców od ubioru dorosłych mężczyzn dawniej odróżniał się tym, że chłopcy nosili spodnie na staniku, a obecnie coraz częściej noszą krótkie spodnie. Żonaci przy robocie noszą buty a kawalerowie częściej — drewniaki. Starcy noszą cieplejsze ubiory, niekiedy nakładają na siebie większą ilość tych samych części ubioru.

Poważną różnicę między dawnym ubiorem roboczym a obecnym wykazuje krój spodni współczesnych, które obecnie są od kolan bufiaste (spodnie bryczesowe) w przeciwieństwie do dawnych, które były u dołu węższe, jednak niewiele poszerzone u kolan (ryc. 5). Spodnie bryczesowe rozpowszechniły się wśród Dzierżaków po 1920 r. (ryc. 11, 12, 21).

Ubiór roboczy, zimowy chłopców. Zimowy ubiór chłopca był podobny do letniego, tylko wykonany z cieplejszych materiałów. Bieliznę szyto z barchanu lub kupowano gotową, trykotową. Na głowę nakładał czarną czapkę „krymerkową” (ryc. 19). Szyję obwiązywał chustką iglicową, czarną lub siwą. Ręce zabezpieczały przed zimnem rękawice, wykonane z wełny lub materiału. Nogi owijał w barchanowe „onuce” i wkładał w buty wyściełane wiechciem słomy. Buty były czarne z dwóch boków zszywane sięgające pod kolana. Nazywano je „szewkowymi”, wyszły zaś z mody w latach 1914—1918.

Ubiór roboczy, zimowy kawalerów. Około 1900 r. nosił kawaler białą barchanową, siwą i „portki” cągowę. Na koszulę nakładał siwą jakę, na nią czarną kamizelkę, a na nią niekiedy i drugą jakę; czasem nakładał podniszczoną marynarkę odświętną lub krótki kożuszek (ryc. 16). Szyję obwiązywał chustką w ciemnym kolorze. Na ręce wkładał rękawice, a na nogi „onuce” i buty wyściełane wiechciami słomy. Ubiór uzupełniał czarny kapelusz (ryc. 20).

Obecny ubiór kawalera charakteryzują spodnie manczestrowe, brązowe lub siwo-zielone, ciemna marynarka, czapka obszerna dająca się naciągać na uszy i buty zwane „kujuny”.

Ubiór roboczy, zimowy mężczyzn żonatych. Ubiór mężczyzn żonatych podobny był do kawalerskiego. Pod koniec XIX wieku aż do 1910 r. nosili mężczyźni spodnie zwane „skórzokami” z owczej skóry, kożuszek, a na głowie czarną czapkę „krymerkową”. Chustką na szyi i rękawice dopełniały stroju. Niekiedy nakładał na głowę „rogatywkę” bez daszka z siwym barankiem, i sukiennym zielonym denkiem. W dni zimne opuszczał baranek z tyłu i boków. Na nogi wkładał skórzane buty, podszewkowane filcem.

Obecnie odzież mężczyzn żonatych różni się od ubioru kawalerów tylko nakryciem głowy, mężczyźni bowiem noszą czarną, „krymerkową” czapkę (ryc. 17, 18, 19).

Ubiór roboczy zimowy starców. Odzież starców nie różniła się od odzieży młodszych mężczyzn, czasem jednak nakładali starcy podwójną ilość „jak”, lub częściej kożuszek. Obecnie spotyka się jeszcze wśród starców osoby, które noszą tzw. „skopioki” lub „skórzoki” tj. spodnie z owczej skóry, runem zwrócone bezpośrednio do ciała.

Różnicę pomiędzy ubiorem chłopców a dorosłych mężczyzn, w zimowym stroju, stanowi głównie kożuszek lub zastępcza ciepła „jaka” oraz „skopioki”.

Wśród ubioru dorosłych specjalnych różnic nie stwierdzono, poza ilością i grubością odzieży, wynikającą raczej z indywidualnej wrażliwości na zimno lub warunków ekonomicznych.

Strój odświętny chłopców. Odświętny strój chłopców był cały czarny⁴⁷. Zamożniejsi gospodarze, wóldarze lub stangreci dworscy szyli ubrania dla chłopców z sukna, robotnicy zaś dworscy z materiału tańszego tj. z cągu. Całość składała się ze spodni wpuszczonych w buty, kamizelki, marynarki i czarnego kapelusza. Strój taki jest obecnie już rzadko noszony, natomiast utrzymuje się ubiór będący połączeniem stroju miejskiego i wiejskiego a stanowiący charakterystyczną mieszaninę okresu przejściowego.

Strój odświętny kawalerów. Młodzież męska posiadała dwa rodzaje stroju odświętnego. W dni uroczyste lub z okazji większego wydarzenia ubierała się na czarno. Około 1914 r. nakładano na czarną kamizelkę czerwoną „jakę” (ryc. 13), ale od 1920 r. zarzucono amarantowe „jaki”, a w miejsce ich zaczęto używać dwurzędowej, czarnej, lekko wciętej do figury marynarki, posiadającej wykładany kołnierzyk. Obecnie, jeśli nakłada się marynarki, to bezpośrednio na kamizelkę wciąga się jakę a na nią „wołoszkę”, zwracając uwagę, by końce rewersów jaki były trochę widoczne spod rewersów wołoszki. Spod kołnierzyka kamizelki wystaje biały kołnierzyk i przypięta szpilkami różowa „świtka”, tj. mała kokardka (ryc. 56, 6, t, u). Na głowę nakłada się pilśniowy, czarny kapelusz.

Drugim rodzajem stroju odświętnego jest ubiór noszony głównie latem (na zabawę, wesele itp.). Składa się on z białych spodni, czarnej kamizelki i czerwonej jaki. Inne części są takie same, jak w ubiorze odświętnym. Wołoszki jednakże w stroju tym nie nakłada się nigdy na jakę (tabl. I, ryc. 11).

Strój odświętny mężczyzn żonatych i starców. Żonaci i starcy nosili głównie strój czarny; amarantową „jakę” traktowano jako miłe wspomnienie młodości i podkreślenie dobrego samopoczucia. Od 1920 r. miejsce wołoszek zaczęły zajmować miejskie palta.

Mężczyźni, szczególnie młodszy, przywiązują mniejszą wagę do kolorów tradycyjnych (czarny, granatowy), szyją więc sobie spodnie, kamizelki, marynarki, kupują kapelusze różnego koloru, przeważnie siwo-zielonego; krój jednak i kształt pozostał tradycyjny. „Świtek” już w ogóle nie nosi się.

Różnice w męskim stroju odświętnym występują wyraźnie, szczególnie między strojem chłopców a młodzieży dorosłej, ta ostatnia nosi wołoszki i „kolorowy strój”: amarantowe „jaki”

Ryc. 7. Młoda para w ślubnym stroju. Mężczyzna trzyma różgę, przewiazaną zieloną wstążką. Fot. F. Gołębiowski, Krobica, 1950.

i białe spodnie. Żonaci i starcy nakładają amarantowe jak i rzadziej, w żadnym wypadku do stroju odświętnego nie noszą białych spodni.

Strój obrzędowy: *chrzciny — strój dziecka i dorosłych*. Dziecko do chrztu noszono dawniej w bogato haftowanej poduszce, używanej kiedy indziej przez osoby dorosłe za podglówek do spania. Aby dziecko nie wypadło, wciskają jedną połowę poduszki w drugą i w utworzone w ten sposób gniazdo, wkładają dziecko (podobnie jak w Szamotulskiem). Ojciec chrzestny niosący dziecko nakładał ubiór odświętny, którego składową część stanowiła „wołoszka”. Za wstążkę kapelusza zatykał kwiatek pelargonii a niekiedy gałązkę rozmarynu.

Obecnie dziecko do chrztu noszą w modnej poduszce składanej. Ojciec chrzestny, podobnie jak dawniej, obowiązkowo winien być ubrany w „wołoszkę”. Jeśli jej nie posiada, powinien ją pożyczyć.

Zaręczyny. W okresie zaręczyn, szczególnie od dnia zapowiedzi, nosił narzeczony w niedzielę i święta gałązkę rozmarynu, zatknietą z przodu za wstążkę kapelusza. Gałązkę tę zwano „wianuszek”, a przewiązywano zieloną wstążeczką (tabl. I), zatykała ją narzeczona. W okresie zapowiedzi narzeczony nosił „świtkę” zieloną.

Obecnie narzeczeni wianuszka już nie noszą, tylko z boku, z lewej strony kapelusza,

zatykają małą gałązkę rozmarynu, imitującą dawny wianuszek noszony na przodzie.

Wesele. Strój kawalerów, drużby, młodego, żonatych, starców. Młodzież wkładała na wesele strój odświętny. Do kościoła jechała w „wołoszkach”, białych rękawiczkach; w rękach trzymała obrzędowe baty (ryc. 1, 8, 9). Po przyjeździe z kościoła i przetańczeniu trzech tańców w „wołoszkach”, zdejmowała je pozostając w amarantowych jakach i białych spodniach. Oznaką przynależności do drużyny weselnej była gałązka rozmarynu, przewiązana różową wstążeczką i zatknietą za wstążkę kapelusza oraz różowa „świtka”. Dodatkową ozdobą młodzieży był bat weselny z przypiętą chustką turecką (ryc. 8, 9), którą po przyjeździe z kościoła drużna wymieniała na białą. (ryc. 9)

Drużba wyróżniał się od reszty młodzieży przypiętym z lewej strony „wianuszkiem”, który otrzymywał od swej drużny. Wianuszek był taki sam jak zatknietą za kapelusz. Zwyczaj ten powszechny przed 1914 r. zachował się w szczątkowej formie do obecnych czasów.

W okolicach Ponieca, jak i w wielu dawnych wsiach „dworskich” oraz na terenie innych obszarów Wielkopolski, drużbowie odznaczali się przewiązanymi przez ramię i pas ręcznikami, zdobionymi rozmarynem i wstążkami. Szczegółowe opisy stroju drużby z omawianych okolic podaje I.S.S.⁴⁸.

Pan młody wyróżniał się od kawalerów czarnymi spodniami, zieloną „świtką”, takim samym wianuszkiem oraz brzoową różgą $\frac{1}{2}$ m długości, przewiazaną przez środek zieloną wstążką (ryc. 7). Do ślubu szedł pan młody ubrany w wołoszkę⁴⁹.

Ryc. 8. Drużba w wołoszce
z obrzędowym batem w ręce.
Rys. W. Boratyński, 1935.

(„rózaniec”) oraz krzyż dopełniają całości. Gwiazdor przynosi podarki w torbie wykonanej ze słomy, jest też kilkakrotnie przewiązany powróslami w pasie, przez ramiona, ręce i buty.

Święta narodowe i kościelne. W święta narodowe ubiera się młodzież jak na zabawę, tzn. w białą koszulę, czarną kamizelkę, kołnierzyk, białe spodnie, amarantową jakę, kurtkę, czarne buty i czarny kapelusz. Czasem dla podkreślenia dostojności i powagi nakłada się wołoszkę.

W święta kościelne młodzież i żonaci nakładają wszystkie wyżej wymienione części stroju z wyjątkiem amarantowych jak, w miejsce których używa się marynarki lub wołoszki.

Młodzież biorąca udział w świętach narodowych i kościelnych na koniach ubiera się zawsze kolorowo; prowadzący ubrany jest zazwyczaj w wołoszkę (ryc. 1).

Porównując strój odświętny ze strojem obrzędowym można zauważyć, że do elemen-

Od około 1890 r. żonaci i starsi mężczyźni po przyjeździe do domu ze ślubu coraz częściej w miejsce czerwonych „jak” zaczęli nakładać czarne, sukienne marynarki. Jadąc do kościoła nakładali wołoszki lub kozuchy (ryc. 18).

Pogrzeb. Strój zmarłego i biorących udział w pogrzebie. Podług informacji zebranych podczas badań terenowych odzież zmarłych od dawna składa się z białej bielizny, czarnych skarpet, czarnych spodni, białego kołnierzyka, czarnej kamizelki i wołoszki oraz czarnych, papierowych, płtych trzewików, wykonywanych specjalnie na pochówek. Osoby, które nie posiadały wołoszki, chowano w czarnych marynarkach.

Mężczyźni biorący udział w pogrzebie nakładali wołoszki, lub jeśli ich nie posiadali — ciemne marynarki; na pogrzeb nie nakładano nigdy białych spodni ani czerwonych „jak”.

Dożynki. „W wieńcu” bierze udział tylko młodzież, odziana w białe spodnie i czerwone jak.

Gwiazdka. Strój gwiazdora i mężczyzn. W wigilię Bożego Narodzenia wieczorem chodzą grupami gwiazdorzy od 2—10.

Okrycie gwiazdora składa się: z wywróconego futrem na zewnątrz kozucha, słomianej, stożkowatej czapki, „larwy” czyli maski. „Mlun”, tj. 2-metrowy kij, bat — różga, łańcuch

Ryc. 9. Baty obrzędowe. Bat z lewej strony, z barwną chustą, używany podczas uroczystości; bat z prawej strony, z białą chustką, używany do tańca. Fot. A. Głapa, Posadowo, 1951.

tów wyróżniających strój pierwszy od drugiego należą w stroju zaręczynowym — wianuszek, zielona „świtka”; w stroju weselnym, u członków drużyny weselnej — gałązka rozmarynu przewiązana różową wstążką, różowa „świtka” i bat weselny, obrzędowy, ozdobiony turecką albo białą chustką. Drużba odznaczał się wianuszkiem po lewej stronie na piersi, „dworski” drużba — przewiązanymi ręcznikami, pan młody — czarnymi spodniami, zieloną „świtką”, zieloną wstążką przy wianuszku oraz różgą. Natomiast strój noszony w święta narodowe świeckie różni się od stroju noszonego w święta kościelne — barwnością, w przeciwieństwie do ciemnych i czarnych szat nakładanych w święta religijne. Strój ten zdejmuje się zaraz po powrocie z kościoła do domu. Wymienione, charakterystyczne części stroju odświętnego, poza białymi rękawiczkami i białymi spodniami kroju bryczesowego należą do starszych, tradycyjnych części stroju dzierżackiego.

ROZDZIAŁ V

Szczegółowy opis stroju męskiego

Bielizna

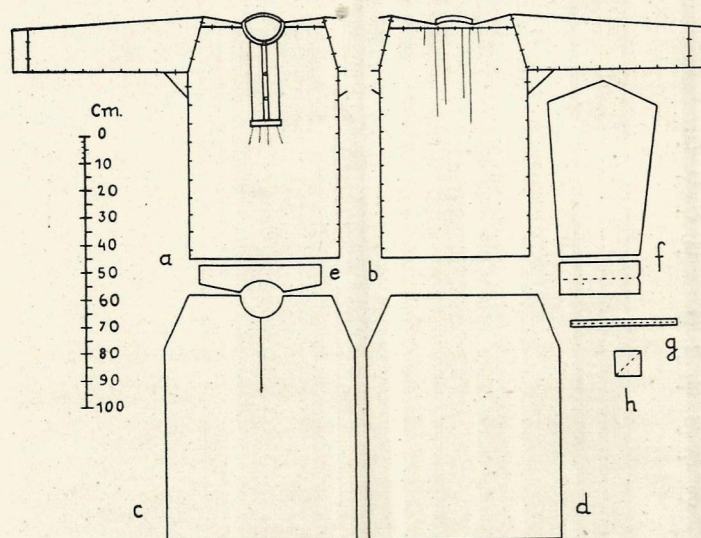
O najdawniejszej koszuli z około 1860 r. pisze Kolberg, że posiada wysoki, stojący kołnierz „aż uszy zakrywa”. Koszule pod szyją zawiązywano czerwoną lub zieloną wstążką, w Skoraszewicach „kolorową jedwabną wstążeczką”. Gatunku materiału wobec braku danych nie możemy dokładniej określić.

Obecnie, zimą i latem, w dzień roboczy i odświętny noszą młodzieńcy, żonaci i starcy koszule jednakowego kroju, uszyte na lato z białego, fabrycznego płótna, a na zimę z barchanu. Głównymi częściami koszuli jest płat przedni i tylni, karczek oraz rękawy (ryc. 10). Przednia część jest prawie do połowy przecięta w celu łatwiejszego nakładania. Przecięcie to od dołu, poniżej

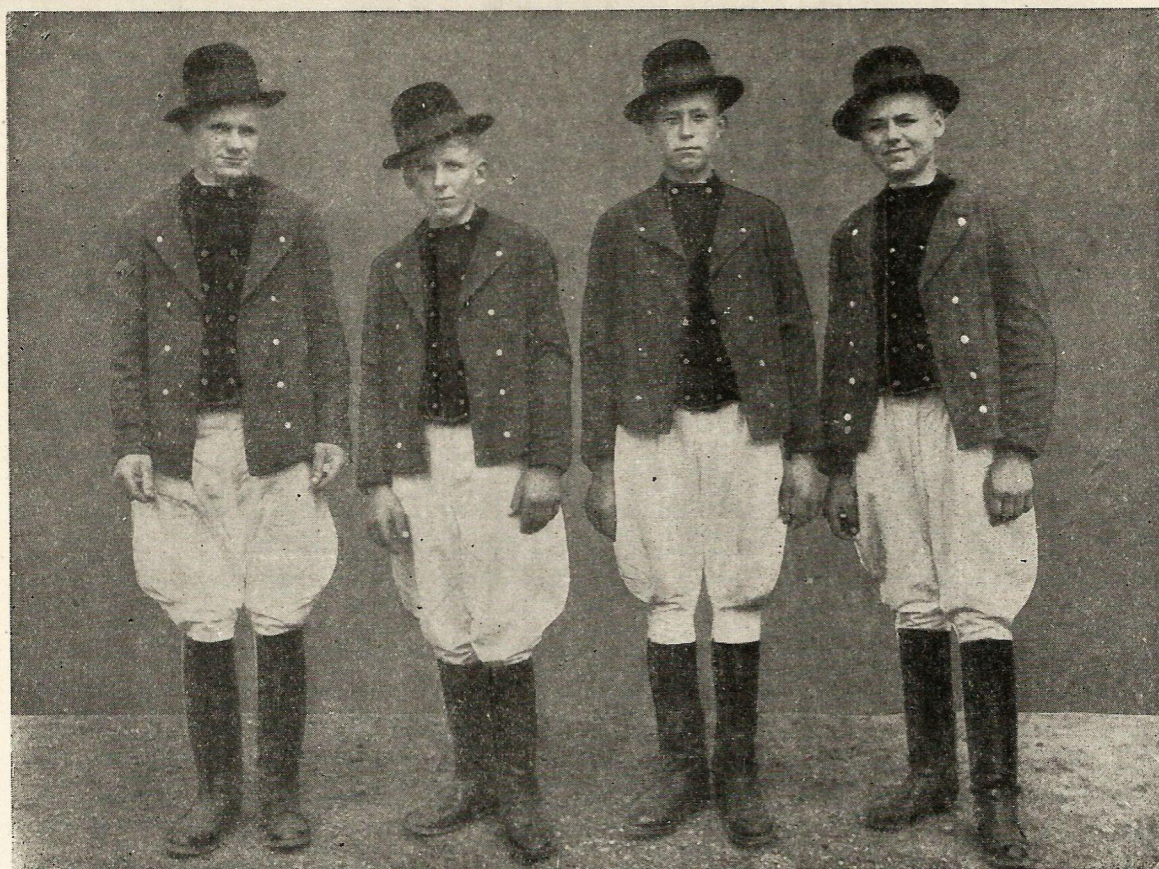
klatki piersiowej jest zabezpieczone przed rozdarcim płaską; koszula zapina się na 3 guziki. Dla dekoracji, wzdłuż przecięcia posiada koszula dwie zakładki. W tylnym płacie dla poszerzenia zakłada się 4 fałdy, każdy szerokości 6 cm, wszyte w karczek. Oba płaty są po bokach zszyte płaskim szwem z wyjątkiem 12 cm od dołu. Karczek wykonany jest z jednakowych dwóch części nałożonych na siebie, pomiędzy które wszywa się przedni i tylni płat koszuli. Dla ozdoby miejsce zszycia stebnuje się. Rękaw składa się z głównego, jednego kawałka płótna, mankietu — szerokości 6 cm i kwadratu wszytego pod pachę o wymiarach $8,5 \times 8,5$ cm. Mankiet zapina się na jeden niciany guzik. Przy zapięciu rękaw ma rozporek długości około 10 cm. Wykończenie koszuli wokół szyi stanowi niski, 1,5 cm kołnierz zapinany również z przodu.

W drugiej połowie XIX w. noszono koszule z wielkimi, sięgającymi uszu kołnierzami (ryc. 5, 6); później weszły w modę kołnierzyki, które nosi się obecnie przeważnie w dni świąteczne. Przyczyną oddzielenia kołnierzyka od koszuli był prawdopodobnie wzgląd na to, że kołnierzyki brudzą się szybciej niż koszule.

Kołnierz jest wykonany z białego płótna (ryc. 56, 5, r, s). Składa się on z 4 części: z podwójnie złożonego paska otaczającego szyję oraz 3 części wszytych w niego małymi

Ryc. 10. Koszula męska: a — z przodu, b — z tyłu, c — krój przodu
d — krój tyłu, e — obojczyk, f — części rękawa, g — kołnierz
h — podpasze.

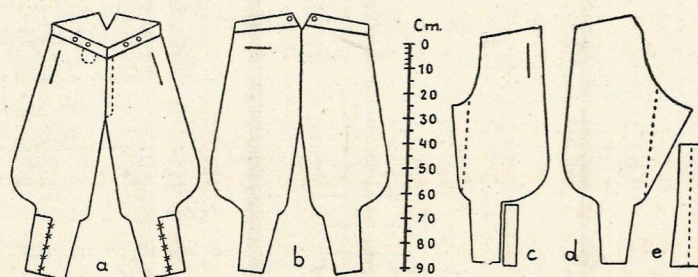
Ryc. 11. Młodzież wiejska w strojach letnich. Fot. A. Glapa, Sułkowice, 1952.

faldkami, kilkakrotnie dla ozdoby przystębnowanymi; zapina się na guzik i dziurkę, poza opisanym typem kołnierzyka Dzierżacy noszą kołnierzyki takie same jak Szamotulanie.

Dawniej noszono zimą wyłącznie „skopioki” wykonane z owczej skóry, które nakładano bezpośrednio runem do ciała. Obecnie nosi się kalesony fabrycznego wyrobu płócienne lub trykotowe, „skopioki” zaś należą do rzadkości.

Spodnie

Do starszych form okrycia nóg należą spodnie skórzane, „kożuchowe”, o których wspomina Kolberg⁵⁰; noszono je jeszcze około 1860—1875 r. O kroju ich dzisiaj nic już nie wiemy, Kolberg zaś mówi o nich ogólnie, że są: „krótkie, tj. dochodzące do bioder, ściągnięte i na jeden guzik zapinane, które schodziły w buty”. Zapewne dotyczy to też ówczesnych, białych, lnianych spodni, farbowanych niekiedy na kolor niebieski. Poza tym noszono w okresie badań Kolberga spodnie

Ryc. 12. Spodnie współczesne: a — przód, b — tył, c — krój przodu lewej nogawicy, d — krój tyłu lewej nogawicy, e — połowa paska

sukienne, granatowe i ciemne (czarne?). Spodnie te w przeciwieństwie do poprzednich były długie, noszone na szelkach.

Obok spodni długich, kroju fabrycznego, znormalizowanego, wpuszczonych w buty, około 1920 r. Dzierżacy zaczęli nosić spodnie bryczesowe, które uważają za swoje, ludowe (ryc. 12). Spodnie tego kroju są jednakowe dla wszystkich mężczyzn. Dla młodzieży, na zabawę, szyje się spodnie z białego płótna. (ryc. 11)

Na dni uroczyste szyje się dla żonatych i młodzieży spodnie z czarnego sukna zwanego „krepowym” przypominającego ryps. Spodnie te składają się z 4 części zszytych w kroku, z tyłu i po bokach nogawek. Przednia część nogawki w najszerszym miejscu posiada 37 cm, tylna 50 cm. Kieszenie dług. 15 cm są od zewnątrz wcięte; spodnie nosi się na szelkach i wpuszcza w buty.

Obecnie szyją coraz częściej spodnie z materiałów siwych, zielonych, ciemnych, nigdy jaszkrawych.

Kurtki. Kamizelki

Okolo 1866 r. jak widać na planszy Bogumiła Hoffa (ryc. 5) noszono błękitne kamizelki⁵¹, szyte latem „z rozmaitych lekkich materii”, a zimą noszono „westki sukienne”⁵². Kamizelki te zapinały się na świecące guziki⁵³. Do dzisiaj kamizelki pozostały najbardziej charakterystyczną częścią odzieży.

Obecnie nakładają latem na koszulę, a zimą na koszulę i flanelową „jakę”, swetr albo ciemną kamizelkę. W kamizelce chodzą często w mieszkaniu, jest to odzienie zwierzchnie, szczególnie w niedzielę; wychodząc jednak do pracy, na podwórze, do sąsiadów nakładają na nią jakę. Kamizelka jest uszyta z przodu z czarnego sukna, tego samego co spodnie, z tyłu zaś z czarnego, cieńszego, lśniącego materiału, używanego powszechnie na podszewkę. Kamizelka jest cała podszewkowana białym materiałem w kolorowe paski. Przód w miejscu zapięcia jest o 10 cm dłuższy od boków. Kamizelka zapina się z przodu na 6 obciągniętych czarnym materiałem guzików, posiada 2 kieszenie o wymiarach $3 \times 12 \times 2 \times 12,5$ cm. (tabl. I)

Kołnierzyk składa się z 2 części, z przodu nie zapina się.

Obecnie ze względu na trudność nabycia tradycyjnych materiałów, szyje się kamizelki i inne części odzieży ze wszystkich dostępnych materiałów, w siwym, siwo-zielonym, brązowym, granatowym i czarnym kolorze.

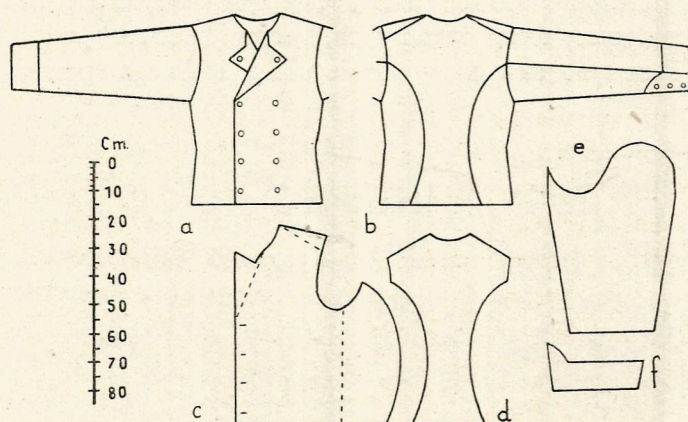
Jaki

Kolberg podaje⁵⁴, że około 1860 r. „na codzień noszą parobcy jaki, zwykle ciemno-zielonej barwy”. W tym samym czasie pod Rawiczem, w Ugodzie i Zawadach nakładali parobcy na codzień czerwone, czarno kropkowane jaki, które prawdopodobnie posuwając się na północ wyeliminowały kolor zielony.

Obecnie na zabawy i wesela, jak również podczas przebywania w obrębie zabudowań go-

spodarskich nakłada się jakę amarantową (ryc. 13). Jaki odświeżone są czerwone, a robocze siwe, szare. Jedne i drugie są lekko wcięte do figury, sięgają niżej bioder. (ryc. 11)

Jaki odświeżone szyje się z sukna koloru amarantowego, a na podszewkę używa się białego barchanu lub flanelki. Kiedy kolor amarantowy wszedł w modę nie udało się ustalić⁵⁵. Jaki robocze szyje się z bawełny mieszanej z wełną w kolorze siwym lub szarym, za podszewkę służy flanela. Jaka składa się z 3 głównych części: rękawów uszytych każdy z jednego płata oraz

Ryc. 13. Jaka męska: a — przód, b — tył, c — krój przodu, d — krój rękawa, e — krój kołnierza, f — mankiet.

ze stojącego, wysokiego 2 cm kołnierzyka. Na rewersach są przyszyte dla dekoracji 2 białe guziki, przy mankietach po 3 guziki; jaka zapina się na 4 guziki. Z lewej strony od środka znajduje się kieszeń. Dla ozdoby wszystkie krawędzie jak i mankiety są stebnowane. Normalnie nie chodzi się w niej do kościoła, wyjątek stanowią większe uroczystości, kiedy to mężczyźni idą w kolumnie zwartą grupą.

Od 1945 r. zanikają coraz bardziej dawne jak i robocze, zastępują je zaś jak i cajtowe, kupowane w Krobi, tzw. „litewki”. Nie szyje się również jak amarantowych, a spotykane w terenie szyć są przed 30–50 latami.

Marynarki

Pod koniec XIX w. a może i wcześniej jak i zastępowały marynarki, szyto je wówczas w kolorze zielonym, brązowym, czerwonym w czarną kratkę. Obecnie coraz częściej w miejsce jak noszą marynarki fabryczne lub wykonane przez miejscowych krawców z szarego lub ciemnego materiału. W uroczystości weselne, w miejsce jak nakłada się pod płaszcz lub kożuch (lecz nigdy pod wołoszkę), dwurzędową marynarkę, uszytą podług żurnala — z czarnego sukna. Marynarka taka jest na środku pleców zszywana.

Okrycia zwierzchnie. Sukmany

Za najstarsze źródło mogące rzucić pewne światło na zagadnienie sukmany dzierzackiej należy uznać rycinę pochodzącą z 1777 r.⁵⁶. Każdy mężczyzna ma tu na sobie 2 fałdzone sukmany, wierzchnią — sięgającą prawie kolan i posiadającą stojący kołnierzyk, zapinaną z przodu na jeden rząd guzików. Z tego to okrycia (delii, bekieszy) należy moim zdaniem wyprowadzić wniosek na temat genezy powszechnego w Wielkopolsce w połowie XIX w. „brzuszlaka” — kaftana, który na obszarze Szamotulszczyzny przetrwał do dzisiaj i nie posiada rękawów. Druga sukmana, dłuższa, sięga prawie kostek. Obie ściągano pasem, zależnie od upodobania, tak że gdy spodnią sukmanę przewiązywano, wierzchnią noszono luźno.

Następna wiadomość dotycząca sukman pochodzi z 1839 r. Dowiadujemy się z niej, że wówczas noszono w okolicy Krobi modre sukmany z czerwonymi wyłogami⁵⁷. Pewne wyobrażenie o wyglądzie sukmany z tego czasu daje ryc. 3. W związku z granatową sukmaną zachowała się na terenie dzierzackim do dzisiaj piosenka:

„Świeci mi miesiąc na królewskim zamku,
Granatowy ubiór na moim kochanku,
Granatowy ubiór, wiksowane buty,
Najładniejsze chłopcy, same bałamuty⁵⁸.”

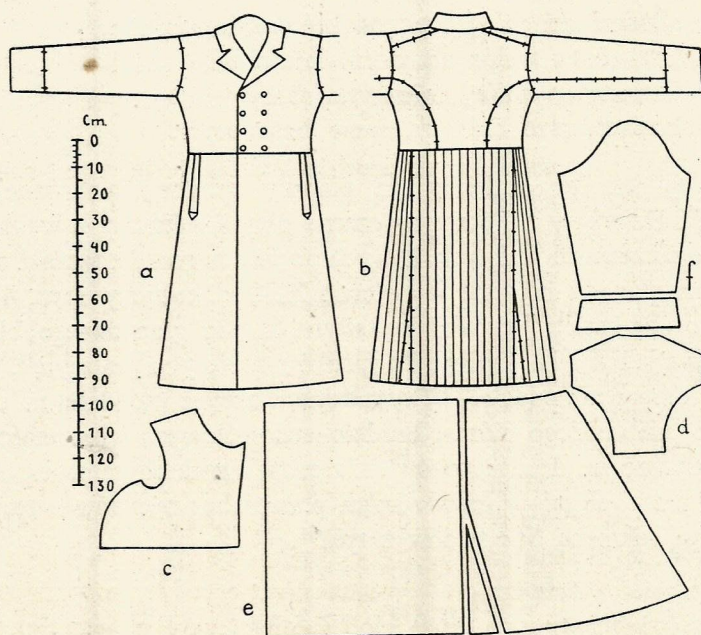
W 27 lat później, jak to widzimy na planszy barwnej, malowanej przez B. Hoffa w 1866 r. (ryc. 6) nosili Dzierżacy z Potarzycy czarne długie sukmany z wykładanymi kołnierzami, podobnymi do współczesnych wołoszek, których obcisły w górze a szeroki od pasa kłoszowaty w dole fason żywo przypomina noszone w połowie XIX w. kożuchy (ryc. 4)⁵⁹. Pod sukmaną w tym czasie noszono „brzuszlak” tj. rodzaj kaftana koloru granatowego, błękitnego lub czarnego. Brzuszlak był „na jeden rząd świecących guzików zapięty aż po szyję”. Więcej wiadomości o tej części odzieży Kolberg nie podaje. W tym samym okresie wkładano na codzień „kamizelę” uszytą z białego albo niebieskiego płótna. Bardziej szczegółowych wiadomości nie posiadamy⁶⁰, możemy tylko przypuszczać na drodze porównania nazw z podobnymi na terenie Szamotulszczyzny, że brzuszlak, to krótki sięgający ledwie kolan płaszcz bez rękawów o stojącym kołnierzyku, a kamizela — to długa sukmana bez fałdów z tyłu⁶¹.

Wołoszka

Współczesna wołoszka⁶² jest uszyta z czarnego, w dobrym gatunku sukna i jest podszewkowana (ryc. 14, 15). Składa się z kilku części, które wyraźnie dzielą wołoszkę na część

Ryc. 14. Młodzież wiejska w wołoszkach. Fot. F. Gołębiowski, Krobia, 1950.

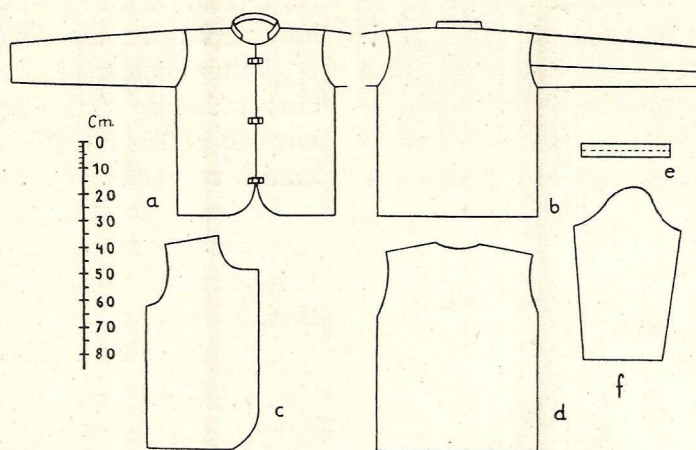

Ryc. 15. Wołoszka: a — przód, b — tył, c — krój przodu, d — krój pleców, e — krój dolnej części, f — krój rękawa.

górną („marynarkę”), dopasowaną dokładnie do figury i część dolną („spódnik”). Obie te części są zszyte w talii. Wołoszka jest okryciem długim, sięgającym do kostek. Górna jej część posiada wykładany kołnierz z rewersami. Wołoszka jest na plecach zszywana w dwóch liniach, biegnących łukami od szwów rękawa do talii. Odległość tych dwóch łuków w talii wynosi 20 cm, zakończone są dwoma guzikami. Z przodu górna część jest ozdobiona 8 czarnymi guzikami, pod czterema znajdują się haczyki i haftki, na które wołoszkę się zapina. Dolna część wołoszki składa się z trzech wielkich kawałków materiału i z dwóch klinów. Wołoszka posiada ogółem w pasie, z tyłu i po bokach aż do kieszeni 50 fałdów. Kieszenie są umieszczone w przednich płatach, trochę z boku i są stebnowane. Rękaw krojony jest z jednego kawałka, posiada 13 cm szer. mankiet i jest stebnowany podobnie jak wszystkie krawędzi wołoszki. Wołoszkę nakłada się bezpośrednio na kamizelkę, czasem jednak młodzi mężczyźni nakładają ją na jakę, wówczas zwracają uwagę, by amarantowa jaka była widoczna spod rewersów wołoszki.

K o ż u c h y

Kożuchy należą do starych części odzieży. W okresie zbierania materiałów przez Kolberga noszono je nieposzyte (1860—1875 r.). Według określeń zebranych podczas badań były one bardzo podobne do kożucha na ryc. 4; takie kożuchy zachowały się w nielicznych egzemplarzach do 1880—1890 r. Patrząc na rycinę widzimy, że w kroju są one bardzo podobne do współczesnej wołoszki.

Ryc. 16. Kożuszek roboczy: a — z przodu, b — z tyłu, ● — krój przodu, d — krój tyłu, e — kołnierz, f — rękaw.

Obecnie w porze zimowej nakładają mężczyźni 2 rodzaje kożuchów: jeden krótki w rodzaju współczesnej kanadyjki do pracy, drugi długi jak wołoszka, do wyjścia i na wyjazd.

Kożuch roboczy jest wykonany z owczej, nieposzytej skóry (ryc. 16, 17). Składa się on z 3 kawałków zszywanych z boku i na ramionach, z rękawów wykrojonych każdy z jednego kawałka i niskiego kołnierzyka odchylonego i nie zapinającego się. Kożuch ten sięga do połowy ud, zapina się na 3 lub 4 skręcone ze skóry guziki i specjalnie doszyte skórzane tasiemki z otworami. Krawędzi kożucha są podwinięte do środka i stebnowane. Kożuch ten jest dalszą formą rozwojową serdaka i posiada bardzo stare tradycje; w XIX w. powszechnie nakładano go do pracy. Kożuchy takie noszono także w okolicy Nowego Targu⁶³.

Kożuch odświętny, noszony przez bogatych chłopów, uszyty jest przeważnie z czarnej, owczej skóry i posyty dobrym, czarnym sukniem (ryc. 18). Sięga prawie do kostek. Na kołnierz używa się czarnych karakułów lub innego cennego futra. Tył takiego kożucha składa się z dwóch części. Zszyty jest w środku szerokości, u dołu posiada przecięcie. Boczne krawędzi przy rękawach tworzą łagodne łuki. Kożuch zapina się na 3, obcignięte czarnym materiałem guziki, pozostałe 3 guziki służą za ozdobę. Kożuch posiada wewnątrz, z lewej strony, kieszenie. Rękaw krojony jest z dwóch części i posiada charakterystyczny mankiet, całość zdobi dobry materiał, dobre

Ryc. 17. Gospodarze w roboczych strojach zimowych
Fot. A. Glapa, Grabianowo, 1951.

Ryc. 18. Gospodarze w kożuchach. Fot. A. Glapa,
Posadowo, 1951.

wykonanie i stebnowane krawędzi. Biedniejsi gospodarze nakładają czarne płaszcze o kroju podobnym do kożuchów, często fabrycznej roboty.

Okrycia głowy. Czapki

Na rycinie z 1777 r.⁵⁶ widzimy charakterystyczne okrycia głowy noszone w XVIII w., składające się z „główki” otoczonej barankiem. Podobne nakrycia nosiła szlachta i mieszczenie od XV do XVIII w.

W połowie XIX w., a w nielicznych wypadkach i pod koniec XIX w. noszono ten sam rodzaj „rogatywek” bez daszków z siwym lub czarnym barankiem, zawiązanym na zielonym denku. W mroźne dni i zamieć opuszczano baranek na uszy i kark; było to nakrycie zimowe. Obok niskich czapek noszono również czapki wysokie⁶⁴.

Do dziś zachowała się w terenie odmieniana, czarna, „krymerkowa”, watowana lub flanelowa czapka kształtu walca (ryc. 17, 18, 19). Noszą ją głównie mężczyźni żonaci i starsi do kożucha; nakładając zagłębiają denko. W XIX w., noszono podobne czapki z kolorowymi wstążkami z tyłu (tabl. II).

Obecnie coraz częściej kawalerowie nakładają zimą powszechnie noszone „narciarki”, w lecie czapki sportowe z daszkiem — „sportówki”.

Kapelusze

Za znane, najdawniejsze kapelusze, które również były noszone przez chłopów w okolicach Poznania w XVIII w., należy uważać czarne kapelusze z wielkim rondem⁶⁵. Następnie nosili Dzierżacy „kapelusz pilśniowy wysoki, opasany czerwonym, białym, czarnym, żółtym sznurkiem, czasem z wpiętym zań kwiatkiem”⁶⁶. Pewien rodzaj cylindrów, widocznych na reproduktowanej planszy Hoffa (ryc. 5, 6) noszono mniej więcej do 1870 r.; po nich nosili Dzierżacy do 1914 r. kapelusze z małą okrągłą główką i wielkim rondem (ryc. 20)⁶⁷. Od zakończenia wojny do czasów obecnych nosi się czarne pilśniowe kapelusze (ryc. 14, 21). Ze względu na brak ich w handlu coraz częściej używa się kapeluszy różnokolorowych, takich jakie można kupić w sklepach.

Onuce, pończochy, skarpety

Onuce są to flanelowe kawałki materiału (o wymiarach ok. 40 × 60 cm), którymi owija się stopy przed nałożeniem butów.

Wełniane skarpety i pończochy do połowy łydek wykonują kobiety na iglicach. Są one koloru czarnego i siwego, rzadziej brązowe i białe. Skarpety letnie są pochodzenia fabrycznego.

Obuwie, drewniaki, „kujuny”, trzewiki, buty

Drewniaki zwane przez Dzierżaków pantoflami składają się z grubej podeszwy drewnianej oraz kawałka skóry zakrywającej palce i pół stopy, a przybitej do drewna drutem i klamerkami. W pantoflach chodzą mężczyźni po obejściu rano oraz wieczorem; rzadko kiedy chodzą w pantoflach kawalerowie. Drewniaki wykonują z drzewa olszynowego albo topolowego, skórę kupują i obijają sami.

„Kujuny” są to buty z cholewami o drewnianej podeszwie. Cholewa skrojona jest na wzór butów „saperek” i pochodzi zazwyczaj ze starych podniszczonych butów. Chodzi się w nich przeważnie zimą przy pracy w podwórzu i przy wywożeniu mierzwy w pole. Dawniej tj. około 1900 r. do tych samych prac nakładano na nogi „filcoki”, buty mające cholewy filcowe a podeszwy skórzane. W nowych „filcokach” chodzono nawet w dni świąteczne.

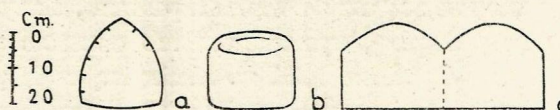
Trzewiki są obuwem noszonym przez najbiedniejszych Dzierżaków zamiast butów. Noszą je przeważnie ci, którzy zarzucili już strój ludowy, względnie wyjeżdżający na pracę poza omawiany rejon. Wysokie czarne trzewiki nakładane są do roboty, niskie trzewiki brązowe lub czarne noszone są w dni świąteczne.

Buty stanowią najdogodniejszą i zasadniczą formę obuwia dzierżackiego. W 1777 r., jak widzimy na dawnej rycinie, buty noszone przez Dzierżaków były zszywane z boku. Ten krój butów zachował się aż do 1939 r. Nosili je ostatnio wyłącznie chłopcy lub dzieci. Opisy butów z około 1860–70 r. podają, że były one wysokie, skórzane, na obie nogi⁶⁸ jednakowe. W początkach XX w. do pierwszej wojny światowej noszono częściowo buty „kropowe”, zwane „kropusy” z harmonijką, a przywożono je głównie ze Zdun z pow. krotoszyńskiego. „Kropusy” nie miały jednak powodzenia, daleko popularniejsze były buty dzierżackie, mające usztywnioną przez specjalne wkładki cholewę, zszytą z tyłu (ryc. 22).

Obecnie coraz częściej wchodzi w użycie buty zwane „oficerkami” i buty gumowe.

Ryc. 20. Gospodarz w kapeluszu sprzed 1914 r.
Fot. A. Glapa, Posadowo, 1951.

Ryc. 19. Czapka krymerkowa: a, b — różne formy noszenia, c — krój czapki.

Ryc. 21. Dzierżacy w strojach do wyjścia.
Fot. F. Gołębiowski, Posadowo, 1951.

Uzupełnienia stroju

Pasy, rękawiczki, nauszniki, chustki, tabakierki, baty, laski

W dawnym stroju dzierzackim pasy spełniały dwojaką funkcję: przyciskały odzież do ciała i pełniły rolę sakiewek przez wszyte weń schowki. Pasy przedstawione na rycinie pochodzącej z 1777 r. są zapewne wykonane z materiału. „Przyjaciel Ludu” pisze w 1839 r., że chłopci z okolicy Krobi nie noszą już „szerokich pasów skórzanych, czerwonym suknem podszytych”⁶⁹. Chodzi tu zapewne o takie same pasy, jakie noszono jeszcze w 1841 r. w okolicach Kórnik⁷⁰.

Po tych pasach weszły w użycie tzw. „trzosy”, o których mało wiadomo, a w które kładziono pieniądze. Po nich ok. 1890 r. funkcję pasa — schowka przejęły zielone sakiewki, wykonane z mocnych nici.

Obecnie mają zastosowanie wąskie pasy skórzane do spodni roboczych.

W porze zimowej noszą Dzierżacy rękawice, wykonane z materiału lub łąt, o jednym palcu; nakłada się je przeważnie do pracy. Do wyjścia nakładają rękawice o pięciu palcach, wykonane z wełny. Na wesele, pogrzeb lub inne uroczystości wkładają białe, fabrycznej roboty.

Przed wojną, około 1910–1939 r. noszono czarne nauszniki, składające się z owalnych łątek połączonych blaszką sprężynową, albo też nauszniki wykonane całe z wełny, z poszerzoną częścią zakrywającą uszy i wąskimi paskami, skrzyżowanymi na czubku głowy. Obecnie naciąga się na uszy czapki „krymerkowe” lub opuszcza górną część narciarki.

W połowie XIX w. niezbędną częścią stroju męskiego była czerwona lub zielona chustka, którą obwiązywano szyję⁷¹. Spełniała ona tę samą funkcję, co obecnie noszone powszechnie krawaty. Poza chustkami, służącymi jako ozdoba, używano dawniej do wycierania nosa, wielkich kolorowych chustek, przeważnie czerwonych z paskami wzdłuż krawędzi.

Obecnie używa się jeszcze chustek do obrzędowych batów — weselnych (ryc. 9). W drogę do kościoła przypinają swachny kawalerom barwne chustki kolorowe, tzw. „tureckie” i „francuskie”. Są to brązowoczerwone i „beżowe” chustki z barwnym szlakiem wzdłuż brzegów (o wymiarach 1 m²). Po powrocie drużyny weselnej do domu swachny zmieniają chustki kolorowe na białe, przez które trzyma tancerz partnerkę podczas tańca. Chustki białe są mniejsze (60 cm²).

Pierwsze tabakierki przywieźli przed 1914 r. „Westwaloki” tj. chłopci wyjeżdżający na sezonową pracę do Westfalii. Były one fabrycznej roboty. W okresie międzywojennym do 1939 r. zażywano tabaki na weselach dla żartu z tabakierkami wykonanych samodzielnie z rogu.

Dzierżacy mają wielkie zamiłowanie do koni, na tym prawdopodobnie podłożu rozwinęły się tu baty obrzędowe, których używa się podczas jazdy konnej np. w korowodzie weselnym, podczas tańca lub dla fantazji na przechadzkę, obok gałązki brzozonej lub innej (ryc. 1, 8, 9). Bat składa się z 4 części: z nóżki sarniej, plecionych rzemieni, „pękówki”, służącej do „strzelania” oraz skózanego uchwytu. Baty zdobi się wspomnianymi już chustkami.

Laski nie miały na terenie dzierzackim prawie wcale zastosowania, a przed ostatnią wojną rzadko były używane. Wykonywano je z drzewa wiśniowego albo z trzciny. Obecnie lasek nie używa się.

Ryc. 22. Buty męskie. Fot. A. Glapa Posadowo, 1951.

ROZDZIAŁ VI

Ogólny opis stroju kobiecego

Charakterystyka ogólna. Strój kobiecy, podobnie jak męski, znajduje się wśród Dzierżaków w stadium zaniku, zanik ten jednak jest powolniejszy. W pewnych wioskach, jak np. w Posadowie, Sułkowicach widać żywe występowanie ludowego stroju kobiecego, a nawet rozwój, mało znanego dawniej haftu kolorowego na zapaskach. W przeciwieństwie do stroju męskiego, ubiór kobiecy jest jeszcze w szeregu wsiach nakładany powszechnie

Tablica II
STRÓJ DZIERŻACKI DAWNY

Malował Jerzy Karolak

Ryc. 23. Ubiór roboczy przy sadzeniu ziemniaków. Krobia, 1938.

w dni robocze, odświętne, zimą i latem, podczas obrzędów i uroczystości. Natomiast można zauważyć silny zanik stroju ludowego u dziewcząt, które wkładają już ubiór zbliżony do miejskiego, ubiór ludowy zaś noszą tylko w dniach szczególnie uroczystych.

Zachowany dzierzacki strój kobiecy składa się z szeregu części, które bywają noszone zależnie od wieku, stanu lub pory roku. Silnemu zróżnicowaniu podlega ubiór kobiecy ze względu na porę roku, dni świąteczne i robocze, przyczyną tego jest z jednej strony oszczędność, z drugiej zaś — chęć ukazywania się w jak najokazalszym ubiorze w dni uroczyste. Na terenie dzierzackim występują często zapaski, chustki, „jaczki” i spódnice; z tych najbardziej charakterystyczne i zróżnicowane są zapaski.

Ryc. 24. Starsze kobiety przy domu. Fot. A. Głapa, Posadowo, 1951.

Ubiór roboczy letni dziewcząt. Około 1900 r. dziewczęta wkładały białą płócienną koszulę bez rękawów, na nią wierzchni spódnik perkalowy, płócienną zapaskę w paseczki kolorowe, perkalikowy kabatek przeważnie modry, rzadziej różowy. Włosy plotły

Ryc. 25. Ubiór roboczy dziewczyny przy pracy w domu. Fot. A. Głapa, Posadowo, 1951.

dziewczęta w „drabkę”, tzn. z przodu od przedziału na środku głowy do tyłu w dwa warkocze. Na głowę nakładały białą lub czerwoną chusteczkę, na szyję — czerwone korale; staranniejsze wykładały białe, marszczone kołnierze koszul. Dziewczęta chodziły w lecie boso.

Dorośle dziewczyny gospodarskie nakładały do pracy lnianą, białą koszulę, spódnice kolorową, wierzchnią spódnice niebieską lub różową, zapaskę modrą albo różową, a w zimniejsze dni „jaczkę” tj. płócienny kabatek (ryc. 47). Włosy czesały gładko z przedziałem na środku, z tyłu układały dwa warkocze w ósemkę nad karkiem (ryc. 28), na głowę wciągały biały, płócienny czepkę, na szyję 4—5 sznurów czerwonych korali, związanych z tyłu barwną wstążką. Wykonując pracę chodziły boso lub w drewniakach.

Dziewczyny pracujące w majątkach ubierały się trochę odmiennie, w miejsce spodniej spódnicy nakładały rodzaj halki, czerwony „barchaniok”, spódnice zwaną „modry druk”, na głowie zamiast roboczego czepka wiązały czerwoną, perkalikową chustkę w kwiatki.

Obecnie odziewają się dziewczyny podobnie, z tą tylko różnicą, że dawniejsze materiały, takie jak „modry druk”, zastępują materiałami współczesnymi o różnych deseniach, czepków zaś roboczych nie nakładają.

Ubiór roboczy letni mężatek. Ubiór mężatek — żon gospodarzy i chłopów pracujących w majątkach różnił się od ubioru dziewczyn spokojniejszymi i ciemniejszymi kolorami oraz kształtem białego czepka, który posiadał swoisty daszek z karbowaną koronką. Mężatki nosiły włosy przycięte na wysokości karku. Na czepkę nakładały białą chustkę „tulkę”, albo chustkę perkalikową.

Przy pewnych pracach kobiety podwiązywały spódnice specjalnym sznurem — „podkaską” (ryc. 5), lub podwijały wierzchni spódnik wraz z zapaską do połowy i z tyłu na krzyżach spinały go szpilką. Czasem zdejmowały go, by po zakończonej pracy odziać się jak najstaranniej.

Innym sposobem zabezpieczenia odzieży od zniszczenia przy wykonywaniu brudnej pracy było nakładanie drelichowej lub uszytej ze starego worka zapaski, nakładanej głównie podczas karmienia trzody chlewnej i wyrzucania mierzwy; po wykonaniu tych czynności zapaskę taką zdejmowano.

Specjalną uwagę na czystość i piękno stroju roboczego zwracały kobiety podczas sianokosów, podług ludowego określenia, kobiety wyglądały wówczas „jak kwitnący mak”. Także do żniw ubierano się staranniej. By uchronić odzież od zniszczenia podczas zbierania, zgarniania i wiązania zboża w snopy, nakładały kobiety ciemne zapaski z grubego, silnego materiału.

Obecnie mężatki nie obcinają włosów i nie noszą czepków. Ubiór ich roboczy ilustruje (ryc. 23, 24, 25).

Ubiór roboczy letni staruszek. Staruszki odziewały się podobnie jak mężatki, dodatkowo tylko wkładały „szadronowy” spencerek, który ongiś noszono wyłącznie zimą. Na głowę wciągały kolorową czapkę z barankiem i wstążkami lub taką — jaka jest przedstawiona na ryc. 26. Odzież starszych kobiet była przede wszystkim w kolorze ciemnym lub szarym.

Porównując robocze ubiory kobiece możemy stwierdzić, że różnica zaznaczała się głównie w ubiorze głowy, w uczesaniu i w kolorach materiałów; dziewczęta chodziły z gołą głową lub w chustkach, panny i mężatki w czepkach i chustkach, staruszki w czapkach i chustkach. Z wiekiem kobiety rzadziej nakładały korale. Dziewczyny folwarczne zamiast drugiego spódnika nosiły rodzaj czerwonej halki.

Ubiór roboczy zimowy dziewcząt.

Zimowy ubiór dziewcząt był znacznie cieplejszy niż ubiór letni. Koszulę nakładano barchanową z długimi rękawami, watówkę, suknię koloru ciemnego,

białą zapaskę, pończochy wełniane lub sukienne, koloru czarnego albo czerwonego i wysokie, skórzane trzewiki lub drewniaki. Na głowę wciągano watowaną czapkę. W dni wyjątkowo zimne obwiązywano szyję szalem i okrywano się chustą. Rękawic nie noszono, ręce przed zimnem chroniono w „rękawkach” (mufkach) (ryc. 27).

Ubiór roboczy zimowy dziewczyn. Dziewczyny dorosłe nakładały zimą do pracy barchanową koszulę, czerwoną watówkę z ciepłą sznurówką, różnokolorową, flanelową spódnicę, a na nią spódnicę wierzchnią przeważnie czerwoną, wełnianą, szewiotową lub cajtową, na to kładły taką zapaskę jak w lecie, pończochy fioletowe sukienne, później wełniane czarne, czerwone lub rzadziej zielone — które uchodziły za paradne. Dziewczęta chodziły w drewniakach lub starych, wysokich sukiennych trzewikach tzw. „berlaczach”. Szyję zdobiły czasem kryzką, zawsze czerwonymi koralami, zawiązanymi z tyłu czerwoną lub różową wstążką. Głowę ochraniały watowaną czapkę szytą „w kwaterki” z lśniącego materiału. Kiedy pracowano w stodole, w oborze lub w polu, obwiązywano głowę chustką koloru ciemnego, najczęściej wełnianą. W mieszkaniu chodziły dorosłe dziewczęta w czapce, chodzenie bowiem bez czapki uznane było za obrazę godności, a osobami takimi pogardzano. Na ręce nakładano rękawice o jednym palcu i rękawki naciągane powyżej dłoni, zwane „pulswermy”.

Ryc. 26. Starsza kobieta w „czapce”. Fot. A. Głapa, Krobia, 1951.

Ryc. 27. Strój starszej kobiety. Fot. A. Głapa, Krobia, 1951.

Ryc. 28. Uczesanie włosów dziewcząt. Fot. A. Glapa, Posadowo, 1951.

Dworskie dziewczyny odziewały się jak córki gospodarskie z tą różnicą, że nosiły czerwone „gacie” z barchanu i buty z cholewami. Watówek nie nosiły z powodu wysokich kosztów uszycia. Dworskie dziewczyny nosiły się wszędzie jednakowo, np. w Wymysłowie podobnie jak w Żychlewie, Dworze lub w Dzieżynie.

O kobietach dawniej mawiano: „Byleby była głowa i noga w porządku — to jest porządna, kiedy włosy są roztoścane i obuwie brudne — to jest glugła” (niechlujna). Obecnie nie noszą dziewczęta watówek w dni robocze, lecz wkładają majtki tzw. „majdy”. Głowy obwiązują przeważnie chustkami (ryc. 25).

Kolory ubioru zimowego były ciemniejsze niż ubiorów letnich.

Ubiór roboczy zimowy mężatek i kobiet starych. Zimowy ubiór mężatek był podobny do stroju panińskiego z tą tylko różnicą, że starsze mężatki zamiast „jacek” nosiły obcisłe spencerki lub krótkie bluzki. Obecnie spencerki nie są używane.

Stare kobiety odziewały się tak samo jak mężatki. Pod koniec XIX w. nakładały na koszule „mideroki”, tj. spódniki z obcisłymi sznurówkami, uszyte z owczej skóry, zwrócone runem do ciała. Te mideroki były dawniej podobno w powszechnym użyciu⁷². Obecnie mideroków się nie nakłada, a nawet mało kto zna tę nazwę.

Zestawiając kobiece ubiory zimowe stwierdzamy, że składają się one z dużej ilości rozmaitych części odzieży. Do charakterystycznych należą: dla dziewcząt suknia, watówka, pończochy, trzewiki, czapka, szal, chustka; dla dziewczyn dorosłych — te same części bez sukni, w miejsce której używano spódnice. Dziewczęta dworskie w miejsce watówek nakładały „gacie”, a miast trzewików buty. Do charakterystycznych części odzieży męża-

Ryc. 29. Dziewczynka w czepku, bez okapu. Fot. F. Gołębiowski, Krobia, 1950.

tek należy spencerek, a odzieży staruszek — miderok.

Do ciemnych i ciepłych ubiorów zimowych nosiły wszystkie kobiety często białe kryziki wokół szyi.

Strój odświętny letni dziewcząt. Odświętny strój dziewcząt składał się z następujących części: z białej, płóciennej koszuli z rękawami, uprasowanego sztywno, białego spódnika z falbanką, na który nakładano spódnik różowy, niebieski, seledynowy lub żółty z takąż sznurówką. Na te spódnice nakładano ozdobną zapaskę, na nogi — białe pończochy i wysokie, czarne sznurowane trzewiki. Pończochy przymocowywano podwiązkami ze sznurka lub gumy. Na szyję kładły białą fryzkę i kolorowe, szklane korale, zawiązywane z tyłu barwną wstążką. Na głowę wkładały białe czepki ozdobione koronką „karbowaną pod słońce” tj. układaną w drobne fałdki. Czepki wiązano „bandkami” pod szyją, w motyla. W dni bardzo uroczyste, wielkie święta i wesela noszono czepki „układane” wysoko: w dni chłodniejsze nakładano czarne jaczki.

Obecny letni strój dziewcząt przedstawia (ryc. 29, 30, 32, 33 i tabl. I).

Dziewczyny dorosłe, gospodarskie córki nakładały w dni świąteczne białą, płócienną koszulę z krótkimi rękawami, na nią koszulkę z białego batystu, watówkę czerwoną z półsznurówką, białą haftowaną, nakrochmaloną spódnicę, na nią spódnicę wierzchnią zszytą wraz ze sznurówką koloru różowego lub niebieskiego.

Na spódnice nakładano zapaski różnego koloru, zawiązywane z tyłu (ryc. 33). Na nogi wkładano białe pończochy i czarne wysokie trzewiki; na szyję kryzkę i barwne szklane korale, związane z tyłu wstążką. Prawdziwe korale zwane „prawymi” weszły w modę około 1900 r. Głowę przykrywano i zdobiono czepkiem, zawiązanym kolorowymi wstążkami w kokardę pod brodą (ryc. 30).

W dni chłodniejsze nakładały dziewczyny czarną jaczkę z koronką (ryc. 50); idąc do kościoła nosiły pod pachą białą, płócienną haftowaną chustkę albo chustkę „francuską”, na którą kładły książkę do nabożeństwa (ryc. 34).

Ubiór dziewczyn dworskich był podobny do ubioru gospodarskich córek, zachodziły tylko nieznaczne różnice. Zamiast koszulki — wkładały one kolorowe lub białe, przezroczyste „jaczki” z cienkiej tkaniny. Czepki nosiły okrągłe bez „skrzydeł”, zawiązane pod szyją haftowanymi wiazadłami (gospodarskie córki miały wstążki gładkie). Z tyłu spadały od koralu dwie szerokie wstążki, zawiązane przy koralach w kokardę. Dziewczyny gospodarskie nosiły wąskie (3 cm) wstążki. Wreszcie dziewczęta dworskie nakładały przeważnie jaczki różowe, niebieskie, kremowe i białe, gdy dziewczęta gospodarskie czarne.

Strój odświętny letni mężatek i kobiet starych. Różnica między ubiorem mężatek a dziewczyn polegała na tym, że mężatki nosiły czepiec i obwiązywały go „jed-

Ryc. 30. Dziewczyna w stroju odświętnym w czepku z okapem. Fot. F. Gołębiowski, Krobia, 1950.

Ryc. 31. Kobiety w stroju odświętnym. Posadowo, 1910.

Ryc. 32. Dziewczęta w stroju odświętnym. Fot. A. Glapa, Sułkowice, 1952.

wabnicą” dokoła, zawiązując z przodu nad czołem w kokardę, (ryc. 37). Drugą różnicę stanowiła „jedwabnica” noszona pod jaczką i złożona na krzyż na piersiach, tak że końce jej wychodziły po bokach spod jaczki. Zazwyczaj mężatki nosiły 3 spódnice w kolorach nieco ciemniejszych.

Kobiety dworskie odróżniały się od żon gospodarzy okrągłymi czepkami; nie nosiły też jedwabnicy pod jaczką.

Obecnie do odświętnego stroju nie nakładają kobiety czepków, lecz na przewiązaną białą chustką głowę nakładają chustkę zielonkawo-beżową. Charakterystyczne w latach 1920 do 1939 „budy” prawie już nie są stosowane (ryc. 34), można czepiec zobaczyć tylko na weselu.

Ubiór starszych kobiet nie różnił się od ubioru mężatek. Pewne różnice zaznaczały się jednak w gatunku materiału; kolorowe zapaski były płóciennne, jeśli zaś jedwabne, to przeważnie żółte; fryzki były węższe, obszyte koronką. Jeszcze i dzisiaj noszą staruszki sznurówki z „kiszka” tj. ze zwiniętym u dołu w rolkę materiałem⁷³, trzewiki na niskich obcasach, chusty ciemne, często czarne. Obecnie staruszki odziewają się jak mężatki w ciemne kolory, głównie w czarny.

Porównując strój odświętny letni ze strojem roboczym stwierdzamy, że dziewczęta kładły w dni świąteczne drugą spódnice, w dni chłodne jaczkę, pończochy trzewiki. Gospodarskie córki wkładały dodatkowo na koszulę: koszulkę, watówkę, wreszcie pończochy i trzewiki. Strój dziu czyn folwarcznych wyróżniał się okrągłym kształtem czepa i barwną jaczką oraz majtkami i halką, noszonymi w miejsce kosztownej watówki. Strój mężatek składał się z 3 spódnic, nakładanych na watówkę oraz czepca i 2 jedwabnic. Strój kobiet dworskich odróżniał się innym kształtem czepka oraz jedną jedwabnicą noszoną na czepku. Kobiety te w odróżnieniu od żon gospodarzy nosiły majtki i halkę. Strój staruszek różnił się tańszym gatunkiem materiału i trzewikami na niskich obcasach.

Strój odświętny zimowy dziewcząt. Zimą dziewczęta odziewały się podobnie jak latem z tą różnicą, że materiały były cieplejsze, barchanowe i wełniane. W miejsce białego krochmalonego spódnika oraz drugiego spódnika czerwonego, flanelowego na pasku nakładały watówkę. Klatkę piersiową okrywano flanelową, czerwoną sznurówką, na którą nakładano czarną, krepową, watowaną bez kołnierzyka jaczkę. Głowę okrywała chustka, a ręce „rękawki”.

Zimowy strój odświętny dziewczyn dorosłych był także uszyty z cieplejszych materiałów i częściowo podobny do ubioru letniego. Specjalną uwagę zwracano by cieplejszą była koszula, spódnice nakładano na watówkę szytą z czerwonej flaneli. Wierzchnia spódnica bywała zwykle wełniana, jaczka zaś — czarna pluszowa, watowana. Na głowę kładły dziewczyny czapkę „z barankiem” ze wstążek barwnych, zawiązywaną pod szyją kolorową wstążką; na czepkę — chustkę wełnianą, na ręce — zarękawki naszywane barwnymi koralikami. Strój uzupełniały różnokolorowe pończochy wełniane, czarne, czerwone, żółte i wysokie, podszyte kożuchem lub cienkim filcem czarne trzewiki. Różnice w zimowym ubiorze dziewczyn dworskich zaznaczały się noszeniem ciepłych „gaci”, sukiennych jacek podszywanych watą lub owczą skórą, a wywiniętych dla ozdoby u dolnej krawędzi runem na zewnątrz. Watowane jaczki były zdobione aksamitną plisą lub kolorową bortą, zwano je paradnymi.

Obecnie panny nie noszą czepków, zarękawków ani czapek z barankami; pończochy nakładają wełniane, niciane lub bawełniane brązowe, czarne, rzadziej siwe.

Strój odświętny zimowy mężatek i kobiet starych. Zimowy strój mężatek był również wykonywany z cieplejszych materiałów niż strój letni. Około 1880—1890 r.

Ryc. 33. Dziewczyna w stroju świątecznym. Fot. Foto-Kamera, Domachowo, 1949.

Ryc. 34. Mężatka w typowym stroju świątecznym. Rys. W. Boratyński, 1935.

oraz drugą „francuską”. W lecie używano tylko chustki „francuskiej”.

Chrzestna matka, jeśli była panną, odziewała się jak panna młoda (ryc. 7), lecz z tyłu do czepka nie przypinała wstążek w kwiaty. Mężatki nakładały strój odświętny, a na głowę „kapicę” tj. czepiec ze wstęgami z tyłu (ryc. 38, 39). „Kapica” była obwiązana jedwabnicą (ryc. 37).

Zaręczyny. W okresie narzeczeństwa, od dnia zapowiedzi, nosiła panna przez trzy niedziele przypięty do czepka lub chusty „wianek”, tj. gałązkę rozmarynu ze wstążeczką i „pożłotkiem” (staniol w paski, ze złotymi drucikami).

Odświętne jej odzienie w tym okresie składało się z czepka, kryzika, koralu, kaftanika, spódnika, zapaski

mężatki nosiły jeszcze zimą watowane spencerki, w miejsce ich weszły później w modę jaczki (ryc. 48, 50).

Obecny zwierzchni strój mężatek składa się z czarnej chustki z frędzlami, nakładanej na głowę, z czarnej pluszowej jak, spódnicy zwanej „kuczbaja”. Pończochy, czarne trzewiki i 6—8 sznurów czerwonych koralu — dopełniają całości. Pod kuczbaję noszą mężatki czerwony, flanelowy spódnik i watówkę.

Strój staruszki różnił się głównie noszeniem mideroka i spencerka. Staruszki obwiązywały głowy wielką chustką skrzyżowaną pod brodą a zawiązaną na wielki węzeł z tyłu na karku, na nogi kładły fioletowe pończochy. Obecnie staruszki odziewają się tak jak mężatki.

Strój obrzędowy: Chrzczyny — strój dziecka i dorosłych. Dziewczynkę odziewano do chrztu w białą koszulkę, „jaczkę” z przodu rozciętą a zawiązaną pod brodą białymi lub różowymi wstążkami. Na głowę nakładano czepiec ozdobiony różową wstążką, po czym zawijano dziecko w 2 flanelowe pieluszki obrębione różowymi, grubymi nićmi. Dziecko niesiono w poduszce, którą przewiązywano dwiema wstążkami zdobionymi w kwiaty; przykrywano zaś zimą chustką „szytą w gajory”, wełnianą, przetykaną jedwabiem, zwaną też „turecką”,

Ryc. 35. Mężatki w stroju świątecznym, w chustkach już rzadko nakładanych na czepki w t. zw. „budy” Fot. F. Gołębiowski, Krobica, 1950.

Ryc. 36. Dziewczęta w chustkach nakładanych bezpośrednio na głowę. Strój wiosenny i jesienny. Fot. A. Glapa, Posadowo, 1951.

i wysokich trzewików. Zazwyczaj wówczas, sprawiała sobie panna kabatek. Jeżeli nie posiadała kaftanika — nakładała jaczkę z tiulowymi ozdobami u dołu (ryc. 50). W czasie zapowiedzi musiała co tydzień zmieniać kolor spódnicy i z paski. W pierwszą i trzecią zapowiedź przypinała białą wstążkę do „kopki”, w drugą — wstążkę żółtą.

Wesele. Strój panny młodej, pierwszej drużny, swachny, mężatek, staruszek. Panna młoda ubierała się do ślubu w strój, odświętny, zupełnie nowy. Nakładała najpierw białą bieliznę, „jaczkę”, czerwoną watówkę, białą spódnicę bogato haftowaną, na którą nakładała spódnicę wierzchnią, koloru zielonego i bładozieloną lub białą zapaskę. Kabatek z pelerynką, spod którego po bokach wystawały końce jedwabnicy nałożonej na plecy i skrzyżowanej na piersiach, białą, najpiękniejszy kryz, na który nakładała czerwone, prawdziwe korale, pończochy i wysokie, czarne trzewiki uzupełniały całość. Istotną cechą ubioru wyróżniającą pannę młodą od innych kobiet, było 6 wstęg haftowanych w barwne kwiaty przypiętych z tyłu do czepka (ryc. 38). Po oczepinach — chodziła w „kapicy” tj. w czepcu nałożonym w komorze (ryc. 37) oraz przebierała się w czerwoną, wierzchnią spódnicę, tzw. „kuczbaję”⁷⁴.

Swachny i drużny tj. niezamężne dziewczyny ubierały się na wesele podobnie jak panna młoda z tą tylko różnicą, że zamiast kabatka z peleryną nakładały czarną „jaczkę” z tiulowymi ozdobami u dołu, nie przypinały też z tyłu do czepka wstążek i nie nakładały „jedwabnicy” (ryc. 37). Po powrocie z kościoła dziewczyny przebierały się w lżejszy przyodziewek, w koszulę, barwną spódnicę ze sznurówką i odmienniej barwy zapaskę (ryc. 30 i 40). Podczas wesela swachny zakładały do wiązania czepków w pierwszy dzień wstążki różowe, w drugi — żółte, a w trzeci — białe, umawiały się też przed weselem, jakiego koloru nałożą spódnice i zapaski.

Specjalną oznaką przynależności do drużyny weselnej były wianuszki rozmarynu przypięte do czepka, które zdejmowano na trzeci dzień po ślubie.

Mężatki biorące udział w weselu ubierały się do kościoła jak swachny z tą tylko różnicą, że wkładały czepce, gdy było chłodniej — żółto-pomarańczowe chusty. Po powrocie uczestni-

Ryc. 37. Mężatka w czepcu obrzędowym i kryziku.
Fot. F. Gołębiowski, Krobica, 1951.

czyły w weselu tylko w czepkach lub czepcach (ryc. 37, 39). Mężatki wkładały na wesela czarne jaczki bez tiulowych ozdób przy dolnej krawędzi.

Wygląd drużyny weselnej z 1949 r. ilustruje ryc. 40, na której obok osób w stroju dzierzackim widzimy osoby w innych ubiorach

Pogrzeb. Ubiór zmarłej i biorących udział w pogrzebie. Zmarłe dziewczynki odziewano w strój odświętny wraz z czepkiem; panny — w strój nakładany do tańca, z tą tylko różnicą że zakładano białą jedwabną zapaskę, noszoną zwykle do kościoła (ryc. 36). Zmarłą młodą mężatkę ubierano w strój ślubny; starszą — w strój ślubny z czepcem obwiązanym jedwabnicą oraz w ciemną, zieloną, lub czarną zapaskę.

Kobiety biorące udział w orszaku pogrzebowym nakładały strój odświętny w najciemniejszych kolorach, na głowę kładły chustki (ryc. 35).

Dożynki. Strój przodownicy i innych. Dziewczyny biorące udział w dożynkach ubierały się jak na zabawę do tańca.

Święta narodowe i kościelne. W dni świąteczne nakładały kobiety strój odświętny lecz dostosowywały swój ubiór do ubioru mężczyzn, gdy np. mężczyźni nakładali amarantowe „jaki” i białe spodnie — kobiety brały czepki, koszulki, sznurówki,

zapaski jak swachny; gdy mężczyźni nakładali wołoszki — kobiety stroiły się w kabaty, jaczki z tiulem i haftem oraz chusty.

Porównując kobiecy strój roboczy ze strojem odświętnym, strój letni z zimowym i codzienny z obrzędowym stwierdzamy, że strój roboczy posiada w kroju formy prostsze i jest szyty z materiałów tańszych o kolorach ciemnych. Części składowe powtarzają się we wszystkich odmianach; w stroju odświętnym przeważają materiały barwniejsze i jaśniejsze, a także materiały lepsze pod względem jakości.

W kobiecym stroju zimowym zachowały się jeszcze części odzieży ze skóry np. „miderok” względnie takie, które wyparte zostały przez spencerki, jaczki i kabaty. Charakterystycznymi częściami są chusty i zarękawki, które obecnie całkowicie już zanikły i zostały zastąpione przez „mufki” (ryc. 27).

W strojach kobiecych zaznaczają się wyraźnie różnice majątkowe i społeczne; kobiety dworskie, uboższe, charakteryzuje strój prymitywniejszy w kroju i mniej urozmaicony. Oszczędność zaznacza się stosowaniem bielizny spodniej zamiast skórzanych „mideroków”, grubych kosztownych watówek, kabatów i spencerków.

W kobiecym stroju obrzędowym do ciekawych przejawów należy zaliczyć kolor zielony i czerwony w stroju panny młodej oraz stosowanie kwiatów i szeleszczącego „pozłotka” w przybraniu głowy.

ROZDZIAŁ VII

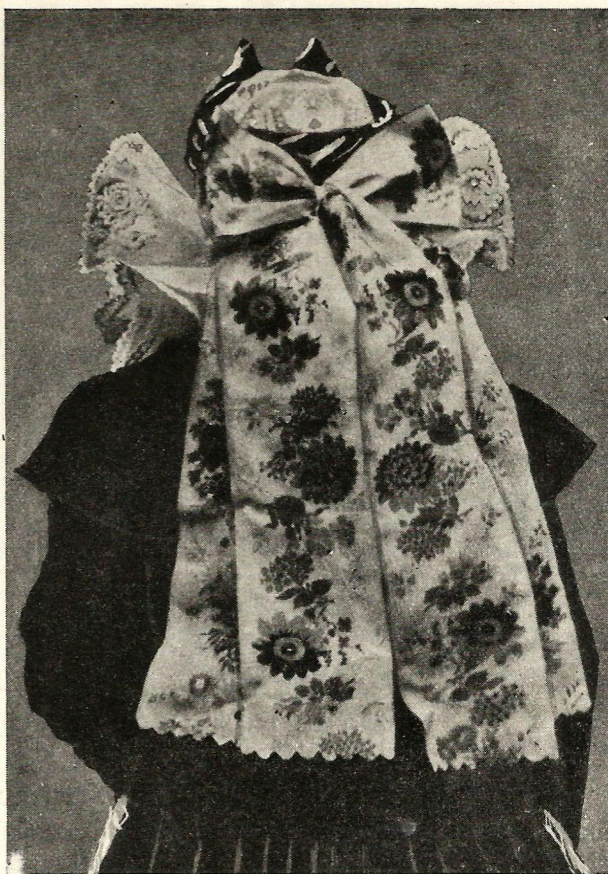
Szczegółowy opis stroju kobiecego

Bielizna

Wiadomości z 1860 r. dotyczące koszul podają, że koszule szyto z białego płótna, „z szerokimi rękawami, z kryzką koło szyi niezbyt szeroką, o ile możliwości haftowaną i u rąk toż samo. Pod szyją koszule wiązano wstążką”⁷⁵.

Obecnie noszą kobiety dwa rodzaje koszul, „staroświeckie” i współczesne, różniące się krojem. Są to zarazem koszule robocze i odświętne (dzienne i nocne) szyte są z płótna lnianego, fabrycznego wyrobu.

Koszula dawnego kroju jest bardzo podobna do koszuli męskiej, różni się tylko krótszymi, sięgającymi łokcia rękawami, które są wszyte do przedniego i tylnego płata pod kątem prostym (ryc. 42). Rękawy przy łokciu

Ryc. 38. Mężatka w czepcu obrzędowym ze wstęgami.
Fot. A. Głapa, Posadowo, 1951.

Ryc. 39. Gospodyni w obrzędowym czepcu, z córką.
Rys. W. Boratyński, 1935.

są obszyte wąską koronką, guziki wykonane z masy.

Koszula współczesna (ryc. 41) składa się z dwóch głównych płatów zszytych na ramionach, z czterech klinów poszerzających boki oraz krótkich, sięgających łokcia rękawów, wszytych skośnie w główne płaty. Krawędzie koszuli przylegające do szyi, rozcięcie z przodu oraz rękawy są przystębnowane. Koszula nie posiada często żadnych specjalnych ozdób ani kołnierzyka; sięga kolan.

Oprócz koszuli nakładają kobiety jeszcze koszulkę tj. rodzaj bluzki uszytej z delikatnego, białego płócienka lub opalu, żorżety (ryc. 43), której przody i tył są krojone z jednego kawałka, rękaw zaś składa się z płata głównego, kwadratu pod pachą, mankietu i koronki przy dłoni. Na ramieniu są rękawy marszczone, wszyte w naramiennik o wymiarach $9,5 \times 11$ cm. Pod naramiennikami koszula jest zszyta; nakłada się ją pod spódnicę z sznurówką⁷⁶.

Ryc. 40. Część drużyny weselnej. Fot. F. Gołębiowski, Posadowo, 1949.

Starsze osoby zwą dolną część bielizy kobiecej „gaciami”. Obecnie kobiety noszą bieliznę fabrycznej roboty, która zależnie od pory roku jest jedwabna, trykotowa lub wełniana.

Staniki

Kobiety stare noszą sznurówki i obcisłe staniki posiadające przy dolnej krawędzi „kiszkę”. Kiszka jest to materiał zwinięty w rulonik, na który nakłada się spódnice. Sznurówkę przeznaczoną do noszenia w zimie szyje się z ciemnych materiałów wełnianych; przeznaczoną na lato — z płótna dowolnego koloru. Zapina się ją obecnie na haczyki i haftki, dawniej — jak nazwa wskazuje, sznurówki sznurowano.

Nieco odmienny typ sznurówek noszą kobiety młodsze. Są to staniki nie posiadające „kiszki”, lecz przyszyte wprost do spódnicy i tworzące z nią jedną całość. W ten sposób przytrzymują one spódnice, zastępują gorsety i ogrzewają.

Spódnice

Spódnice zwą tu „spódnikami”. Ogólny i przypuszczalny wygląd dawnego ubioru dziewczyn i sposobu nakładania spódników daje rycina z roku 1693³⁵. „Przyjaciół Ludu” informuje w 1839 r., że „kobiety różnowzorcowymi sycami zastępują piękne, a teraz już rzadsze spódniki białe z czerwonymi prążkami, których czeskie wieśniaczki, mimo dawności obcego wpływu, dotąd nie zaniechały dla barw narodowych, które z niemi mamy wspólne”⁷⁷.

Na podstawie akwarel B. Hoffa z 1866 r. dowiadujemy się, że w Potarzycy starsze kobiety nakładały w dni świąteczne spódnice błękitne, młodsze — różowe, w dni robocze „modrakowe” z różowym pasem u dołu (ryc. 5, 6).

Obecnie, zależnie od pory roku i dnia oraz wykonywanych prac, nakłada się odpowiednią spódnice, którą nosi się na pasku lub sznurówce. Charakterystyczną ich cechą na Biskupiznie jest 3—6 zakładów przy dolnym brzegu.

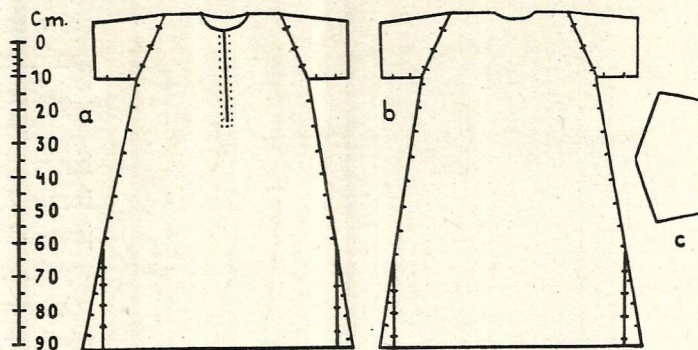
Spódnice świąteczne szyje się z sukna, wełny lub jedwabiu w różnych kolorach, robocze — z bawełny, flaneli lub płótna. Na uszycie spódnicy trzeba 3—4 m materiału.

Spódnica świąteczna uszyta jest z 4 kawałków materiału i posiada z przodu około 60 małych — a z tyłu około 140 większych fałd, które są zszyte w odległości paru cm od paska, aby się

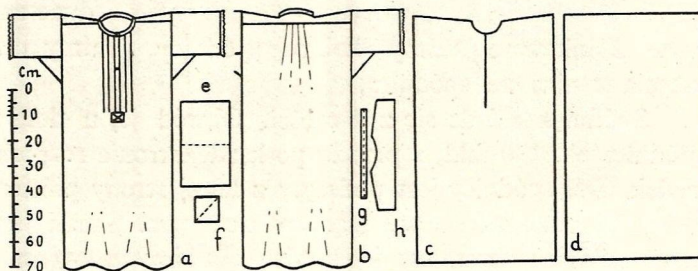
lepiej trzymały. Pasek usztywnia się „miderkiem” czyli sztywnikiem. Z przodu spódnica posiada rozcięcie zwane rozporkiem. Spódnice robocze mają mniej zakładów. Z lewej strony u dołu spódnica jest podszyta paskiem z materiału podszewkowego (szer. 10 cm). Dolny brzeg spódnicy umacnia szczoteczkowata taśma, tzw. „borta” wystająca na pół cm. Spódnice zapina się na haczyk i haftkę, z tyłu ma przyszyty do paska wiśszak. Starsze kobiety noszą spódnice do kostek (ryc. 24, 27), młodsze — noszą krótsze zakrywające łydkę, tak że widać pończochy (ryc. 25, 33). W chłodne dni nakłada się różnokolorowe spódnice sukienne i wełniane, w lecie — jedwabne. Pod spódnice wierzchnią nakładają, szczególnie zimą, spódnice czerwone, uszyte podobnie jak poprzednie, nie posiadając jednak zakładów. Spódnica taka jest krótsza, trochę węższa i posiada zazwyczaj z przodu kieszeń. W lecie zamiast tej spódnicy nakładają spódnice białe, bogato zdobione koronkami, haftem i falbankami (ryc. 46). Białe spódnice są zawsze krochmalone. Niektóre kobiety nakładają zimą i latem białą i czerwoną spódnice. Trzecią względnie czwartą spódnicą jest czerwona watówka połączona z białą płócienną sznurówką (ryc. 44, 45). Watówka jest po wierzchu szyta z czerwonego lub z ciemnoróżowego płóciennego materiału, u spodu jest szyta z materiału tańszego, w innym kolorze; tylko osoby zamożniejsze mają watówki uszyte po wierzchu i u spodu z tego samego materiału.

Między częścią watówki zewnętrzną i wewnętrzną znajduje się warstwa wataliny. U dolnej krawędzi jest watówka kilka razy przystębnowana. Na przedłużeniu linii guzików sznurówki jest watówka rozcięta, z prawej strony rozcięcia posiada zwykle prostokątną kieszeń. Obwód watówki u dołu wynosi ok. 2 m. Watówka jest w pasie, z tyłu pofałdowana, fałdy są zebrane w pasek, do którego jest przyszyta sznurówka, składająca się z trzech części i zapinana na guziki lub haftki, ażeby ściśle przylegała do klatki piersiowej. Po bokach i na ramionach sznurówka jest zszyta. Watówkę nakłada się bezpośrednio na bieliznę. Nosi się ją przy okazji wyjścia z domu bez względu na porę roku. W domu zamiast watówki nakłada się flanelową, różnokolorową spódnice.

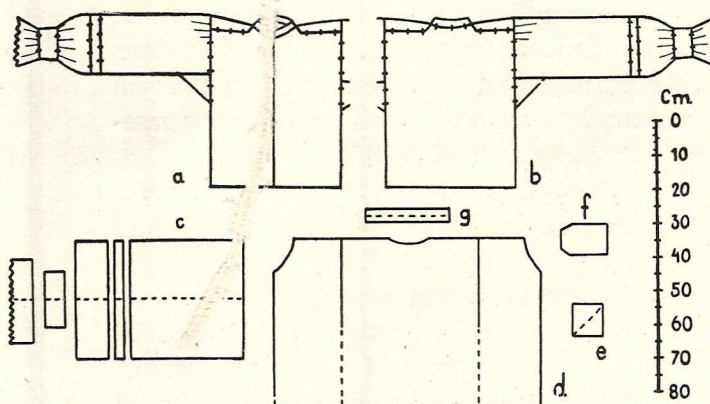
Pod koniec XIX w., jak wspominają starsze osoby, noszono w miejsce watówki „miderok” tj. spódnik uszyty z owczej skóry, zwrócony runem do ciała, a skrojony tak samo jak watówka⁷⁸. Ze

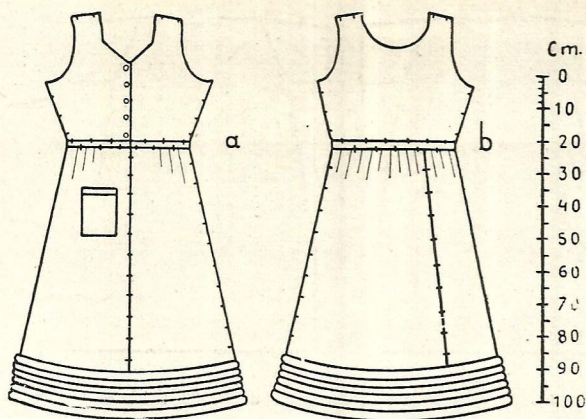
Ryc. 41. Koszula kobieca współczesna: a – przód, b – tył, c – rękaw.

Ryc. 42. Koszula kobieca robocza: a – przód, b – tył, c – krój przodu, d – krój tyłu, e – rękaw, f – podpasze, g – kołnierz, h – karczek.

Ryc. 43. Koszula odświętna: a – przód, b – tył, c – części rękawa, d – krój przodu i tyłu, e – podpasze, f – naramiennik, g – kołnierzyk.

Ryc. 44. Watówka: a — przód, b — tył.

szyte 2 łukowate taśmy koloru spódnicy. Taśmy oddzielone są w pasaniu 4 cm w miejscu zszycia stanika ze spódnicą.

Spódnica składa się z 4 części. Obwód jej u dołu wwnosi 3,5 m. W pasie z tyłu posiada spódnica ok. 130 fałd, z przodu po każdej stronie rozporki ok. 35 fałd. U dołu posiada 4–6 zakładki. Dół spódnicy jest podszyty z lewej strony płócinym paskiem, do którego są przyszyte białe, delikatne ząbki, wystające na zewnątrz. Stanik jest podszewkowany płóciennym lub flanelą, spódnice natomiast — bardzo cienkim, gazowym materiałem zwanym „muliną”.

Bluzki

Do bluzek powszechnie używanych należą jaczki. Osoby noszące je wspominają o nich, jako o częściach ubioru noszonego od najdawniejszych czasów. Ze względu na porę roku, święta lub dni robocze, a nawet porę dnia nakłada się inną jaczkę; różnią się one głównie kolorem i gatunkiem materiału, krój zaś wszystkich jaczek jest w zasadzie jednakowy (ryc 47, 48)

Jaczka składa się z płata tylnego, z dwu części przednich oraz rękawów, składających się również z dwóch części i mankieta. Letnia jaczka nie posiada kołnierzyka, u zimowej jest 2 cm kołnierzyk. Krój jaczki jest luźny; zapina się ją na guziki lub zatrzaski, na których od strony zewnętrznej przyszyte są guziki. Zależnie od pory roku są one podszewkowane lub watowane. Jaczki robocze, letnie, szyją z perkali lub kretonów o różnych kolorach i deseniach, przeważnie jednak w kwiatki i paski czerwone, różowe i brązowe na białym tle. Do pracy wkładają niebieskie, „modrakowe” w białe kropki lub kwiatki. Wycho- dząc w pole do pracy, nakładają kobiety jaczki jaśniejsze i piękniejsze. W zimie używa się szytych z barchanu i flaneli, często podszewkowanych flanelą. Na przełomie XIX i XX w. szyto świąteczne i letnie „jaczki” z rypsu i jedwabiu koloru czarnego; posiadały one u dołu ozdoby w formie tiulowych falbanek, wyszywanych fabrycznie w różne desenie⁸¹. Były one noszone jeszcze dość często w okresie międzywojennym, głównie

Ryc. 45. Watówka. Fot. A. Głapa, Posadowo, 1951.

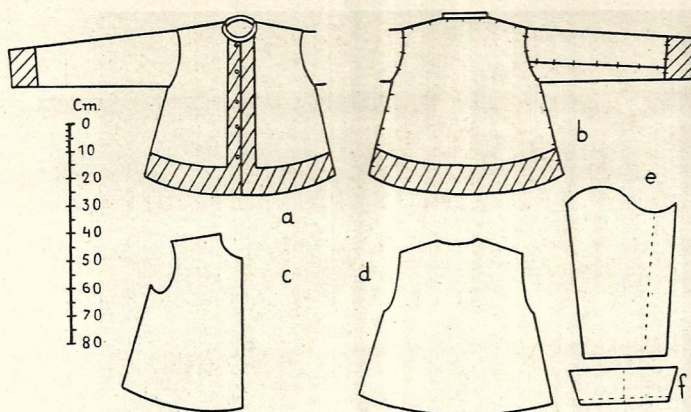
Ryc. 46. Spódnik odświętny noszony pod „suknią”. Fot. A. Glapa, Posadowo, 1951.

do kościoła; niektóre zachowały się do dni dzisiejszych. Obecnie w dni świąteczne noszone są czarne jaczki z materiału zwanego „mongolem”, są one podszywane lekką flanelą i nie posiadają już ozdób u dolnej krawędzi. Bogatsze gospodynie nakładają w niedzielę popołudniu jaczki białe, kremowe lub bladobłękitne, ozdobione z przodu dwoma pionowymi zakładkami i białymi guzikami. Rękawy mają po pięć fałd.

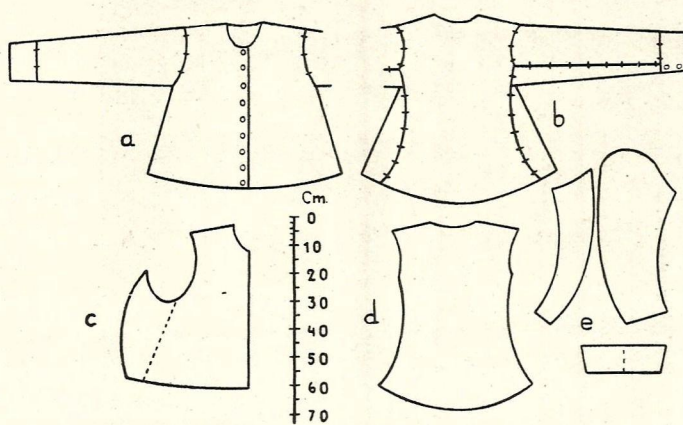
Za najstarsze jaczki zimowe, odświętne, noszone jeszcze przez kobiety dworskie pod koniec XIX w. należy uznać czarne jaczki wełniane, watowane, obszyte „barankiem”, tj. skórkami owczymi, wywiniętymi wełną na wierzch, przy krawędzi dolnej, rękawach i wzdłuż zapięcia z przodu. Była to prawdopodobnie pozostałość dawniej noszonych owczych kożuszków, przekształconych później w jaczki. Po nich przyszła moda na podobne jaczki czarne, mające jednak zamiast obszycia ze skór owczych, obszycie z pluszu; te noszono do 1920 r. Potem jaczki wykonywano całe z pluszu, grubo watowane i mające podszywkę z siwej flaneli, a kołnierzyk w postaci jednocentymetrowego rulonika. Tego rodzaju jaczki są noszone po dzień dzisiejszy.

Poza tymi jaczkami które — jak się wydaje — pochodzą od roboczych i świątecznych kożuszków, noszono ok. 1860 r. spencerki⁸². Była to odmiana jak męskich koloru czerwonego lub w kratę. Bliższych szczegółów o spencerkach brak.

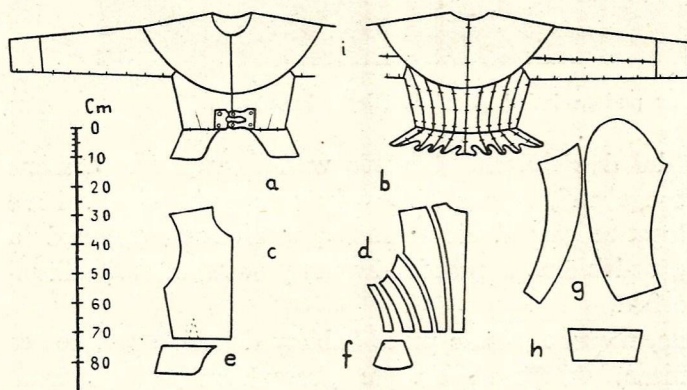
Powszechnie też noszono kabaty bardzo zbliżone krojem do obecnie nakładanych kaftaników. O starodawnych kabatach kobiecych pisze Kolberg, że noszono „zimą kabaty krótkie,

Ryc. 47. Jaka starodawna: a – przód, b – tył, c – krój przodu, d – krój pleców, e – krój rękawa, f – mankiet.

Ryc. 48. Jaczka letnia odświętna: a – przód, b – tył, c – krój przodu, d – krój pleców, e – krój rękawa.

Ryc. 49. Kaftanik zwany też kabatem: a – przód, b – tył, c – krój połowy przodu, d – krój połowy pleców, e – falbana przednia, f – falbana tylna, g – krój rękawa, h – mankiet – kołnierz.

z ciemnogrnatowego sukna ... z szeroko rozłożystym kołnierzem czyli peleryną ... latem kabaty z materii lekkiej ... zimą kabaty sukienne z modrego sukna⁸³.

Kabaty i kaftaniki z pelerynami noszono już w pierwszej połowie XIX w. także w okolicy Kościana (ryc. 3) oraz w okolicy Poznania, na co wskazuje reprodukcja umieszczona w „Ludzie”⁸⁴. Pewne dane, znajdujące się w Państwowym Archiwum w Poznaniu wskazują, że kabat z peleryną rozwinął się prawdopodobnie z lamki chłopskiej⁸⁵.

Cbennie noszony kabat zwany też kaftanikiem ukształtował się pod koniec XIX w. (ryc. 49⁸⁶). Spotykane podczas badań terenowych kaftaniki są szyć z czarnego jedwabiu zwanego „szdronem”, z prawej strony matowej, z lewej o powierzchni lśniącej. Kaftanik jest podszewkowany białym baranem.

Krój kaftanika składa się z szeregu części (ryc. 49). Plecy stanowią dwie symetryczne połowy każda z pięciu łukowatych kawałków, rysujących linie od pasa w kierunku rękawów. Każdy kawałek zakończony jest fałdą, tak że kaftanik posiada ich dziesięć. Układ fałd ilustruje ryc. 49, f. Kaftanik przylega ściśle do klatki piersiowej; duże, przednie części kaftanika, wcięte w dolnej krawędzi zapinają się na 8 haczyków i haftek oraz na 2 guziki, naszyte na dekoracyjnie wykonanym pasku. Rękaw kaftanika jest krojony z dwóch części i posiada mankiet. Peleryna wokół szyi przylega gładko, u dołu tworzy falbankę. Pelerynka nie jest podszewkowana, składa się z 2 części zszytych na plecach. Kaftanik nie posiada kołnierzyka; zwykle kupowała go matka

córcie w okresie zapowiedzi, dziewczyna zaś nakładała go w niedzielę, w dniu pierwszej zapowiedzi.

Zapaski

Opisy dotyczące zapasek odświętnych z ok. 1860 r. informują, że noszono wówczas „fartuchy szerokie, najczęściej w czerwonym, różowym, błękitnym („szorce”) lub zielonym kolorze w kraty, paski albo kropki itp.”⁸⁷. Na akwarelach B. Hoffa z 1866 r. widzimy zapaski w podobnych

Ryc. 50. Jaczka odświętna ozdobiona koronką tiulową. A. Głapa, Posadowo, 1951.

kolorach. Odświętne są w kolorze różowym i błękitnym, robocze tylko w różowym. Wszystkie te zapaski są gładkie i nie posiadają ozdób ani zakładzek. Ozdoby na zapaskach prawdopodobnie zaczęły się pojawiać pod koniec XIX w. Na fotografiach z tego okresu widzimy, że materiały na zapaski posiadają proste dekolory, tj. pionowe wąskie paseczki na białym tle. Zapaski te są ozdobione charakterystycznymi zakładkami oraz tiulowymi, haftowanymi falbankami.

Na początku XX w. Dzierzążki, podobnie jak kobiety w powiecie gótyńskim i leszczyńskim, zdobiły panińskie zapaski wstawkami, a mężatki — falbankami. Moda ta zachowała się do dzisiaj. Zapaski „malowane” w kwiaty, szyte z jedwabiu, tafty i atlasu w różnych kolorach (ryc. 36) nosi się do kościoła, zapaski zaś z koronkami, falbankami i wstawkami nakłada się do wyjścia lub na zabawę (ryc. 32, 53). Zapaski są szyte z woalu, żorżety, nylonu, batystu lub innych, przezrzystych materiałów.

Po drugiej wojnie światowej, pod wpływem chwilowego braku materiałów,

Ryc. 51. Zapaska płócienna odświętna, ozdobiona barwnym haftem. Fot. A. Głapa, Potarzycza, 1952.

Ryc. 52. Zapaska woalowa odświętna, ozdobiona barwnym haftem. Fot. A. Glapa, Potarzyca, 1952.

Ryc. 53. Zapaska nylonowa, ozdobiona kolorowym haftem. Fot. A. Glapa, Posadowo, 1951.

rozwinął się na zapaskach barwny haft, stosowany przedtem tylko sporadycznie. Haftem zdobiono początkowo białe, płócienne, a obecnie rozmaite zapaski (ryc. 51). Szczególnie rozwinął się bogaty haft w Posadowie. Zapaskę odpowiednio dobraną nakłada się przy każdej uroczystości, toteż zamożna dziewczyna na wydaniu ma 10—15 odświętnych zapasek.

Zapaski robocze szyje się zazwyczaj z płótna koloru modrego i białego w wąskie, najczęściej czerwone, paski. Do pracy gospodarskiej wkłada się zapaski uszyte z grubych, szarych lub granatowych, szerokich materiałów.

Suknie

Sukniami bez rękawów są odświętne spódnice wierzchnie zszyte ze sznurówkam z tego samego materiału; ten rodzaj stroju jest szczegółowo opisany w rozdziale o spódnicach i stanikach.

Płaszcz

Płaszcz damskie weszły w modę ok. 1810 r.,⁸⁸ lecz dotychczas w stroju dzierżackim nie są stosowane, kupują je tylko biedni, których nie stać na droższy strój ludowy oraz osoby pracujące w miastach i wyjeżdżające poza omawiany teren. Dzierżaczki twierdzą, że „płaszcz do ich stroju nie pasuje”.

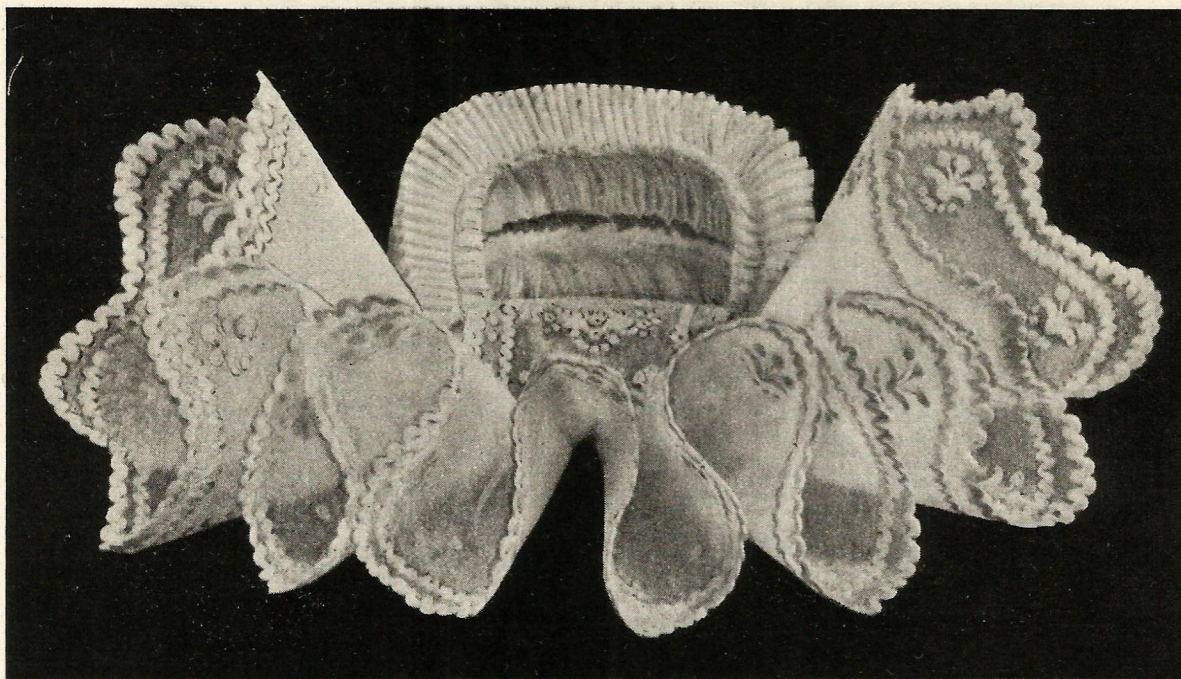
Kołnierzyki

Do charakterystycznych ozdobnych części odzieży dzierżackiej należą kryzy zwane też kryzkami, które wywodzą się z falbankowatych kołnierzyków, przyszytych do koszuli, wykładanych na zewnątrz i ściąganych tasiemką wokół szyi a noszonych jeszcze pod koniec XIX w.⁸⁹ Kryzy obecnie noszone szyje się z białego tiulu, na który naszywa się białą bawełniczką ozdobne motywy (ryc. 55, 62). Do ozdób zawsze spotykanych należą „wielkie zęby” opadające na ramiona i piersi.

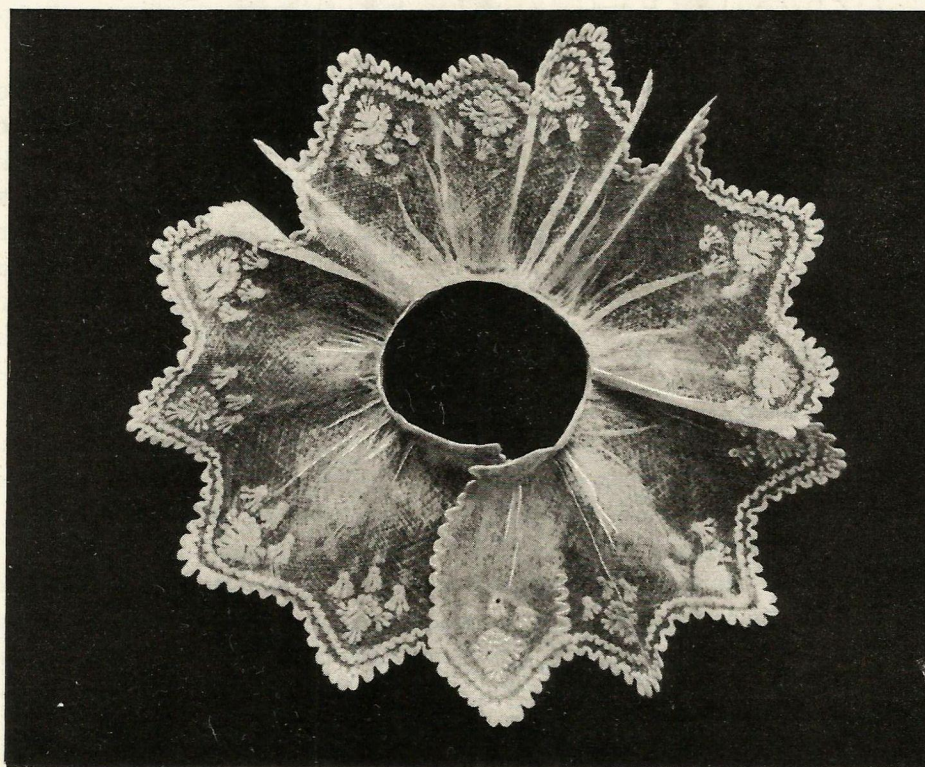
Okrycia głowy

Wianki, czepki, chustki

W XIX w. swachny i druhny nakładały na głowę wianki z rozmarynu i miru, z których z tyłu opadały kolorowe wstęgi⁹⁰.

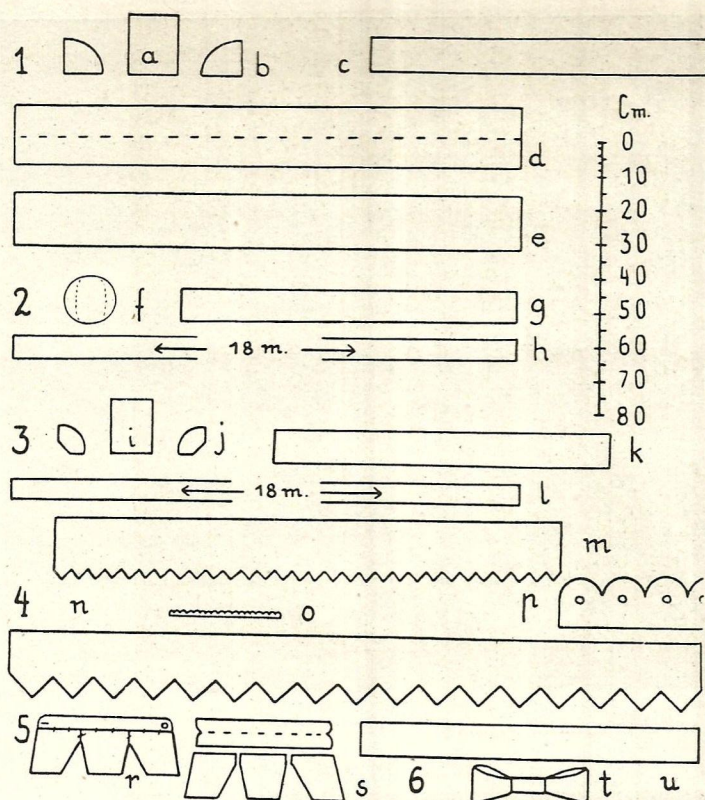
Ryc. 54. Czepek tiulowy, widok z tyłu. Fot. A. Głapa, Posadowo, 1951.

Ryc. 55. Kryzik tiulowy haftowany. Fot. L. Perz, Krobica, Muzeum Narodowe w Poznaniu, 1952.

Spośród notatek Kolberga odnoszących się do stroju najszczegółowiej opisane są czepki⁹¹. Większość tych czepków obrazuje rysunek Hoffa (ryc. 5, 6), lecz w terenie do dzisiaj czepki takie już się nie zachowały.

Szczegółowy opis czepka noszonego w Rokosowie z 1900 r. podaje, że „U mężatek czepce inne z bandami, obwiązane chusteczką jedwabną. Zamiast ryżki po dwóch stronach twarzy ko-

Ryc. 56. Czepki i kołnierzyki.

1. kopka: a — denko, b — kwaterki, c — wiązadło, d — część stojąca nad czołem t. zw. „baranek”, e — okap. Porównaj ryc. 59.
2. Czepki dziewczęcy: f — denko, g — wiązadło, h — taśma z tiulu na część stojącą nad czołem. Porównaj ryc. 29.
3. Czepki kobiecy: i — denko, j — kwaterki, k — wiązadło, l — taśma tiulu na część stojącą nad czołem m — okap. Porównaj ryc. 30, 54.
4. Kryzik: n — korona, o — pasek przylegający do szyi, p — część paska w powiększeniu. Porównaj ryc. 55.
5. Kołnierzyk męski: r — uszyty kołnierzyk, s — krój kołnierzyka.
6. Kokardka przypinana na kołnierzyk t. zw. „świtka”: t — zawieszana świtka, wielkość naturalna około 3 cm, u — kawałek wstążeczki ok. 10 cm używany na świtkę.

dami”⁹⁴. „Mężatki mają na święto czepiec obszerny z szerokimi kryzami, często ze złotem przetykanej materii wstęgami, które obwija do połowy w podłuż założenia, chusta jedwabna, fioletowa w kokardę na przodzie związana”⁹⁵.

Obecnie dziewczęta noszą czepki uszyte z tiulu, składający się z denka, z taśmy tiulu 18 m długiej i dwóch wiązań, którymi są białe wstążki a dawniej białe płótno (ryc. 56, 2).

Czepki dziewczyn dorosłych i mężatek, poza wymienionymi częściami posiadają „kwaterki”, tj. boczne ścianki i część tylną tzw. „okap”, który jest swoiście ułożony w wysokie, a wąskie fale, co z przodu daje wrażenie skrzydeł (ryc. 56, 3). Okryciem głowy noszonym wyłącznie przez mężatki jest tiulowy czepiec pięknie haftowany, obwiązany jedwabnicą, ozdobiony z tyłu barwnymi wstęgami, z przodu zaś podwiązany różową wstążką (ryc. 58, 57, 37). Innym rodzajem okrycia głowy jest „kopka” zwana też „klapicą” uszyta z jedwabnych materiałów w desenie, na wzór czepka (rys. 59).

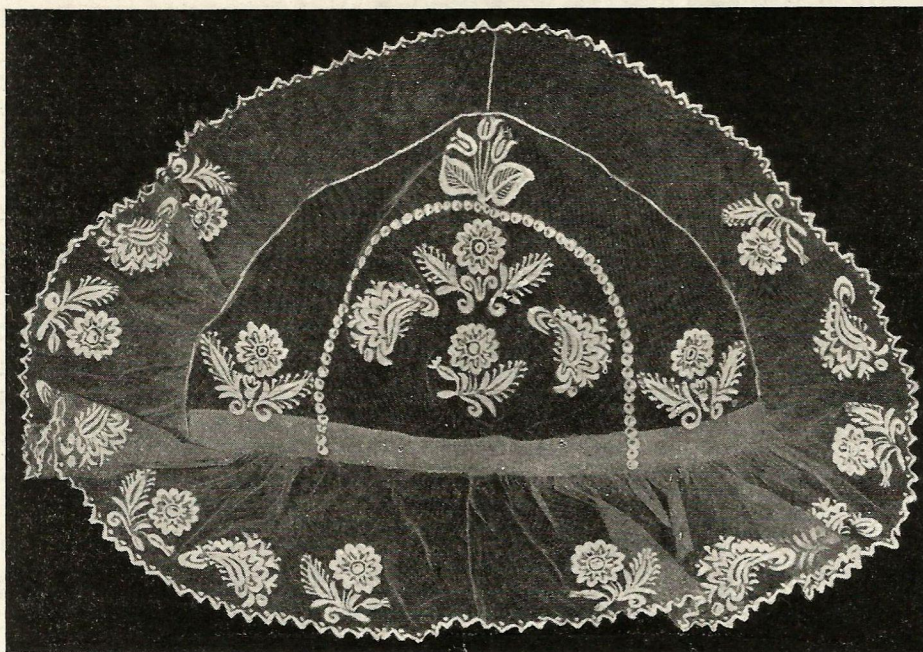
Chusty biskupiańskie posiadają różne wymiary (60 × 60, 80 × 80, 160 × 160 cm), są przeważnie kwadratowe składane po przekątnej i zawinięte w pas na wierzchu. Podczas pracy domowej zakładają kobiety płócienną chustkę, białą lub w drobny desień na białym tle; nosi się je mocno od czoła i wiąże z tyłu w jeden węzeł (ryc. 27). Do pracy, na dworze, nakładane są chustki zależnie od pogody, jaśniejsze lub ciemniejsze, z płótna lub flaneli. W niedzielę po południu nakładają

ronka szeroka, niemarszczona, zakrywająca ucho i policzek, zaokrąglona ku dołowi: znika ona w górę pod jedwabną chusteczką, pod którą złożona jest i nad czołem przechodzi. Ta koronka, właściwie ta część jej na policzku widoczna, nazywa się „szlarką” (ślorką w wymowie ludowej)⁹².

Opisu dawnego czepka roboczego nie posiadamy; na ryc. 56 widzimy, że czepki stanowiła biała, płócienna czapeczka zakrywająca część głowy i uszy, zawiązana pod szyją na dwie tasiemki. Czepki ten był tak nakładany, że duża część włosów nad czołem była widoczna.

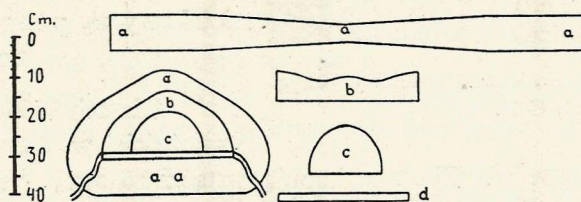
W tym samym okresie nakładano czepki o odmiennych formach, których moda szła na teren byłej Biskupizny od południa; są to pierwotne formy noszonych obecnie czepków. Dawne opisy podają, że „dziewczęta mają na głowie białą kapkę, nie zakrywającą od przodu włosów, zawiązaną pod szyją na szerokie bandy”⁹³, a na codzień zarzucają na głowę czerwoną chustkę.

„Kobiety zameżne mają na głowie czapkę białą lub kolorową z uszami i obrąbkiem, przewiązaną nad czołem chustką fioletową lub innej barwy, a czapka podwiązana pod brodą szerokimi, białymi ban-

Ryc. 57. Czepiec tiulowy, obrzędowy. Fot. St. Kusza, Krobia, 1951.

białe, flanelowe chustki, które wiążą pod brodą (ryc. 24). W dalszą drogę obwiązują głowę chustami, zimą — „tureckimi” żółtawo-pomarańczowymi lub czarnymi, albo pluszowymi, w lecie — „francuskimi” tj. drukowanymi w brązowo-czerwono-czarne wzory. Przed 1939 r. chustami takimi obwiązywano głowę, okrytą poprzednio czepkiem lub „kopką”; w ten sposób powstawała na głowie wysoka „buda” (ryc. 34). Obecnie już tak chust się nie nakłada, lecz obwiązuje głowy białymi, małymi chustkami, na które nakłada się wielkie kolorowe chusty (ryc. 36). Chustek używają tak kobiety jak i dorosłe dziewczyny (ryc. 35, 26).

Ryc. 58. Czepiec tiulowy i jego krój. Krobia 1951

Pończochy

Na początku XIX w. używano pończoch z różnobarwnymi klinami po bokach lub pończochy białe z „czerwonymi wrabianiami”⁹⁶. W 1833 r. noszono tylko pończochy białe⁹⁷, około zaś 1860 r. noszono białe i modre. Przed 1939 r. noszono głównie na święta pończochy białe w „rębki”, niciane, a do pracy także — czarne.

Obecnie panny nakładają latem, w dni świąteczne, jedwabne pończochy beżowe, grubsze; fabryczne — zimą „wrębkowane” lub wełniane, wykonane w domu w kolorze czarnym, brązowym lub popielatym. Mężatki noszą pończochy takie jak panny, starsze mężatki przeważnie w kolorze czarnym; staruszki tylko czarne.

Do pracy wkładają pończochy bawełniane, tzw. wrębkowane względnie podniszczone świąteczne, na które zimą nakładają wełniane skarpety siwe, brązowe, granatowe lub czarne. Osoby starsze noszą pończochy na okrągłych podwiązkach gumowych, nakładanych niżej kolan, młodsze — na nowoczesnych paskach, dzieci — na sznurówkach.

Ryc. 59. Nakrycie głowy mężatek, kopka. Wedle: J. Bzdęgi
Poznań, 1935.

kitnym lub zielonym kolorze⁹⁹. Obecnie kupują wstążki różowe, błękitne, seledynowe, białe i czerwone do podwiązywania czepków oraz koral. Wstążki do czepka panny młodej są fabrycznie tkane w czerwone kwiaty, róże i zielone liście. Wstążki służące do zdobienia obrzędowych batów, wianeczków i „świtek” są w tych samych kolorach. Dawniej używano częściej wstążek koloru zielonego.

W XIX w. nakładały kobiety na szyję szklane korale w różnych kolorach; na pocz. XX w. weszły w modę czerwone korale „prawe”, których przeciętna cena wynosiła tyle, ile wartość dobrej krowy. Korale kupują córkom rodzice przed wyjściem za mąż.

Dawniej nie noszono rękawiczek tylko zarękawki — „mufki”, które wychodzą dziś z mody. Obecnie w zimowej porze wkładają przeważnie rękawiczki fabrycznej roboty, niektórzy zaś wykonują je w domu z wełny na „igliczkach”. Są one koloru czarnego, granatowego, brązowego lub popielatego, przeważnie o jednym palcu.

Dzierżaczki kolczyków nie noszą, nakładają natomiast pierścionki gładkie, złote, inne wyjątkowo. Są to przeważnie prezenty.

Przedmiotami nowymi, które zaczynają powoli wchodzić w zastosowanie są parasole i torebki.

Obuwie

Materiał ikonograficzny z XVII w.³⁵ pozwala nam przypuszczać, że dawne obuwie kobiet było bardzo podobne do współczesnych kierpców góralskich. Około 1860 r. noszono „trzewiki tylko skórzane, czarne, lecz podług upodobania, niskie lub wysokie”⁹⁸.

Obecnie chodzą kobiety latem i zimą po domu w różnokolorowych „laczkach”, tj. pantoflach uszytych z materiału, posiadających podeszwę, a przykrywających tylko przednią część stopy; obok tych są używane skórkowe sandały fabrycznej roboty. „Drewniaki” zwane pantoflami nakładają wychodząc na podwórze lub do chlewów.

Zimą do wyjścia noszą kobiety wysokie skórkowe trzewiki, latem — przeważnie niskie, koloru czarnego lub brązowego, osoby zaś starsze wyłącznie koloru czarnego. Staruszki używają w zimie wysokich, ciepłych trzewików, czarnych, zwanych „berlaczami”, podszitych wewnątrz kożuszką. Nowoczesnych, modnych trzewików kobiety dzierżackie z zasady nie nakładają, bo „nie pasują do stroju”.

Uzupełnienia stroju kobiecego:
wstążki, korale, rękawiczki,
kolczyki, pierścionki, parasole,
torebki

W latach 1860—1875 noszono „wstążki najczęściej w czerwonym, różowym, błę-

ROZDZIAŁ VIII

Wytwórcy i materiały

Źródło, które rzuca pewne światło na stosunki produkcyjne w zakresie wytwarzania ubiorów wśród Dzierżaków dotyczy przywileju cechu szewskiego w Krobi z 1453 r. Z dokumentu tego dowiadujemy się, że biskup poznański Andrzej pozwala na budowę 16 jatek „w miejscach na ten cel przeznaczonych” i przyznaje szewcom monopol na zakup skór wolich, cielęcych i koźlęcych, na targach w Krobi z wyjątkiem tzw. „targów wolnych”¹⁰⁰.

W tym samym mniej więcej czasie na północnym krańcu Biskupizny w Gostyniu, istniało też kilka cechów, m. in. cech krawców, sukienników i szewców. W cechu krawców podówczas „3 lata trwała nauka kunsztu krawieckiego”, w 3. roku majster powinien był sprawić terminatorowi buty, koszulę i kabat z gostyńskiego sukna¹⁰¹. Organizacje cechowe były wtenczas w pełnym rozwoju, oddziaływać więc musiały znacznie na ubiór i strój okolicznych mieszkańców. Sukiennicy byli zorganizowani w cech już w 1414 r.¹⁰² W tym też roku — dowiadujemy się, że w Gostyniu znajdują się w rękach szlachty folusze, które mają wiele pracy; produkcją więc materiałów zajmowali się nie tylko mieszczenie, ale i szlachta, a że to był przemysł rodzimy, świadczą o tym polskie nazwiska foluszników i rzemieślników, wymieniane w 1507 r. W 1528 r. Gostyń posiadał 15 warsztatów sukienniczych zgrupowanych głównie przy ul. Tkackiej. W tym czasie miasto produkowało sukno, a wieś płótno¹⁰³. Cechu płócienników nie było, o ich istnieniu dowiadujemy się dopiero w XVIII w. Statut cechu płócienników krobskich z 1759 r. mówi, że posiadali oni urządzenia blechowe, do bielienia płótna; za blechowanie 10 szt. płótna dwór krobski (biskupi) płacił „wiertel żyta”¹⁰⁴.

Pośród przepisów cechowych, zawartych w statucie interesuje nas żywo rozdział mówiący o konkurencji wiejskiej i charakterystycznym dla cechowej organizacji niedopuszczaniu żywności chłopskiej i obcego do Krobi. Między innymi czytamy tam: „Gdyby który Płóciennik ze wsi albo z miast innych robotę przynosił, to jest Płótna nie bielonego czyli oprócz czyli podczas Jarmarku na przeday lub na zamian za przędę a był postrzeżony, ma być od Cechmistrza pod przepadkiem zabrana. Płótno zaś białe y drelichy obcym podczas iarmarków wolno sprzedawać będzie”. O cenach za wykonanie statut tak mówi: „Żaden tegoż Rzemiosła Brat od sztuki iak cienkey tak paczesney y zgrzebney brać nie powinien więcej ani mniej tylko groszy ośmnaście”. Dwór miał zniżkę, płacił tylko sześć groszy od sztuki.

Tak jak produkcja surowca w XVIII w. była uregulowana przez cechy, tak samo w stolicy Biskupizny — Krobi wykonanie odzieży regulował cech krawiecki, o czym mowa jest w zachowanym egzemplarzu statutu z 1724 r.¹⁰⁵.

Jaki wpływ wywierały miasteczka na modę i ubiór wiejski w początkach XVIII wieku, informuje nas „Inwentarz Majętności połowy Gostynia” z 1737 r.¹⁰⁶. Do obowiązków rzemieślników należało zaopatrywanie wsi w niezbędne artykuły i tak: „Szewcy, którzy należą do której części, powinni dawać buty nowe, podszyć ze swego rzemienia, ile potrzeba dla ludzi na folwarki, od których tak im płacą, od chłopskich butów nowych po groszy ośmnastu, od białogłowskich butów i trzewików po groszy dziewięciu. Kuśnierze powinni skóry wyprawiać wiele im dadzą, kożuchy i kabaty na folwarkową potrzebę robić ze skór dworskich od których roboty dają na nici po groszy sześć.

Sukiennicy powinien każdy z nich dawać po złotych trzydziestu.

Krawcy powinni na czeladź folwarkową i dworską suknie i kabaty robić co potrzeba, którym od sztuki na nici ze dworu powinni dać po groszy sześciu.

Płóciennicy powinni wyrabiać każdy z nich sztuk sto dworskiej przędzy, do tego ze dworu powinno dać żyta wierteli dwa i od każdej sztuki płacić po groszy sześciu. A co nadto sztuk wyrobią tak im dwór powinien zapłacić od sztuki każdej jak kto inszy“.

Porównując obowiązki mieszczan gostyńskich i ceny za wykonanie prac z 1737 r. z cenami z 1790 r. nie widzimy żadnych zasadniczych zmian. Pozwala to nam wnioskować, że ubiory na wsi nie zmieniły się i tak jak poprzednio musiały się kształtować pod wpływem małych miaste-

czek. A jak silne było wówczas oddziaływanie środowisk małomiasteczkowych mówią nam dane statystyczne dotyczące ilości rzemieślników pracujących. W Krobi, liczącej w 1793 r. 864 mieszkańców, pracowało: 14 płócienników i tkaczy (tkających tylko płótno), 16 szewców, 8 krawców¹⁰⁷.

W Gostyniu w tym samym czasie, liczącym wówczas 1029 mieszkańców, było zatrudnionych: 41 płócienników, 10 kuśnierzy, 5 krawców, 40 szewców¹⁰⁸.

W pocz. XIX w., pod wpływem rozwoju wielkich manufaktur upadły tradycyjne formy produkcji surowca na ubiory¹⁰⁹. Dotyczy to głównie tkactwa i kuśnierstwa. Z zanikiem ich ginie i tradycyjny strój, który pod wpływem wielu czynników natury ekonomiczno-produkcyjnej i mody, coraz częściej zmienia się. Poważny wpływ na technikę wykonywania, szycia ubiorów wywarło rozpowszechnienie się w ostatnim ćwierćwieczu XIX w. maszyny do szycia oraz rozwój przemysłu kapitalistycznego, dostarczającego licznych gatunków materiału mieszkańcom wsi.

Do 1914 r. głównym ośrodkiem zaopatrzenia w sukno, tiul, wstążki był Rawicz; szczególnie fabryka sukna, której właścicielem był Geling.

Obecnie za surowiec miejscowego pochodzenia można tylko uznać wełnę, którą otrzymuje się z hodowli nielicznych owiec. Z wełny tej, bardzo rzadko przędzonej na miejscu, a głównie otrzymywanej w drodze wymiany runa w placówkach handlowych, wyrabia się rękawiczki, pończochy i swetry. Wszystkie inne materiały, służące za surowiec do wykonywania odzieży, nabywa się w spółdzielniach handlowych.

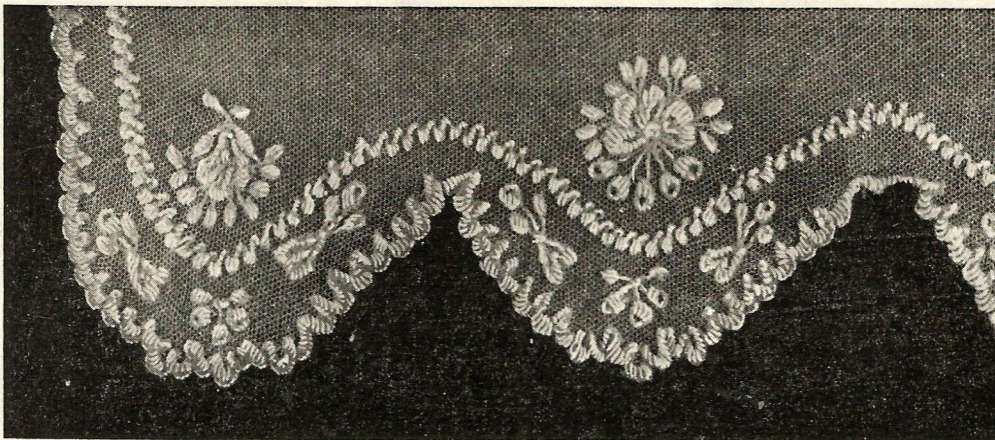
Pewne części odzieży, charakterystyczne dla stroju z 1900 r., kupowano gotowe. Do nich należały czapki z siwym barankiem, rodzaj rogatywek, oraz czarne czapki krymerkowe, wykonywane przez czapników w Bojanowie. Na Dolnym Śląsku zaopatrywano się w cylindry noszone w latach 1860—70. Kapelusze z szerokim rondem a małą główką sprowadzali miejscowi kupcy również z Dolnego Śląska, podobno z Żar. Kozuchy i kozuszkę zakupywano w Krobi, w Gostyniu i Poniecu. Ostatnim kuśnierzem w Gostyniu był Sobkowski. W latach 1910—14 szewcy ze Zdun przywozili buty z cholewami, tzw. „kropusy”, rzadko noszone. Bardziej przyjęły się one w pozostałych częściach powiatu gostyńskiego. W inne części odzieży, surowce i ozdoby zaopatrywano się na miejscu. Głównym centrum zaopatrzenia do obecnych czasów pozostała Krobia. Towary, których nie można w niej nabyć, kupuje się w Lesznie lub w Gostyniu, a wyjątkowo na Śląsku i w Poznaniu. Bieliznę, szczególnie koszule szyją kobiety przeważnie w domu; inne części odzieży szyją wioskowe niekwalifikowane krawczynie, które swój zawód traktują jako zajęcie uboczne, podobnie jak „wyszywoczki”, które haftują kryziki, czepki i zapaski. „Kopczorki” — piorące, krochmalące i prasujące kryziki czepki i kopki, również zajmują się tymi czynnościami ubocznie. Szyciem wołoszek, kamizelek, spodni i wykonaniem butów zajmują się wyłącznie krawcy i szewcy, prowadzący swe warsztaty w Krobi i okolicznych wioskach.

Do obecnie znanych i cenionych wytwórców należą w Żychlewie: Joanna Sikora i Jan Rosik, którzy przędą na wrzecionach nici i wełnę, Joanna Paszkowiak i Franciszka Kołak znane „wyszywoczki” zapasek; w Posadowie ceniona jest Stanisława Jakubczak, w Krobi sławą cieszy się Stanisława Chuda, hafciarka i kopczorka w jednej osobie, która wyszywa kryziki i czepki oraz pierze je, krochmali i prasuje. Do wybitniejszych szewców, wyrabiających buty w Krobi, należy Stefan Śmiesiański, a w Żychlewie Ludwik Nowak.

ROZDZIAŁ IX

Zdobiny, hafty, koronki, aplikacje, szamerunki

W pierwszym, znanym nam opisie stroju dzierżackiego z 1839 r. autor notatki w „Przyjacielu Ludu” informuje, że dawniej noszono pończochy ozdobione „różnobarwnymi klinami po bokach” lub białe z „czerwonymi wrabianiami”. Ozdoby te wykonane były z wełny, w kolorach czerwonym, niebieskim lub zielonym. Tabl. II.

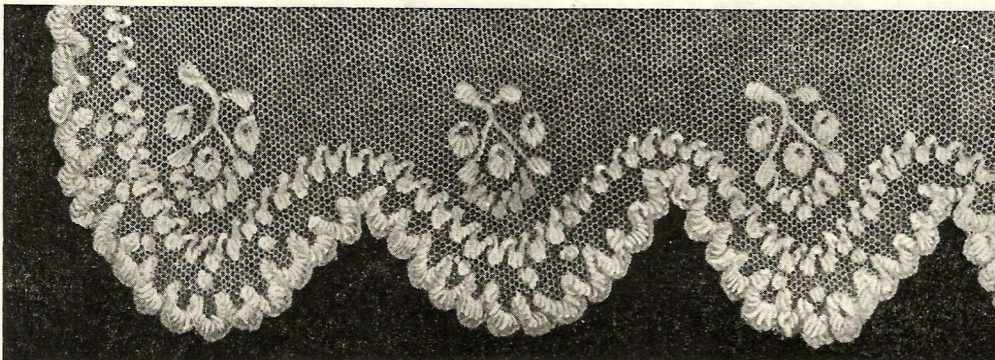

Ryc. 60. Haft na okapie czepka tiulowego. Fot. St. Kusza, Krobia. 1951.

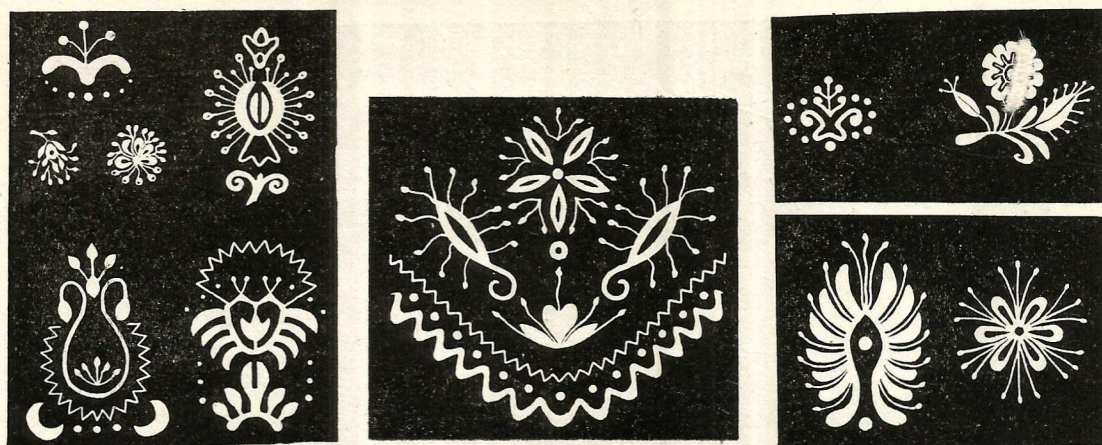
Zdobiny w stroju biskupiańskim występują w bardzo skromnej formie maszynowych stebnowań krawędzi odzieży, o których była mowa w opisie szczegółowym. Pod koniec XIX w. spotykano jeszcze wśród mieszkańców byłej Biskupizny kozuchy, które miały wzdłuż szwów ponaszane wąskie paski, a na wysokości ramion i w pasie zwisały zdobne kutasy.

W stroju kobiecym zdobiny przeważają na czepkach i kryżikach. Poza tym występują one na koszulach, spódnicach jaczkach i zapaskach, oraz na chustkach. Nie na wszystkich kobiecych koszulach białych spotyka się haft; częściej występuje na koszulach dorosłych dziewczyn. Na zdobiny składają się wykończenia krawędzi krótkich rękawów, wokół szyi i rozcięcia na piersiach. Zdobiny wykonane są nićmi różowo-czerwonymi, ścięciem dzierganym i okrętkowym; w ząbki, kropki, kwiatki i symetrycznie ciągnące się linie w formie jodełki. Odświeżne spódnice (ryc. 46) są bogato zdobione pasami koronki, haftu, zagietkami i fałdami. Na białej spódnicy haft wykonuje się białymi nićmi, na innych haftuje się wełną barwy spódnicy lub kolorem innym, niezbyt jaszkrawo odbijającym od barwnego tła. Jaczki zdobią dwojako, zależnie od przeznaczenia ubioru; robocze, posiadają z przodu, wzdłuż rozcięcia po dwie lub trzy pionowe zakładki. Ilość załadek zależy od upodobań estetycznych. Jaczki odświeżne są zdobione w formie aplikacji naszytych z przodu i przy dolnej krawędzi materiału, od której zwiesza się falbanka tiulowa układana w fałdki i ozdobiona haftem maszynowym, ryc. 50. Aplikacje te i falbanki tiulowe były charakterystyczne przed pierwszą wojną światową i w okresie międzywojennym. Obecnie omawianych ozdób się nie stosuje.

Największe bogactwo zdo bin i technik zdobniczych uwidacznia się na zapaskach odświeżnych, których na Biskupiznie znanych jest kilka gatunków. Zapaski szyte z tafty „w malowane kwiaty” zdo bi się tylko czterema lub sześcioma załadekami, ryc. 36. Zapaski z batystu i woalu są zdo bione załadekami, wstawkami z koronki fabrycznej i fałdkami, akcentującymi szeroką falbanę, (ryc. 52) Często spotyka się załadeki zgrupowane w zwarty zespół (4—6), jak to

Ryc. 61. Haft na okapie czepka tiulowego. Fot. St. Kusza, Krobia, 1951.

Ryc. 62. Motywy zdobnicze w hafcie na tiulu. Rys. A. Glapa, Żychlewo, 1952.

widać na ryc. 51–3. Najwięcej zdo­bin występuje na zapaskach woalowych, żorżetowych lub nylonowych, względnie szytych z cienkiego, bardzo delikatnego białego płócienka. Na tych zapaskach (ryc. 51–3) uwidacznia się haft kolorowy, wykonany ścięgiem okrętkowym i łańcuszkowym. Zasadnicze motywy zdobnicze, jak widzimy na ryc. 51–3 stanowią gałązki z kwiatami, girlandy opadające łukami lub sznury barwne, składające się z kwiatów i liści. Ozdoby te wyszywane są przeważnie niemi o kolorach pastelowych, choć niebrak i zestawień żywych i jaskrawych. Innym charakterystycznym elementem zdobniczym jest jednostronna mureżka, oddzielająca szeroką falbanę od reszty zapaski i mureżki dwustronne, stanowiące ażurowy motyw zdobniczy w środkowej części zapaski. W pewnych wypadkach, dla podkreślenia falbany przez mureżkę jednostronną przeciąga się barwną, wąską wstążeczkę, ryc. 51. Innymi zdo­binami są zakładki. Wszystkie stosowane techniki ozdoby głównej części zapaski mają zastosowanie również na wia­zadłach.

Ilość motywów zdobniczych wiąże się ściśle z funkcją ubioru. W ubiorze roboczym spotykamy najmniej ozdób, w żałobnym „skromną” ilość, w innych strojach więcej. Najbogaciej zdo­bione są stroje weselne. Specjalnej zależności motywów zdobniczych od obrzędowej funkcji ubioru nie stwierdzono.

Osobny dział w zdobnictwie ludowym Dzierżaków tworzy biały haft, wykonywany na białym tiulu, (ryc. 57, 60–1). Haft ten występuje na kryzikach i czepkach. Wykonuje się go ścięgami: dziergany — stosowanym do wykończenia wszystkich krawędzi, motywy — ścięgiem pełnym (okrętkowym), inne — ścięgiem snutym, przeciąganym pomiędzy oczkami tiulu. Haft ten wykonuje się białą „bawełniczką”. Elementami zdobniczymi są poza motywami geometrycznymi, zygzakami i kropkami, głównie motywy roślinne, ryc. 62. Obok tych zdo­bin spotyka się niekiedy motywy traktowane naturalistycznie (ryc. 57).

Wiele ozdób na strojach wykonują same właścicielki ubioru, szczególnie osoby biedniejsze. Jednostki zamożniejsze, posiadające większe wymagania, a nie posiadające umiejętności technicznych, powierzają wykonanie ozdób miejscowym fachowczyniom, o których mówiliśmy szczegółowo w rozdziale „Materiały i wytwórcy”. W czasie badań stwierdzono, że osoby zamożniejsze posiadają więcej sztuk odzieży zdo­bionej, jednakże wykonawcami tych ozdób rzadko są ich właścicielki. Ozdoby stroju są wyrazem raczej możliwości finansowych niż upodobań estetycznych.

Znamiennym jest też, że w miarę zaniku zdo­bienia czepków i kryzików rozwija się haft i zdo­bnictwo innych części stroju, szczególnie zapasek.

PRZYPISY

1. Wiele materiału dotyczącego czasów pierwotnych Biskupizny można znaleźć w pracy St. Jasnosza — Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Wymysłowie — *Fontes Praehistorici* vol II/1951 — Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, Poznań 1952 oraz w pracy Zdzisława Rajewskiego — Pow. gostyński w czasach przedhistorycznych — *Kronika Gostyńska* — Seria IV, Nr 8, 9, 10 — Gostyń 1932.
2. W Wymysłowie napotkano: „najstarsze ślady osadnictwa przedhistorycznego w postaci krzemiennych odpadków, powstających przy produkcji narzędzi i ułamków naczyń z młodszej epoki kamiennej, pozostawionych przez ludność kultury pucharów lejowatych. Występują również drobne ślady innych kultur neolitycznych: amfor kulistych, ceramiki sznurowej i praugrofińskiej. Znaczna ilość typowej dla ludności kultury pucharów lejowatych ceramiki wraz z kawałkami polepy świadczy o istnieniu dużej osady tej ludności. Wiadomo, że była to ludność osiadła o charakterze rolniczo-hodowlanym”. (S. Jasnosz, op. cit. str. 2). W dalszym ciągu tej pracy wymienia autor inne kultury archeologiczne które rozwijały się na tym obszarze.
3. Stanisław Kozierowski z Winnej Góry — Ziemia gostyńska w świetle nazw geograficznych i najdawniejszych źródeł średniowiecznych — *Kronika Gostyńska* — Seria II, Nr 5 — Gostyń 1930.
4. Ważniejsze źródła: Wacław Boratyński — Typy biskupiańskie spod Gostynia oraz inne pocztówki i prace — Kościan — Poznań 1936—1939. Jan Bzdęga — Biskupianie — Kościan 1936.
Oskar Kolberg — Lud — W. Ks. Poznańskie — Seria 10, część II, V. — Kraków 1876—80.
Kronika Gostyńska — Czasopismo regionalne pod redakcją Władysława Stachowskiego — Gostyń 1928—39.
I. S. S. — Przyczynki do etnografii Wielkopolski — 1900—1903.
Materiały antropologiczne — archeologiczne i etnograficzne — t. VIII — Kraków 1906, t. XII — 1912.
Dnia 15. VI. 1952, podczas badań terenowych w Wymysłowie stwierdziłem, że Franciszka Kierończyk, lat 73 posługiwała się przy naprawie odzieży nożycami bardzo podobnymi do nożyc, wykopanych na pobliskim cmentarzysku z okresu późno-lateńskiego i rzymskiego. W Żychlewie, o kilometr odległego od Wymysłowa w rodzinie Wawrzyna Glury i u Joanny Sikory stwierdziłem posługiwanie się wrzecionem przy przędzeniu. Przędzliki przez nich stosowane są bardzo podobne do przędzlików znalezionych w Wymysłowie. Podług wypowiedzi Wawrzyna Glury z Żychlewa i zaobserwowanych faktów na obszarze Biskupizny i okolicznych terenów jako uprząż wołów stosuje się jeszcze uzdymnice zupełnie podobnie nakładaną jak przedstawia ją Jasnosz w swej pracy — Cmentarzysko z okresu późno-lateńskiego i rzymskiego w Wymysłowie — na stronie 157, ryc. 223, 24. Linie na pysku i łbie wołu, nie oznaczają jednak żadnych ozdób, lecz uzdymnice, nakładaną zwykle silnemu bydłu.
5. Gumowski Marian — Pieczęcie i herb miasta Krobi, Piasków i Ponieca — *Kronika Gostyńska* — Seria IV, Nr 7 — Gostyń — 1932 — Krobica w XI wieku posiadała już kościół.
6. ... „Drugim opolem mogła być Krobica z parafią krobką o 20 wsiach, pepowską o 12 wsiach i z domachowską co stanowi razem przeszło 35 wsi” — Kozierowski Stanisław ks. z Winnej Góry — Ziemia gostyńska w świetle nazw geograficznych i najdawniejszych źródeł średniowiecza — *Kronika Gostyńska* — Seria II, Nr 5, str. 15 — Gostyń — 1930.
7. „Południowa część naszego obszaru (Ziemi gostyńskiej — przyp. autora) miała jako ośrodek organizacji wojaskowej kasztelanów w Krobi, skąd w XIII wieku występuje w źródłach tylko dwu kasztelanów. Ponieważ Krobica znajdowała się w ręku biskupów poznańskich przeniósł pewnie książę Przemysław II w ostatnich dziesiątkach XIII wieku kasztelanów na neutralne miejsce do Karca” — Źródło j. w.
8. Źródło j. w., str. 116.
9. „Biskupiznę naokoło Krobi nazwał kronikarz Janko z Czarnkowa powiatem krobkim pod r. 1374, niewiadomo czy w ścisłym znaczeniu powiatu czy klucza biskupich majątków” — Źródło j. w.
10. Źródło j. w.
11. Stachowski Władysław Gostyń — 1952 — Rękopis w posiadaniu autora niniejszej pracy. Parę lat później do ekonomii krobkiej należały następujące osady:

1. Zamek i miasto Krobica	206	dymów	6. Wieś czynszowa i służebna Bukownica	10	dymów
2. Wieś czynszowa i służebna Żychlewo	20	„	7. Wieś i folwark Sułkowice	23	„
3. „ „ „ „ Grabianowo	8	„	8. „ „ „ „ Potarzyce	18	„
4. „ „ „ „ Posadowo	18	„	9. „ „ „ „ Domachowo	21	„
5. „ „ „ „ Rębowo	14	„	10. „ „ „ „ Stara Krobica	19	„

11. Wieś i folwark Sikorzyn	8 dymów	15. Wieś emfiteutyczna i folwark Kunowo,	
12. „ „ „ Szczodrochowo pow.		pow. Śrem	26 dymów
Kościąn	15 „	16. Wieś „ „ „ Grodnica	10 „
13. Folwark Chumiątki	3 „	17. „ „ „ „ Ostrowo	10 „
14. „ Wymysłowo	3 „	18. „ „ „ „ Gaworek,	
		pow. Śrem	4 „

Dane przytoczono podług Klinkowskiego Edmunda — Nieudana próba osiedlenia niemieckich kolonistów w pow. krobskim 1804/5 — Kronika Gostyńska — Seria VII, Nr 12 — Gostyń — 1935.

12. Klinkowski Edmund — Krobica w roku 1793 — Kronika Gostyńska — Seria VII, Nr 6 — Gostyń — 1935.
13. Klinkowski Edmund — Udział powiatu krobkiego w powstaniu kościuszkowskim — Kronika Gostyńska — Seria VII, Nr 1 — Gostyń — 1935,
 Kołomłocki Władysław — Przygotowanie do powstania i udział Gostynia w powstaniu wielkopolskim — Kronika Gostyńska — Zeszyt II — Gostyń — 1929.
 Peisert Kazimierz — Przyczynki do udziału Krobi w powstaniu — Kronika Gostyńska — Seria VII — Gostyń — 1935.
 Stachowski Władysław — Uczestnicy powstania listopadowego z dzisiejszego powiatu gostyńskiego — Kronika Gostyńska — Seria II, Nr 7 — Gostyń 1930.
 Stachowski Władysław — Rok 1848 w Gostyniu i okolicy — Kronika Gostyńska — Seria III, Nr 1 — Gostyń — 1931.
 Stachowski Władysław — Gostyń w czasie powstania styczniowego — Kronika Gostyńska — Zeszyt IX i X — Gostyń — 1930.
 Śliwiński Dr — Miechcin forteca powstańców gostyńskich i krobkich — Kronika Gostyńska — Tom X, Nr 2 — Gostyń — 1939.
14. Jan Bzdęga z Domachowa w cytowanych wyżej „Biskupianach” na str. 47 pod umieszczoną rzewną pieśnią o pługu tak pisze: „Piosenkę tę śpiewało na obczyźnie wielu „westwałoków”, tęskniąc za ojczystym łanem”. A niżej w dopisku czytamy: „Piosenką tą autor pragnie uczcić pamięć swego ojca, śp. Jana Bzdęgę, ur. w Żychlewie, który zginął śmiercią górnika we Francji w 1935 r., a piosenkę tę często śpiewał”. Trzeba dodać, że drugi syn Bzdęgi Michał, mający zaledwie kilkanaście lat zmuszony był z biedy również opuścić ojczyznę i w tej samej katastrofie co ojciec stracił nogę. Znajdujący się w kraju Jan, autor „Biskupian” z braku warunków materialnych — musiał pomagać znajdującej się w kraju matce — wdowie w utrzymaniu czworga dzieci — nie mógł więc ukończyć swego wykształcenia. Takich rodzin Bzdęgów w okresie kapitalistycznym na Biskupiznie było więcej. Dzierżacy — Biskupianie należący ongiś do klucza biskupiego na mieszkańców wiosek niepodlegających dawniej biskupowi mówią pogardliwie „Cziłoki”. W okresie międzywojennym, jak informował mnie Jan Bzdęga często się mu zdarzało w czasie pracy społecznej, że zamożniejsza Dzierżaczka nie chciała iść w tej samej czwórce obok dziewczyny biedniejszej, mówiąc: „z koziarką razem nie pójde”. Dzisiaj jeszcze odbudowania, zamieszkałe przez mniejszych gospodarzy nazywają kulać-Dzierżacy „dziadówem”, a właścicieli ich „dziadokami”.
15. Kolberg Oskar — Lud W. Ks. Poznańskie — Seria X, część II — Kraków — 1876 — str. 345 — między innymi pisze: „Ubiór (w pow. krobkim — przypisek autora) odmienny od wschodnich i północnych okolic wielkopolskich; kobiety szczególnie mają wybitny pociąg do jaskrawych kolorów i kusego ubrania”.
16. Boratyński Wacław — Wnętrze chaty krotoszyńskiej — Poczłówka, Poznań — 1937.
 Cichowicz Wiesława — XXV-lecie zbiorów ludoznawczych — Poznań — 1937.
 Horowski Jan — Dawny strój okolicy Śremu — Śrem — 1939.
 I. S. S. — Przyczynki do etnografii Wielkopolski — Cytowane wyżej.
 Kolberg Oskar — Lud j. w.
 Państwowe Muzeum Etnograficzne — Kraków — Teka Wielkopolska — 1952.
17. Strój dzierżacki noszą Dzierżacy-Biskupianie, Dzierżacy i Zabłocianie. Etnonim Dzierżacy — Dzierżoki, Dzierżanie, znany jest już wśród nielicznych mieszkańców. Utożsamiany stąd bywa z Biskupianami. Dzierżacy zamieszkują okolice Krobi, a według niejasnych wiadomości, także wokół Domachowa i obszary na północ aż do Gostynia (możliwe, że ten etnonim powstał od nazwiska Dzierżanowski, właściciela majątku Dzieżyny i Golinki). Prof. Józef Gajek uważa etnonim „Dzierżacy” za najstarszy w zespole innych miejscowych etnonimów. Po rozpadnięciu się grupy Dzierżaków powstał szereg mniejszych grup jak Biskupianie, Zabłocianie, Rybki, Cziłoki, Leśniaki i inne. Na zachód od Dzierżaków-Biskupian, za łakami według opinii Dzierżaków mieszkają Zabłocianie, którzy uważają się za Dzierżaków-Biskupian i noszą strój dzierżacki. Rybki więc zamieszkują na zachód od Zabłocian, w Oporowie i innych wioskach.
18. „Kobiety zameżne jako i dziewczyny, noszą spódnice i stanik z jednej zrobione materii Fartuch z grubej materii zwykle ciemno-czerwonego koloru w żółte pasy, który podczas chłodu biorą także na ramiona, posługując się nim jakoby chustą lub peleryną. Fartuch ten i to używanie go w miejsce płaszcza jest głównie znamię kobiet pochodzenia polskiego”. — Kolberg Oskar — W. Ks. Poznańskie, część III — Kraków — 1877, str. 125
19. Ekspozyty wywiezione w 1939 r. na wystawę światową w Nowym Jorku do dzisiaj jeszcze nie wróciły do kraju.
20. Turkowski Leonard — Biskupizna — Kronika Gostyńska — Tom IX, Nr 4 — Gostyń — 1938.
21. Bzdęga Jan — Biskupianie — Kościąn — 1936 — Str. 34. Różnice te silniej występowały w sąsiednich rejonach. Dowodem tego między innymi są satyryczne pieśni, mówiące o nędzy parobków i ludności folwarcznej.

Od Środy (Dębica)

1. Nie widziałem, nie słyszałem o takich parobkach
Ożeniło ich się siedmiu a o jednych portkach.
2. Przyszedł jeden do drugiego i gadali sobie
A ty Wojtek pożycz portek a ja butów tobie.
3. Przyjdę sobie przed grajczyków, tąpnę sobie z góry
Wejdrzę sobie na buciska widać mi pazury.

Oskar Kolberg — W. Ks. Poznańskie —
część V — Str. 171 — Kraków — 1880.

Od Śmigła, Śremu

1. U dworaka wielka mina
A w kieszeni grosza nima.
2. Surdut jego we dwie poły
A wiatr zawiął i tył goły.
3. U surduta dwa rozpory
Jak odwinie zadek goły.

Oskar Kolberg — J. w. — Str. 175.

22. Rajewski Zdzisław Adam — Powiat gostyński w czasach przedhistorycznych — Kronika Gostyńska — Seria IV, Nr 8 — str. 121 — Gostyń — 1932. Z obszaru byłej Biskupizny znane nam są następujące stanowiska: Wymysłowo, Krobia Stara, Krobia, Krajewice, Grabianowo, Karzec, Żytowiecko, Rębowo, Potarzyca, Ziemlin, Rokosowo, Pudliszki.
23. „Charakter darów grobowych, mianowicie szpil, naramienników, bransolet i pierścionków brązowych świadczy, że były to groby kobiece. Przedmioty te były wykonywane na miejscu, ich ornament zaś (na bransoletach i szpilach) wskazuje na pewną łączność, względnie na stosunki handlowe z południem” — Rajewski Zdzisław — j. w. — str. 120.
24. „Ważnym i często spotykanym przedmiotem, zwłaszcza w grobach kobiecych są klamry do pasa, służące obok zapinek do spinania i podtrzymywania ubioru” — Jasnosz Stanisław — j. w. — str. 254. Zabytki z późnego okresu lateńskiego sumarycznie ujmuje Jasnosz na str. 252–255.
25. Rajewski Zdzisław — j. w.
26. Jasnosz Stanisław — j. w. — str. 256–259, 263–270.
27. Jasnosz Stanisław — j. w. — str. 281. „Z materiału zabytkowego wynika, że istniały różnice w zamożności wśród ówczesnej społeczności. Bogaty inwentarz niektórych grobów jest niewątpliwie odbiciem stanu posiadania po-przebanych osób”.
28. Jasnosz Stanisław — j. w.
29. Nosek Stefan — „Lud” — 1946 — Tom 36 — str. 306–307 — „Jako rośliny farbiarskie wymienić można przytulię (galium), znaną w kilku odmianach, także i dziś bardzo pospolitą ^{50/}, dającą kolor czerwony. Do roślin farbiarskich należał także bez czarny (sambucus nigra) oraz hebd (sambucus ebulus), dostarczające farby niebieskiej lub czarnej” „jest rzeczą godną podkreślenia, że te same prawie, wyżej wyliczone rośliny, zbierane i użytkowane przez mieszkańców Biskupina występują w znaleziskach wczesno-historycznych, np. w Gnieźnie, w Poznaniu i innych”.
30. Kostrzewski Józef — Kiedy zjawily się w Polsce krosna poziome (rękopis w druku) — Poznań — 1953. „Lud” t. XLI.
31. Szulc Paweł Teodor — Tkacze i folusznicy w średniowiecznym Gostyniu — Kronika Gostyńska — Seria III, Nr 8 — str. 149–150 — Gostyń — 1932.
32. Szulc Paweł Teodor — Przywilej cechu szewskiego w Krobi z r. 1453 — Kronika Gostyńska — Seria III, — Nr 9 — str. 162 — Gostyń — 1932. Z przywileju tego dowiadujemy się między innymi, że biskup poznański Andrzej pozwala na budowę 16 jatek „w miejscach na ten cel przeznaczonych”. Przyznaje również szewcom monopol na zakup skór wolic, cielęcych i koźlęcych na targach w Krobi z wyjątkiem t. zw. „targów wolnych”.
33. Prausmueler K. i Władysław Stachowski — Zapomniane pomniki (Portrety trumienne w pow. gostyńskim) — Kronika Gostyńska — Tom IX, Nr 8, 9, 10 — Gostyń — 1938.
34. J. w. Nr 10 — str. 154.
35. Dokument z 1693 r. — Krobia — Św. Duch — A₁ — 1946,5 — Archiwum Archidiecezji Poznańskiej — Poznań — 1952.
36. Szulc Paweł Teodor — Z życia płócienników krobskich w XVIII wieku — Kronika Gostyńska — Seria V, Nr 10 — str. 164–167 — Gostyń — 1933.
37. J. w.
38. E. S. — Powinności mieszczan gostyńskich w XVIII wieku — Kronika Gostyńska — VII — str. 7, 8 — Gostyń — 1929.
39. Stachowski Władysław — Obrazki z XVIII wieku — Kronika Gostyńska — Seria VI, Nr 7 — Str. 112 — Gostyń — 1934.
40. Stachowski Władysław — Obrazki z XVIII wieku — Kronika Gostyńska — Seria VI, Nr 11 — Str. 171 — Gostyń — 1934. W „rok 1709 Jan Kubera z Tężycy zaskarżył krawca Jana Nawrockiego o złe zrobienie sukni.

Oskarżony tłumaczył się, że Kubera nie dał sukna „stępować”, wobec czego suknia wypadła zbyt kuso. Sąd ferował oskarżonemu przysięgę, że z danego sukna „nic a nic nie skorzystał ani na swoją potrzebę obrócił”.

41. Szulc Paweł Teodor — Przywilej cechu szewskiego w Krobi z 1453 r. — J. w.
42. Klinkowski Edmund — Krobia w 1793 r. — Kronika Gostyńska — Seria VII, Nr 6 — Str. 83 — Gostyń — 1935.
43. Przyjaciół Ludu — Leszno — 1839 — Str. 211.
44. Jan Bzdęga — Biskupianie — Kościan — 1936 — Str. 58, 93.
45. Przypuszczenie to podsunął mi Stanisław Błaszczuk, biorący udział ze mną wraz z Władysławem Stachowskim w badaniach nad zasięgiem poszczególnych części odzieży i etnonimów.
- 45a. Patrz: Tomaszewski Adam — Mowa ludu wielkopolskiego — Poznań 1934. Zasięg cechy ^eśyno zaznaczony na mapie i omówiony w tekście,

Pracę niniejszą wykonano w oparciu o trzy rodzaje źródeł:

1) wiadomości bezpośrednio zebrane w terenie, 2) wiadomości otrzymane od osób drugich, 3) wiadomości zdobyte z literatury i ankiet.

Wiadomości, które zebrano bezpośrednio, pochodzą z następujących miejscowości:

Bodzewo, Chwałkowo, Czajkowo, Domachowo, Gola, Gostyń, Grabianowo, Krajewice, Krobia, Krobia Stara, Łąka Mała, Niepart, Pępowo, Posadowo, Potarzyca, Pudliszki, Rębowo, Sarbinowo, Skoraszewice, Sułkowice, Wymysłowo, Żychlewo.

Miejscowości, z których dane do pracy zebrano pośrednio, Bączylas, Bogdanki, Brzezcie, Bukownica, Ciołkowo, Czachorowo, Drzewce, Dzięczyna, Gogolewo, Karzec, Kawcze, Kokoszki, Kuczyna, Kuczynka, Łąka Wielka, Oporowo, Przyborowo, Pijanowice, Poniec, Rogowo, Rokosowo, Sikorzyn, Sowiny, Szczurkowo, Teodozewo, Ziemiń, Ziółkowo, Żytowiecko.

Miejscowości, z których dane pochodzą z literatury i ankiet:

Powiat gostyński: Borek, Bukownica, Cielmice, Domachowo, Grabianowo, Gostyń, Gostyń Stary, Kokoszki, Krobia, Krobia Stara, Poniec, Potarzyca, Posadowo, Pudliszki, Rębowo, Sarbinowo, Skoraszewice, Skoków, Siedmiorogów, Sikorzyn, Sułkowice, Żychlewo, Żytowiecko.

Powiat rawicki (krobowski): Golejewko, Pakosław, Ugoda, Zawady.

Powiat krotoszyński: Borek, Borzęcice, Małgów, Orla, Pogorzela, Polskie Olendry, Skokowo, Targoszyce, Wziąchów.

Powiat jarociński (pleszewski): Broniszewice, Brzezcie, Cerekwica, Chorzew, Chromice, Gutowo, Kolnice, Kolniczki, Kotlin, Lenartowice, Mieszków, Radlin, Roszków, Skoraczew, Szydłowo, Wilkowyja, Zakrzewo.

Powiat śremski: Biernatki, Bnin, Dusina, Grabianowo, Kadzewo, Księginki, Małpi Morki, Prusinowo, Pucółowo, Rogalinek, Zawory.

Powiat leszczyński (wschowski): Długie Stare, Lubonia, Święciechowa, Włoszakowice.

Powiat kościański: Charbielin, Chełków, Dalekie, Dłużyna, Głuchowo, Granówko, Jarogniewice, Karmin, Konojad, Kurowo, Lipno, Luskowo, Łagowo, Machcin, Morowica, Piotrowo, Roszkowo, Skarżyń, Sokołowo, Spławie.

Strój dzierzacki odróżnia się o od ubiorów sąsiednich grup, których krótki opis charakterystycznych cech, podano we wstępie na str. 5.

46. Kołnierze takie modne były w Europie mniej więcej od r. 1810—1850 — Maria Gutkowska — Historia ubiorów — Lwów — Warszawa 1932 na stronie 102 i 103 pisze: „Od roku 1810 na wysokim kołnierzu koszuli, który zachodził na policzki, noszono kołnierz sztywniony fiszbinem”. . . . ”po roku 1850 kołnierzyki wysokie przy koszulach wyszły zupełnie z mody”. — Kołnierze wysokie u koszul 16 lat potem były jeszcze modne na Biskupinie.
47. Dawny odświętny strój dzierzackiej reprodukuje Jan Bzdęga w pracy pt. Strój biskupiański — XXV-lecie zbiorów ludoznawczych im. Heleny i Wiesławy Cichowicz — Poznań — 1936 r.
48. Opis stroju drużby — I. S. S. — Str. 68 — Rokosowo — „Drużba miał u kapelusza bukiet rozmarynowy z czerwoną wstążką i „pozłotkiem”, podwijkę białą przez ramię i koło pasa, na niej wzdłuż naszytych kilka czerwonych wstążek w rurkę ułożonych i „pozłotko”. Z kieszeni wychodziła chustka czerwona w kwiaty merynusowe”. Sarbinowo: „Druh ma przez piersi i plecy dwie wstążki na krzyż włożone, „szarfami” zwane, każda odmienna, zwykle w białe kwiaty; są one ubrane rozmarynem i obszyte przez całą długość ryżkami po brzegach. Wstążka kończąca się na prawym boku, związana jest w kokardę; u lewego boku zaś przypięta jest, tam gdzie się wstążka kończy jednym rogim, chustka biała, koronką obszyta, ustrojona rozmarynem. U kapelusza na przodzie bukiet ze sztucznych kwiatów i pozłotki zwanej „szychem” ze wstążką. W ręku bat pleciony rzemienny, albo dyscyplina z pojedynczych rzemyków — I. S. S. — Str. 71.
49. I. S. S. — Str. 68 — Rokosowo — „Strój pana młodego: sukmana sukienna, czarna albo granatowa, kapelusz z ogromnym, rozmarynowym bukietem na przodzie; na środku tegoż na środkowej gałązce, związane były jedna pod drugą trzy kokardki z zielonej wstążki. U koszuli wstążka zielona zawiązana; z kieszeni wychodziła chustka biała z zieloną kokardą. Jadąc na koniu, miał pan młody różgę z zielonymi wstążkami”. Na str. 71 strój pana młodego I. S. S. opisuje następująco: „Strój pana młodego: ubranie odświętne, u kapelusza na lewym boku rozmarynowy z zieloną wstążką bukiet, który pan młody już od pierwszych zapowiedzi co niedzielę nosi. U ko-

szuli wstążka różowa, kupiona przez pannę młodą. W rękę różga brzoza w warkocz spleciona, zieloną wstążką ubrana”.

50. Kolberg Oskar — J. w. — Część II — Str. 156 i 157.
51. Kamizelki (jaki) błękitne, bławatkowe noszono również w kolicach Poznania. Barwa ta wydaje mi się, weszła do ubioru ludowego pod wpływem mody panującej w XVIII w. i na początku XIX w. Często szyto wówczas fraki o barwie bławatkowej — Gutkowska — Str. 101.
52. Kolberg Oskar — J. w. — Str. 157.
53. Kolberg — J. w. — Str. 156.
54. Kolberg — J. w. — 156.
55. Jaczki koloru amarantowego w odcieniu fioleto biskupiego przyjęły się niewątpliwie w związku ze swoistą organizacją kościelną na Biskupiźnie.
56. Szulc Paweł Teodor — Przywilej cechu szewskiego w Krobi w 1453 r. — Kronika Gostyńska — Seria III, Nr 9 — Str. 162 — Gostyń — 1932.
57. Przyjaciół Ludu — Leszno — 1839 — Str. 211. Przypuszczam, że kolor modry dostał się do ludu pod wpływem mody i oficjalnych zarządzeń władz dotyczących szlachty. Od 1776 r. kontusz koloru szafirowego noszono jako mundur województwa poznańskiego, kaliskiego, Mazowsza, woj. płockiego, podlaskiego i bractawskiego. — Pisze o tym Trzaska Ewert i Michalski — Ilustrowana Encyklopedia — Warszawa — 1927 — Tom IV — Str. 439—440.

Głogier tak przedstawia tę sprawę na interesującym nas obszarze: „Na sejmie roku 1776 uchwalono dla posłów mundury wojewódzkie, czyli barwę ich kontuszów i żupanów, którą pozostawiono do uznania i wyboru województwom. Na sejm w r. 1778 posłowie przybyli już w barwach przez województwa postanowionych, które były następujące: Woj. Poznańskie: kontusz jasno-szafirowy z wyłogami szkarłatnymi, żupan biały, woj. Kaliskie — także mundur — Głogier Zygmunt — Encyklopedia Staropolska — Warszawa — 1903 — Tom I, str. 125. Na innym miejscu Głogier pisze: „Granat i półgranacie, sukna koloru granatowego, jednego z najbardziej ulubionych w Polsce. Volumina leg. wyliczają w roku 1643 „sukna: szkarłaty, granaty, półgranacia, półszkarłacie alias wszystkie weneckie sukna”. Granat i półszkarłacie w jednej cenie chodzą. Powszechnie były noszone przez wszystkie warstwy narodu granatowe wysokie rogatywki sukienne z siwym barankiem” — Źródło j. w. — 1901 — Tom II — Str. 209.

Dane powyższe pozwalają nam twierdzić, że stare sukmany na byłej Biskupiźnie z początku XIX wieku wyraźnie nawiązywały do tradycji polskich, a szczególnie do urzędowego kontusza szlacheckiego woj. poznańskiego.
58. Szyperski Alfons — Gostyńska pieśń ludowa — Kronika Gostyńska — Seria IV, Nr 5 — Gostyń — 1932.
59. Stachowski Władysław — Dawny ludowy strój biskupiański — Kronika Gostyńska — Seria IX, Nr 8 — Gostyń — 1938.
60. Kolberg — J. w. — Str. 156 i 157.
61. Głapa Adam — Strój szamotulski — Atlas Polskich Strojów Ludowych — Lublin — 1951 — Str. 17 i 18.
62. „Wołoszka, sukna męska krojem wołoskim uszyta, noszona w Polsce w XVIII wieku” Trzaska Ewert i Michalski — Ilustrowana Encyklopedia. — Warszawa — 1927 — Str. 1022.

Kolberg w wymienionej pracy w części II, na stronie 57 opisując strój w Sikorzynie i Bukownicy pisze, że w tych miejscowościach noszą mężczyźni suknie granatowe lub czarne podobne do dawnej kapoty. Cóż to jest ta kapota? — „Wygodnym strojem wierzchnim były w wieku XVIII kapoty, które miały krój podobny jak kontusz. Kołnier kapoty był stojący, pod kołnierzem były wyłożone klapy: Zapinano kapoty na guzy i pętle robione przez szmuklerzy, a szwy wszystkie i brzegi kapoty były naszyte sznurkiem. Kapoty noszono zawsze zapięte na żupanie” — Gutkowska — Str. 98.
63. „Matlakowski wspomina (str. 158), że bogatsi górale miewają kożuszki białczańskie. Są to krótkie, białe do połud kożuchy z rękawami... Oprócz tych wyrabiają w Nowym Targu chrześcijańscy kuśnierze inne”. — Frankowski Eugeniusz — Wycinanki i ich przeobrażenia — Lwów — 1924 — Str. 27.
64. Kolberg na str. 157 pisze: „Żychlewo (1860) Mężczyźni nosili dawniej czapki z siwymi lub czarnymi barankami dziś kapelusze”. Podczas opisu stroju w Skoraszewicach notuje: „I czapki niektórzy noszą niskie, okrągłe, inni wysokie z szerokim siwym barankiem”. Baranek siwy i czarny był modny za Augusta III. Wysokość czapek zmieniała się. Patrz Gutkowska str. 95.
65. Kapelusze z wielkim rondem i piórami były noszone przez modnisiów w Europie w XVII wieku (Gutkowska str. 75). W XVIII w. noszą je do stroju francuskiego podupadli obszarnicy (ryc. Norblina) oraz chłopcy u których przetrwały one poprzez XIX wiek do początku wieku XX. W okolicach Daków Mokrych, w pow. nowotomyskim ostatni okaz w r. 1949 Wojciech Borowczyk sprzedał do Muzeum Narodowego w Poznaniu.
66. Kolberg — str. 156.
67. O tych kapeluszach i innych częściach stroju pisze Hellsztyński w jednym ze swych sonetów:

„Łowiczenie stron naszych: noszą z dumą swoje
Kapelusze okrągłe, czerwone kaftany,
Pas wstążki wokół szyi u mężczyzn związane
I kobiet niezwykłe stanów i głów stroje”.

Hellsztyński Stanisław: Gostyń w pieśni. Gostyń — 1931.

68. Kolberg — str. 157 — wymienia Pudliszki, Kokoszki.

69. Przyjaciół Ludu — Leszno — 1839 — Str. 211.
70. Reprodukce z albumu K. W. Kielisińskiego — Poznań 1853 — umieściłem w Atlasie Polskich Strojów Ludowych — Strój szamotulski — Lublin — 1951 — na stronie 14.
71. Kolberg — str. 156 — „Koszula z nader wysokim kołnierzem stojącym zawiązana czerwoną, lub zieloną wstążką z ogromną na przedzie szyi kokardą; u starszych czerwona chustka na szyję”. — Gutkowska na stronie 101 pisze „Wprowadzone jeszcze w wieku XVIII owijanie szyi chustką stosowaną dalej w wieku XIX ujmując z biegiem lat układ chustki, jej wymiary i barwę, w drobiazgowo przepisy. Chustkę (cravate) najczęściej batystową, długą, owijaną wielokrotnie dookoła szyi na wysokim, sterczącym aż do policzków kołnierzu koszuli i wiązano ją z przodu, pozostawiając na początku XIX wieku duże końce”.
72. Noszenie mideroków, skopioków, skórzoków, kożuszków i kożuchów łączy się ściśle z tradycyjną hodowlą owiec na tym terenie, która dawniej na obszarze klucza krobkiego była bardzo powszechna... „Ten klucz miewał urodzaje wielkie bywało same oziminy po 4000 kop, owiec chowało się po 5 000 lubo pastwiska dosyć szczupłe” — Archiwum Archidiecezji Poznańskiej w Poznaniu — C. P. — 126 — Rok 1664 — Str. 133. Cytatę tę zamieszcza Walerian Sobisiak w pracy: Uposażenie Katedry Poznańskiej (rękopis w druku) — Poznań — 1953.
73. Noszenie spódnic na sznurówkach z „kiszka” było dawniej powszechne i jest formą poprzeczającą „szorc” — noszenie spódnicy zszytej z sznurówką w jedną całość.
74. Około 1900 roku w Rokosowie „na strój panny młodej (składała się) suknia zielona, fartuch biały, kabatek czarny, gęsto fałdowany z tyłu. „Kopka” była ubrana mirtiem i rozmarynem, a od niej zwisały się białe i zielone wstążki”. Drużna pierwsza miała u kopki czerwone wstążki (4 lub 5) i „pożłotko”, także czerwoną spódnicę, zresztą fartuch i kabatek jak panna młoda — I. S. S. — Str. 68.
75. Kolberg — Str. 156.
76. Szyperski Alfons — J. w. , str. 78. Używanie woalu, żorżety lub delikatnego płócienka na koszulki przez „cory gospodarskie” jak również na jaczki odświętne przez dziewczyny pracujące u ziemian, sądzę, że wiąże się z panującą modą na początku XIX wieku. Gutkowska o tym okresie pisze: „Bez względu na wielkie różnice w klimacie różnych krajów Europy, wszechwładnie panowała w modzie tunika przejrzysta i biała” — Gutkowska — Str. 99.
77. Przyjaciół Ludu — Str. 211. Nazwa możliwie utworzona od miasta Sycowa leżącego na Śląsku w rejonie Wrocławia.
78. Wydaje mi się, że watówki, które weszły w modę na byłej Biskupizni pod koniec XIX wieku, w miejsce starodawnych mideroków są namiastką tiurniury, modnej po latach 1870-ych. Gutkowska — Str. 104.
79. Ze zbiorów Stefana Skorupińskiego z Włoszakowic, pow. Leszno — 1952. Piosenka ta w odmianach podług opinii Sekcji Muzycznej w Poznaniu — Państwowego Instytutu Sztuki — jest znana na terenie byłej Biskupizny i południowych powiatów Wielkopolski w pow. Gostyń, Krotoszyn, Rawicz.
80. Dziewczyna ubrana w taką spódnicę ze stanikiem, spod którego widać białe rękawy koszulki, przypomina tym ubiorem starodawny strój polski. Gutkowska na str. 69 pisze: „Staniki przy sukniach kobiecych nie miały w tym okresie najczęściej rękawów, ramiona okrywały tylko rękawy cienkiej koszulki, szerokie i bufiaste, ujmowane wąskimi pasami z wzorzystej tkaniny. Była to cecha charakterystyczna ubioru młodych kobiet polskich, podkreślana wyraźnie przez pisarzy włoskich XVI wieku. Podobnego stroju używały i dziewczynki, które nosiły wycięte staniczki, koszulki pod szyją z wąską krezą i całe rękawy koszuli zawsze widoczne”. Na stronie 80 czytamy dalej: „Na początku stulecia XVII zalecano jeszcze jako strój młodej dziewczyny polskiej sukienkę ze stanikiem bez rękawów, z białą cienką koszulką na ramionach i wianuszek na gładko uczesanych włosach, upięty na złotej tkaneczce (Zbylitowski 1600)”.
81. Przypuszczam, że tiulowe ozdoby do stroju ludowego na terenie Biskupizny jak i innych obszarów (Np. północnej Wielkopolski, Śląska) przeszły z mody ogólnoeuropejskiej, w której miały zastosowanie po r. 1850. Gutkowska w swej pracy na str. 103 pisze: „W cienkich balowych sukniach, ulubionych na dworze francuskim drugiego cesarstwa, sztyto falbanki z cienkiego tiulu, białe lub w pastelowych barwach i bardzo drobne i liczne”.
82. Kolberg — Str. 156 i 157.
83. Kabat jest niewątpliwie częścią odzieży, która do nas przyszła z zagranicy i zmieniła modę. Stąd też mówi się „przekabacić” — odwrócić. Kabatki były modne w połowie XIX wieku. Kielisiński maluje je jako charakterystyczne części stroju mieszczanek.
84. Fischer — „Lud polski” str. 119.
85. Renowacja powtórna sztuk krawieckich — Poznań — 1747 — Państwowe Archiwum w Poznaniu.
86. I. S. S. — Str. 33. Porównując krój kabatka z modą ogólnoeuropejską stwierdzamy wielkie jego podobieństwo do kroju górnych części sukien z okresu Biedermaier (1840—1850) i do kroju fraka wąskiego z około 1780 r. Jaskrawo to się uwidacznia, kiedy krój ludowy kabatka porównujemy z krojem przedstawionym w pracy Gutkowskiej na stronie 135 i na str. 111.
87. Kolberg — Str. 157 i 156.
88. Gutkowska — Str. 99.
89. Wywijanie kołnierzy koszul męskich powszechnie było stosowane w XVII i XVIII wieku w strojach szlacheckich i mieszczańskich. Na początku XIX wieku wywijanie kołnierzy koszul, ściągniętych wokół szyi było częścią składową mody ogólnoeuropejskiej.
90. Gutkowska opisując stroje z XIV wieku, między innymi, na stronie 53 pisze: „Czepce białe o brzegach rurkowanych (w Niemczech zwane Kruseler) nosiły w Polsce kobiety zamężne, obok tych czepców z szerokim brze-

giem pozostały nadal w modzie chustki płócienne"... „młode zaś dziewczęta zdobiły włosy splecione w warkocze lub rozpuszczone, przepaską metalową, a częściej jeszcze wieńcem z róż, czy innych kwiatów."

91. Inne znów opisy mówią nam o okryciach głów jakie przetrwały do dzisiaj.
Oto opisy dawniejszych czepków:
„Dziewki noszą także kapki haftowane, od których spada na ramiona i plecy kilka szerokich wstążek w rozmaitych kolorach, lecz głowy nie obwiązywane chustkami" — Kolberg, j. w. — Skoraszewice — 1860, str. 157.
„Kobiety (mężatki — przyp. autora) — noszą kapkę (czepek) z batystu, obszytą tiulem na 3 palce szeroko, tak, że aż policzki nakrywa. Głowa przewiązana chustką jedwabną kolorową: dwie wstążki po dwa łokcie długie przypięte przez pół w tyle do czepka, każda w innym kolorze, wiszą na plecach do pasa" — Kolberg, j. w. — Kokosзки, str. 155—156.
92. I. S. S. — Str. 33.
93. Kolberg — Ugoda, Zawady — Str. 159.
94. Kolberg, — Ugoda, Zawady — Str. 159.
95. Kolberg — Potarzyca, Posadowo, Sułkowice, Biskupizna — Str. 156.
96. Przyjaciół Ludu — Str. 211.
97. Przyjaciół Ludu — Str. 211.
98. Kolberg — Str. 158.
99. Kolberg — Str. 156.
100. Szulc Paweł Teodor — Przywilej cechu szewskiego w Krobi z r. 1453.
101. Szulc Paweł Teodor — Statut cechu krawieckiego w Gostyniu z r. 1539.
102. Szulc Paweł Teodor — Tkacze i folusznicy w średniowiecznym Gostyniu.
103. Szulc Paweł Teodor — J. w.
104. Szulc Paweł Teodor — Z życia płócienników krobskich.
105. Szulc Paweł Teodor — Z dziejów cechu krawieckiego w Krobi — Statut cechu krawieckiego w Krobi z r. 1724.
106. E. S. — Powinności mieszczan gostyńskich.
107. Klinkowski Edmund — Krobia w r. 1793.
108. Klinkowski Edmund — Gostyń w r. 1793.
109. Pod koniec XVIII wieku na obszarze dzisiejszego woj. poznańskiego istniało 8 ośrodków manufakturowych, w których wyrabiano sukno (S), płótno (P) i jedwab (J). Ośrodki te się znajdowały: w Poznaniu (S, J), w Międzychodzie (S), w Wschowie (S, P), Lesznie (S, P), Bojanowie (S, P), Koźminie (S), Zdunach (S, P) i Rawiczu (S) — Wystawa Wieku Oświecenia — Warszawa — 1952.
W Rawiczu, liczącym wówczas 7 000 mieszkańców pracowało 355 sukienników i 250 gremplarzy. Dane wg Barbary Michalakówny.

CHARAKTERYSTYKA ŹRÓDEŁ

Podstawą napisania niniejszej pracy są badania terenowe, które przeprowadziłem w okresie zimowym i wiosennym 1951 r. oraz w maju 1952. Przy opisach pewnych szczegółów i ujęć korzystałem z materiału porównawczego, jaki zgromadziłem w czasie wyjazdów na Biskupiznę: do Domachowa, Krajewic, Ziółkowa, Rębowa i Pępowa w 1946 do 1949 r. W przedstawieniu stroju świątecznego oparłem się również o notatki, fotografie i film wykonany w 1942 r. w Poznaniu, w czasie okupacji, kiedy zaprosiłem do Poznania Dzierżaków w strojach odświętnych na zabawę ludową, którą zorganizowałem w zakonspirowanym, prywatnym mieszkaniu przy ul. Poznańskiej 38.

Zebrany materiał opracowałem w Zakładzie Etnografii Uniwersytetu Poznańskiego. W toku pracy, korzystałem z cennych rad i uwag pracowników Zakładu a szczególnie prof. dr. Józefa Gajka, za co wszystkim na tym miejscu serdecznie dziękuję. Najwartościowszymi materiałami, przedstawiającymi stroje ludowe z byłej Biskupizny, z których skorzystałem w opisie stroju w jego rozwoju, jest 10 pocztówek: 4 kolorowe, 6 wykonane tuszem — opracowanych przez W. Boratyńskiego, na których poza małymi usterkami dobrze są przedstawione stroje ludowe z lat 1935 — 39. Drugą ważną pozycją jest praca W. Stachowskiego, dotycząca dawnego stroju ludowego powiatu gostyńskiego. W niej to, poza danymi znajdującymi się w „Ludzie” Kolberga, są reprodukowane dwie kolorowe plansze B. Hoffa, obok których autor podaje szczegółowy opis barw poszczególnych części stroju. Praca ta jest tym cenniejsza dla badacza, że szczegółowo podaje kolory odzieży z drugiej połowy XIX w. i wskazuje gdzie znajdują się dalsze plansze, niezbędne do ściślejszego ujęcia zagadnienia stroju na większym obszarze. Ludwik Sobkowski i Ludwik Krotowski w pracy swej „Stary Gostyń” opisują dawny strój ludowy Starego Gostynia. Dzięki tej pracy mogłem porównać strój z południowej części powiatu z północną, w której strój ludowy znacznie wcześniej zaginął. Kolberg podaje cenne opisy ogólnych strojów odświętnych, głównie z okolicy Krobi z lat 1860—75. Dzięki tym materiałom możemy porównać strój dzierżacki z innymi strojami ludowymi tego okresu. Na specjalną uwagę w pracy Kolberga zasługuje notatka informująca, że w 1850 r. nie nakładano jeszcze pierścionków ślubnych. Ważną również jest zachęta Kolberga by Hoff, namalował stroje z Potarzysty. I. S. S. „W przyczynkach do etnografii Wielkopolski” opisuje głównie stroje obrzędowe z około 1900 r., zaznaczając, że w okolicach Ponieca noszono barwne zapaski, którymi tamtejsze mieszkanki okrywały się, zarzucając je na ramiona lub głowę. Praca J. Bzdęgi, dotycząca opisów stroju ludowego z lat 1935—37 mimo, że posiada charak-

ter popularny, stanowi jednak cenny materiał porównawczy i orientuje w jakim zespole innych zjawisk kulturowych społecznych rozwijał się strój dzierzacki. Poważnym źródłem pozwalającym ująć zagadnienie stroju w czasie jest „Kronika Gostyńska”, zawierająca liczne artykuły wielu autorów (11 tomów), dające sporo materiału źródłowego do poznania życia regionu.

Inne źródła, podane w wykazie literatury oraz kilka czasopism niewymienionych w wykazie podają drobne wiadomości, czasami bardzo wartościowe, nie mające jednak zasadniczego znaczenia dla opracowania opisanego stroju

WYKAZ LITERATURY

1. Archiwum Diecezji Poznańskiej — C.P. 126, r. 1664 — Poznań, 1952.
2. Archiwum Diecezji Poznańskiej — Krobia, Św. Duch, A1 — 1946,5.
3. Archiwum Komisji Historycznej, seria 2 tom III (ogólnego zbioru tom XV) — Kraków, 1939.
4. Boratyński Wacław — Typy biskupiańskie spod Gostynia. Pocztwówki wydane przez Wydawnictwo Wielkopolskie — 1936—39.
5. Boratyński Wacław — Wnętrze chaty krotoszyńskiej — pocztówka, Poznań — 1937.
6. Bzdęga Jan — Biskupianie — Kościan — 1936.
7. Bzdęga Jan — Strój biskupiański — XXV-lecie zbiorów ludoznawczych im. Heleny i Wiesławy Cichowicz — Poznań — 1936.
8. E. S. — Powinności mieszczan gostyńskich w XVIII wieku — Kronika Gostyńska — VII — 1. XII. 1929.
9. Fischer Adam — Lud polski — Lwów — 1926.
10. Frankowski Eugeniusz — Wycinanki i przeobrażenia — Lwów — 1924.
11. Gajek Józef, Instrukcja dla współpracowników redakcji „Atlasu Polskich Strojów Ludowych“, Poznań 1952.
12. Gloger Zygmund — Encyklopedia staropolska ilustrowana — t. I, II, IV — Warszawa — 1900, 1901, 1903.
13. Głapa Adam — Atlas Polskich Strojów Ludowych — Strój szamotulski — Lublin — 1951.
14. Gumowski Marian — Pieczęcie i herby miasta Krobi, Piasków i Ponieca — Kronika Gostyńska — Seria IV, Nr 7 — Gostyń — 1932.
15. Gutkowska Maria — Historia ubiorów — Lwów — Warszawa — 1932.
16. Helsztyński Stanisław — Gostyń w pieśni — Gostyń — 1931.
17. Hilaire and Meyer Hiler — Bibliography of Costume — A dictionary catalog of about eight thousand books and periodicals — The H. W. Wilson Company — New York — 1939.
18. Hładylowicz Konstanty Jan — Zmiany krajobrazu i rozwój osadnictwa w Wielkopolsce od XIV—XIX w. — Lwów — 1932.
19. Horowski Jan — Dawny strój w okolicy Śremu — Śrem — 1939.
20. I. S. S. — Przyczynki do etnografii Wielkopolski — 1900—1903 — Materiały antropologiczne — archeologiczne i etnograficzne — tom VIII — Kraków — A. U. — 1906.
21. Janowski Aleksander — Na Biskupiznie i Pałukach — Kościan — 1935.
22. Jasnosz Stanisław — Cmentarzysko z okresu późno-lateńskiego i rzymskiego w Wymysłowie, pow. Gostyń — Fontes Praehistorici vol. II (1951) — Poznań — 1952.
23. Kanter J. J. — Regni Poloniae. Mapa 1 : 675 000. Królewiec — 1770.
24. Klinkowski Edmund — Gostyń w r. 1793 — Kronika Gostyńska — Seria VI, Nr 7 — Gostyń — 1934.
25. Klinkowski Edmund — Krobia w r. 1793 — Kronika Gostyńska — Seria VII, Nr 6 — Gostyń — 1935.
26. Klinkowski Edmund — Nieudana próba osiedlenia niemieckich kolonistów w powiecie krobkim — 1084/5 — Kronika Gostyńska — Seria VII, Nr 12 — Gostyń — 1935.
27. Klinkowski Edmund — Stosunki i zajścia w krobkim zarządzie miejskim w czasach południowo-pruskich — Kronika Gostyńska — Tom VIII, Nr 10 — Gostyń — 1937.
28. Klinkowski Edmund. Udział powiatu krobkiego w powstaniu kościuszkowskim. Kronika Gostyńska. Seria VII, Nr 1. Gostyń — 1935.
29. Kolberg Oskar — Lud W. Ks. Poznańskiego — Seria X, część II — Kraków — 1876.
30. Kolberg Oskar — Lud W. Ks. Poznańskiego — Seria X, część III — Kraków — 1877.
31. Kolberg Oskar — Lud W. Ks. Poznańskiego — Seria X, część V — Kraków — 1880.
32. Kołomołocki Władysław — Wypełniona luka — Kronika Gostyńska — tom VIII, Nr 0 — Gostyń — 1937.
33. Kołomołocki Władysław. Przygotowanie do powstania i udział Gostynia w powstaniu wielkopolskim. Kronika Gostyńska. Zeszyt II. Gostyń — 1929.
34. Korytkowski Jan. Brevis descriptio historico — geographica ecclesiarum Archidioecesis Gnesnensis et Posnanien-sis. Gniezno — 1888.
35. Kostrzewski Józef — Kiedy zjawily się w Polsce krosna poziome (rękopis w druku) — Poznań — 1953.
36. Kostrzewski Józef — Wielkopolska w czasach przedhistorycznych — Poznań — 1923.
37. Kozierowski Stanisław — Ziemia Gostyńska w świetle nazw geograficznych i najdawniejszych źródeł średnio-wieczna — Kronika Gostyńska — Seria II, Nr 5, 6 — Gostyń — 1930.

38. Kozierowski Stanisław. Szematyzm historyczny ustrojów parafialnych dzisiejszej Archidiecezji Poznańskiej. Poznań — 1935.
39. Kronika Gostyńska — Czasopismo regionalne pod redakcją Władysława Stachowskiego — Gostyń — 1928—1939.
40. Kronthal Arthur — Werke der Posner Bilden den Kunst — Berlin—Leipzig — 1921.
41. Lipiński J. J. — Piosnki ludu wielkopolskiego, część I — Poznań — 1842.
42. Łuka Leon Jan — Grób ciałopalny z okresu halsztackiego w Wymysłowie, w pow. gostyńskim — Z Otchłani Wieków — rok XVII, zeszyt 1—2 — Poznań — 1948.
43. Łuka Leon Jan — Groby kult. pomorskiej z Wymysłowa w pow. gostyńskim — Z Otchłani Wieków — Rok XVII, zeszyt 7—8 — Poznań — 1948.
44. Mapy Departamentu Poznańskiego. Powiat Krobia Nr 14. Biblioteka Miejska im. Raczyńskich w Poznaniu. Poznań — 1952.
45. Mazela Jan — Mapa pow. gostyńskiego 1 : 100 000 — Gostyń — 1930.
46. Mendyczanka Franciszka — Wesele biskupiańskie — Kronika Gostyńska — Seria III, Nr 4 — Gostyń — 1931.
47. Michalakówna Barbara — Strój biskupiański — Recenzja, rękopis — Poznań — 1952.
48. Miejskie Archiwum w Poznaniu — A, Disp Nr 563 — Inwentarz rzeczy do szafarni miasta Poznania należących — 1767 — Poznań — 1952.
49. Muzeum Narodowe w Poznaniu — Archiwum klisz i fotografii — Poznań — 1952.
50. Nowicki Andrzej. Chłopi a biskupi. Warszawa — 1950.
51. Nitsch Kazimierz — Dialektyka języka polskiego — § 28 Wielkopolska i Krajna — Gramatyka języka polskiego — Kraków — 1923.
52. Nosek Stefan. Znaleźiska w Biskupinie a współczesna kultura ludowa Słowian. Lud, Tom XXXVI. Lublin — 1946.
53. Nowacki Józef — Księga uposażenia Diecezji Poznańskiej z roku 1510 — Poznań — 1950.
54. Nowak Leon — Zwyczaje i obyczaje w Pudliszkach — Kronika Gostyńska — Tom VIII, Nr 8 — Gostyń — 1937.
55. Państwowe Archiwum w Poznaniu — Renowacja powtórna sztuk krawieckich — Poznań — 1747.
56. Państwowy Instytut Sztuki — Sekcja Muzyczna w Poznaniu — Zbiór pieśni (nagrania) — Poznań — 1952.
57. Państwowe Muzeum Etnograficzne w Krakowie — Teki Wielkopolska — Kraków — 1952.
58. Peisert Kazimierz. Przyczynki do udziału Krobi w powstaniu. Kronika Gostyńska. Seria VII. Gostyń — 1935.
59. Polska Akademia Nauk — Gabinet rycin — Kraków — Teki 244 — Akwarele Kielisińskiego — Kraków — 1952.
60. Prausmueller Kazimierz i Stachowski Władysław — Zapomniane pomniki (portrety trumienne w pow. gostyńskim) — Kronika Gostyńska — Tom IX, Nr 8, 9, 10 — Gostyń — 1938.
61. Przyjaciół Ludu — Rok V, tom II, str. 221 — Leszno — 1839.
62. Rajewski Zdzisław Adam — Powiat Gostyński w czasach przedhistorycznych — Kronika Gostyńska — Seria IV, Nr 8, 9, 10 — Gostyń — 1932.
63. Rutkowski Jan — Historia gospodarcza Polski — Tom 1 i 2 — Poznań — 1947, 1950.
64. Skorupiński Stefan — Zbiór pieśni (rękopis) — Włoszakowice, pow. Leszno — 1952.
65. Śliwiński Dr. — Miechcin forteca powstańców gostyńskich i krobskich. Kronika Gostyńska. Tom X, Nr 2. Gostyń — 1939.
66. Sobkowiak Ludwik i Krotowski Ludwik — Strój ludowy — Stary Gostyń — Poznań — 1938.
67. Sobisiak Walerian — Uposażenie Katedry Poznańskiej od XVI do XVIII wieku (praca w druku) — Poznań — 1953.
68. Stachowski Władysław — Dawny strój ludowy w powiecie gostyńskim — Kronika Gostyńska — Tom IX, Nr 8 — Gostyń — 1938.
69. Stachowski Władysław — Obrazki z XVIII wieku — Kronika Gostyńska — Seria VI, Nr 7, 11 — 1934, Seria VII, Nr 5 — 1935, Tom VIII, Nr 12 — 1937 — Gostyń — 1934—37.
70. Stachowski Władysław — Pierwsza wystawa robótek w Gostyniu — Kronika Gostyńska — Tom IX, Nr 5 — Gostyń — 1938.
71. Stachowski Władysław. Uczestnicy powstania listopadowego z dzisiejszego powiatu gostyńskiego. Kronika Gostyńska. Seria II, Nr 7. Gostyń — 1930.
72. Stachowski Władysław. Rok 1848 w Gostyniu i okolicy. Kronika Gostyńska. Seria III, Nr 1. Gostyń — 1931.
73. Stachowski Władysław. Gostyń w czasie powstania styczniowego. Kronika Gostyńska. Zeszyt IX i X. Gostyń — 1930.
74. Szulc Paweł Teodor — Tkacze i folusznicy w średniowiecznym Gostyniu — Kronika Gostyńska — Seria III, Nr 8 — Gostyń — 1932.
75. Szulc Paweł Teodor — Przywilej cechu szewskiego w Krobi z r. 1453 — Kronika Gostyńska — Seria III, Nr 9 — Gostyń — 1932.
76. Szulc Paweł Teodor — Statut cechu krawieckiego w Gostyniu — z r. 1539 — Kronika Gostyńska — Tom VIII, Nr 11 — Gostyń — 1937.
77. Szulc Paweł Teodor — Z dziejów cechu krawieckiego w Krobi — Statut cechu krawieckiego w Krobi z r. 1724 — Kronika Gostyńska — Seria VII — 1. XII. 1929.
78. Szulc Paweł Teodor — Z życia płócienników krobskich w XVIII wieku — Kronika Gostyńska — Seria V, Nr 10 — Gostyń — 1933.
79. Szyperski Alfons — Gostyńska pieśń ludowa — Kronika Gostyńska — Seria IV, Nr 5 — Gostyń — 1932.
80. Tomaszewski Adam — Mowa ludu wielkopolskiego — Poznań — 1934.

81. Turkowski Leonard — Biskupizna — Kronika Gostyńska — Tom IX, Nr 4 — Gostyń — 1938.
82. Urząd Wojewódzki Poznański, Wydział Pomiarów — Starostwo Gostyńskie — Referat pomiarów — Powiat Gostyński — Mapa administracyjna i komunikacyjna w skali 1 : 100 000.
83. Urząd Wojewódzki Poznański, Wydział Pomiarów — Starostwo Rawickie — Referat Pomiarów — Powiat rawicki — Mapa administracyjna i komunikacyjna w skali 1 : 100 000.
84. Wójcicki Kazimierz Władysław — Pieśni ludu — Warszawa — 1836.
85. Żegota Pauli — Spis blach rytowanych przez K. W. Kielisińskiego — Rękopis 5442 — Biblioteka Jagiellońska — Kraków — 1952.

SPIS ILUSTRACJI

- Ryc. 1. Drużba na koniu — w kapeluszu ozdobionym „wianeczkiem”, wołoszce, białych rękawiczkach, butach wysokich, w ręce trzyma bat obrzędowy, ozdobiony barwną chustką. Fot. A. Glapa, Posadowo, 1951.
- Ryc. 2. Dudziarz w rogatywce. K. W. Wójcicki, Pieśni Ludu, Warszawa 1836.
- Ryc. 3. Stroje z okolic Kościana z pierwszej połowy XIX w. podobne do ówczesnych strojów Dzierżaków. Sposób wiązania jedwabnicy na głowie oraz kaftanik z peleryną zachował się do dnia dzisiejszego. J. J. Lipiński, Piosnki Ludu Wielkopolskiego, 1842 r.
- Ryc. 4. Chłop wielkopolski, dowódca oddziału powstańczego. Rys. J. Minutoli, 1846.
- Ryc. 5. Stroje robocze z Potarzycy. Rys. Bogumił Hoff, 1866.
- Ryc. 6. Stroje odświętne z Potarzycy. Rys. Bogumił Hoff, 1866.
- Ryc. 7. Młoda para w ślubnym stroju. Mężczyzna trzyma różgę, przewiazaną zieloną wstążką. Fot. F. Gołębiowski, Krobia, 1950.
- Ryc. 8. Drużba w wołoszce z obrzędowym bitem w ręce. Rys. W. Boratyński, 1935.
- Ryc. 9. Baty obrzędowe. Bat z lewej strony, z barwną chustą, używany podczas uroczystości; bat z prawej strony, z białą chustką, używany do tańca. Fot. A. Glapa, Posadowo, 1951.
- Ryc. 10. Koszula męska: a — z przodu, b — z tyłu, c — krój przodu, d — krój tyłu, e — obojczyk, f — części rękawa, g — kołnierzyk, h — podpasze.
- Ryc. 11. Młodzież wiejska w strojach letnich. Fot. A. Glapa, Sułkowice, 1952.
- Ryc. 12. Spodnie współczesne: a — przód, b — tył, c — krój przodu lewej nogawicy, d — krój tyłu lewej nogawicy, e — połowa paska.
- Ryc. 13. Jaka męska: a — przód, b — tył, c — krój przodu, d — krój pleców, e — krój rękawa, f — mankiet.
- Ryc. 14. Młodzież wiejska w wołoszkach. Fot. F. Gołębiowski, Krobia, 1950.
- Ryc. 15. Wołoszka: a — przód, b — tył, c — krój przodu, d — krój pleców, e — krój dolnej części, f — krój rękawa.
- Ryc. 16. Kozuszek roboczy: a — z przodu, b — z tyłu, c — krój przodu, d — krój tyłu, e — kołnierz, f — rękaw.
- Ryc. 17. Gospodarze w roboczych strojach zimowych. Fot. A. Glapa, Grabianowo, 1951.
- Ryc. 18. Gospodarze w kozuchach. Fot. A. Glapa, Posadowo, 1951.
- Ryc. 19. Czapka krymerkowa: a, b — różne formy noszenia, c — krój.
- Ryc. 20. Gospodarz w kapeluszu z przed 1914 r. Fot. A. Glapa, Posadowo, 1951.
- Ryc. 21. Dzierżacy w strojach wyjściowych. Fot. F. Gołębiowski, Posadowo, 1951.
- Ryc. 22. Buty męskie. Fot. A. Glapa, Posadowo, 1951.
- Ryc. 23. Ubiór roboczy przy sadzeniu ziemniaków. Krobia, 1938.
- Ryc. 24. Starsze kobiety przy domu. Fot. A. Glapa, Posadowo, 1951.
- Ryc. 25. Ubiór roboczy dziewczyny przy pracy w domu. Fot. A. Glapa, Posadowo, 1951.
- Ryc. 26. Starsza kobieta w „czapce”. Fot. A. Glapa, Krobia, 1951.
- Ryc. 27. Strój starszej kobiety. Fot. A. Glapa, Krobia, 1951.
- Ryc. 28. Uczesanie włosów dziewcząt. Fot. A. Glapa, Posadowo, 1951.
- Ryc. 29. Dziewczynka w czepku, bez okapu. Fot. F. Gołębiowski, Krobia, 1950.
- Ryc. 30. Dziewczyna w stroju odświętnym, w czepku z okapem, Fot. F. Gołębiowski, Krobia, 1950.
- Ryc. 31. Kobiety w stroju odświętnym. Posadowo, 1910.
- Ryc. 32. Dziewczęta w stroju odświętnym. Fot. A. Glapa, Sułkowice, 1952.
- Ryc. 33. Dziewczyna w stroju świątecznym. Fot. Foto-Kamera, Domachowo, 1949.
- Ryc. 34. Mężatka w typowym stroju świątecznym. Rys. W. Boratyński, 1935.
- Ryc. 35. Mężatki w stroju świątecznym w chustkach już rzadko nakładanych na czepki w t. zw. „budy”. Fot. F. Gołębiowski, Krobia, 1950.
- Ryc. 36. Dziewczęta w chustkach nakładanych bezpośrednio na głowę. Strój wiosenny-jesienny, Fot. A. Glapa, Posadowo, 1951.
- Ryc. 37. Mężatka w czepcu obrzędowym i kryziku. Fot. F. Gołębiowski, Krobia, 1951.
- Ryc. 38. Mężatka w czepcu obrzędowym ze wstęgami. Fot. A. Glapa, Posadowo, 1951.
- Ryc. 39. Gospodyni w obrzędowym czepcu, z córką. Rys. W. Boratyński, 1935.
- Ryc. 40. Część drużyny weselnej. Fot. F. Gołębiowski, Posadowo, 1949.
- Ryc. 41. Koszula kobieca współczesna: a — przód, b — tył, c — rękaw.

- Ryc. 42. Koszula kobieca robocza: a — przód, b — tył, c — krój przodu, d — krój tyłu, e — rękaw, f — podpasze, g — kołnierz, h — karczek.
- Ryc. 43. Koszula odświętna: a — przód, b — tył, c — części rękawa, d — krój przodu i tyłu, e — podpasze, f — naramiennik, g — kołnierzyk.
- Ryc. 44. Watówka: a — przód, b — tył.
- Ryc. 45. Watówka. Fot. A. Głapa, Posadowo, 1951.
- Ryc. 46. Odświętny spódnik noszony pod „suknią”. Fot. A. Głapa, Posadowo, 1951.
- Ryc. 47. Jaka starodawna: a — przód, b — tył, c — krój przodu, d — krój pleców, e — krój rękawa, f — mankiet.
- Ryc. 48. Jaczka letnia odświętna: a — przód, b — tył, c — krój przodu, d — krój pleców, e — krój rękawa.
- Ryc. 49. Kaftanik zwany też kabatem: a — przód, b — tył, c — krój połowy przodu, d — krój połowy pleców, e — falbana przednia, f — falbana tylna, g — krój rękawa, h — mankiet, i — kołnierz.
- Ryc. 50. Jaczka odświętna ozdobiona koronką tiulową. Fot. A. Głapa, Posadowo, 1951.
- Ryc. 51. Zapaska płócienna odświętna, ozdobiona barwnym haftem. Fot. A. Głapa, Potarzyca, 1952.
- Ryc. 52. Zapaska woalowa odświętna, ozdobiona barwnym haftem. Fot. A. Głapa, Potarzyca, 1952.
- Ryc. 53. Zapaska nylonowa, ozdobiona kolorowym haftem. Fot. A. Głapa, Posadowo, 1951.
- Ryc. 54. Czepek tiulowy, widok z tyłu. Fot. A. Głapa, Posadowo, 1951.
- Ryc. 55. Kryzik tiulowy, haftowany. Fot. L. Perz, Krobia, Muzeum Narodowe w Poznaniu, 1952.
- Ryc. 56. Czepki i kołnierzyki.
1. kopka: a — denko, b — kwaterki, c — wiązadło, d — część stojąca nad czołem tzw. „baranek”. e — okap. Porównaj ryc. 59.
 2. Czepek dziewczęcy: f — denko, g — wiązadło, h — taśma tiulu na część stojącą nad czołem. Porównaj ryc. 29.
 3. Czepek kobiecy: i — denko, j — kwaterki, k — wiązadło, l — taśma tiulu na część stojącą nad czołem m — okap. Porównaj ryc. 30, 54.
 4. Kryzik: n — korona, o — pasek przylegający do szyi, p — część paska w powiększeniu. Porównaj ryc. 55.
 5. Kołnierzyk męski: r — uszyty kołnierzyk, s — krój kołnierzyka.
 6. Kokardka przypinana na kołnierzyk tzw. „świtka”: t — zawiązana świtka, wielkość naturalna ok. 3 cm u — kawałek wstążeczki ok. 10 cm używany na świtkę.
- Ryc. 57. Czepec tiulowy, obrzędowy. Fot. St. Kusza, Krobia, 1951.
- Ryc. 58. Czepec tiulowy i jego krój.
- Ryc. 59. Nakrycie głowy mężatek, kopka. Z pracy: W. Cichowicz, XXV-lecie Zbiorów Ludoznawczych, Poznań 1935.
- Ryc. 60. Haft na okapie czepka tiulowego. Fot. St. Kusza, Krobia, 1951.
- Ryc. 61. Haft na okapie czepka tiulowego. Fot. St. Kusza, Krobia, 1951.
- Ryc. 62. Motywy zdobnicze w hafcie na tiulu. Rys. A. Głapa, Żychlewo, 1952.
- Ryc. 63. Mapa terenu badań, pow. Gostyń. Zasięg ubioru.
- Ryc. 64. Mapa terenu badań, pow. Gostyń. Zasięgi składników ubioru.

Tablica I. Strój dzierzacki współczesny. Malował: Jerzy Karolak

Tablica II. Strój dzierzacki dawny. Malował: Jerzy Karolak

DO TEGO ZESZYTU WYKONALI:

Rysunki: Jeziorkowska Barbara

Mapy: Woźnieńska Krystyna

Reprodukcje fotograficzne: Perz Leon ryc. 2, 3, 4.

SPIS TREŚCI

1. Wstęp str. 3.
2. Obecny stan stroju na badanym obszarze str. 5.
3. Zarys historyczny rozwoju stroju str. 7.
4. Zasięg badanego stroju str. 10.
5. Ogólny opis stroju męskiego str. 12.
6. Szczegółowy opis stroju męskiego str. 16.
7. Ogólny opis stroju kobiecego str. 24.
8. Szczegółowy opis stroju kobiecego str. 35.
9. Wytwórcy i materiały str. 47.
10. Zdobiny: hafty, koronki, aplikacje, szamerunki str. 48.
11. Przypisy str. 51.
12. Charakterystyka źródeł str. 57.
13. Literatura str. 58.
14. Spis ilustracji str. 60.
15. Spis treści str. 61.
16. Содержание — список иллюстраций — str. 62.
17. Summary — List, of plates — Contents. str. 65.

ДЗЕРЖАЦКИЙ НАРОДНЫЙ КОСТЮМ

Дзержацкий народный костюм распространён в южной части гостынского уезда в Велькопольше около Кроби, Домахова и Житовецка. Территория эта была обитаема уже в неолитическую эпоху. Между другими были найдены веретена и ножницы употребляемые еще сегодня к стрижке овец.

Жители нескольких деревушек, принадлежавших епископу познанскому в течении шести столетий от XII—XVIII в. благодаря влиянию церкви стали консервативны, что проявляется в их старинном костюме, сохранившемся до нынешнего времени в деревушках находящихся в окрестностях Кроби. Рис. 63, 64.

Народный костюм подвергается в течении XIX в. многим переменам, благодаря новым условиям экономической и социальной жизни и влиянию западно-европейской моды.

Дзержацкий народный костюм носят взрослые и дети. Его характерные особенности проявляются в праздничном и обрядовом наряде, который изменяется в зависимости от времени, климатических условий, возраста и положения владельца костюма.

Мужской дзержацкий костюм

Летний, праздничный костюм молодого парня представлен на Табл. I. Костюм сложен из белой рубашки рис. 10, белых „гаци” (кальсон), из белых штанов рис. 12, черных носков, черных сапогов рис. 22, белого воротника рис. 56, 5, розовой „свитки”, ленточки рис. 56, 6, черного камзола Табл. I, алой „яки” рис. 13 и черной плюшевой шляпы.

В холодное время вместо белых штанов одевают черные суконные, сверх камзола носят „волошку” рис. 15. В зимнее время одевают кожих рис. 18, на голову барашковую шапку рис. 19.

Женский дзержацкий костюм

Летний девичий костюм представляет Табл. I. Состоит он из белой рубашки рис. 41, шелковых фабричных панталон, шелковых чулков, кожаных ботинок, „ватовки” рис. 33, тонкой жоржетной блузки рис. 43, белой кофты рис. 49, верхней юбки в цветах зеленым, голубым, розовым или жёлтым рис. 33, „запаски”, передника рис. 52, 53, белого тюлевого гофрированного воротника рис. 55, красных, настоящих кораллов связанных розовой лентой рис. 28, чепца наз. „копка” рис. 31, 54, 56, 3.

В холодное время девушки одевают ячки рис. 50, 34.

Женский костюм отличается от костюма девиц чепцом-„копкой” рис. 57, 59 и кофточкой рис. 45. Верхняя юбка замужней женщины обыкновенно тёмного цвета.

Зимой женщины и мужчины носят теплое белье, шерстяные чулки и высокие ботинки. Верхняя зимняя одежда сшита из теплых шерстяных тканей рис. 47.

В прежнее время вместо рукавиц употребляли зарукавки.

В нынешнее время в употреблении находятся ткани фабричного производства. Своеобразное явление народного творчества составляет вышивка тюлевых чепчиков и вышивка праздничных передников.

Нынешняя работа основана на полевых исследованиях произведенных автором в 1942, 1947—1950 г. Историческая часть и перемены происходящие в костюме исследованы на основании литературных данных.

ОПИСАНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. „Дружба”, шафер в свадебном наряде. Фот. А. Гляпа, Посадово 1951.

Рис. 2. Кобзар в шапке „рогатывке”. К. В. Войццики, Песни люду. Варшава 1836.

Рис. 3. Наряды в окрестностях Костяна. Первая полов. XIX в. Наряды эти похожи на дзер-

жацкий костюм. Шёлковый платок и кофта с пелериной встречаются еще сегодня. И. И. Липински, Пёски Люду Велькопольского 1842 г.

- Рис. 4. Велькопольский крестьянин-партизан. Рис. И. Ф. Минуттоли 1846.
- Рис. 5. Будничный наряд в Потажицы. Рис. Богумил Гофф. 1866.
- Рис. 6. Праздничный наряд в Потажицы. Рис. Богумил Гофф. 1866.
- Рис. 7. Молодые в свадебном наряде. Фот. Ф. Голембёвски. Кробя. 1950.
- Рис. 8. „Дружба”, шафер в свадебном наряде с гарпуном в руке. Рис. В. Боратынски. 1935.
- Рис. 9. Свадебный кнут, наз. „гарпуник”, слева перевязанный цветным платком, справа — белым, употребляемый во время венчания и танцев. Фот. А. Гляпа. Посадово. 1951.
- Рис. 10. Мужская рубаша, выкройка, а, с — часть передняя, b, d — часть задняя, e — плечо, f — рукав, g — воротник, h — подмышечная часть.
- Рис. 11. Летний костюм деревенской молодёжи. Фот. А. Гляпа. Сулковице. 1952.
- Рис. 12. Современные штаны, выкройка: а, с — передняя часть, b, d — задняя часть, e — полovina пояса.
- Рис. 13. Мужская „яка”, выкройка: а, с — передняя часть, b, d — задняя часть, e — рукав, f — маншет.
- Рис. 14. Молодые парни в сермягах наз. волошки. Фот. Ф. Голембёвски, Кробя. 1950.
- Рис. 15. Волошка, выкройка: а, b — передняя часть, b, d — задняя часть, f — рукав, e — выкройка нижней части.
- Рис. 16. Будничный козушок, выкройка: а, с — передняя часть, b, d — задняя часть, e — воротник, f — рукав.
- Рис. 17. Рабочий зимний костюм крестьян. Фот. А. Гляпа, Грабяново. 1951.
- Рис. 18. Хозяева в тулупах. Фот. А. Гляпа, Посадово. 1951.
- Рис. 19. Барашковая шапка.
- Рис. 20. Шляпа с 1900 г. Фот. А. Гляпа, Посадово. 1951.
- Рис. 21. Праздничный дзержацкий наряд. Фот. Ф. Голембёвски, Посадово. 1951.
- Рис. 22. Мужские сапоги. Фот. А. Гляпа, Посадово. 1951.
- Рис. 23. Рабочий костюм, Кробя. 1938.
- Рис. 24. Наряд старших женщин. Фот. А. Гляпа, Посадово. 1951.
- Рис. 25. Девичий рабочий костюм. Фот. А. Гляпа, Кробя. 1951.
- Рис. 26. Старшая женщина в „чапке”. Фот. А. Кробя. 1951.
- Рис. 27. Наряд старых женщин. Фот. А. Гляпа, Посадово. 1951.
- Рис. 28. Девичья прическа. Фот. Ф. Голембёвски, Посадово. 1951.
- Рис. 29. Девочка в чепчике. Фот. Ф. Голембёвски, Кробя. 1951.
- Рис. 30. Праздничный девичий наряд, чепчик с „окапом”. Фот. Голембёвски, Кробя. 1950.
- Рис. 31. Женский праздничный костюм. Посадо Гляпа, Сулковице. 1952.
- Рис. 32. Праздничные девичьи наряды. Фот. А. во. 1910.
- Рис. 33. Праздничный девичий наряд. Фот. Фото-Камера, Домахово. 1951.
- Рис. 34. Замужняя женщина в типичном, праздничном наряде. Рис. В. Боратынски. 1935.
- Рис. 35. Замужняя женщина в праздничных платках, одеваемых изредка поверх чепцов, наз. „буды”. Фот. Ф. Голембёвски, Кробя. 1950.
- Рис. 36. Девушки в головных платках, одеваемых весной и осенью. Фот. А. Гляпа, Посадово. 1951.
- Рис. 37. Чепец и крызык замужней женщины. Фот. Ф. Голембёвски, Кробя. 1951.
- Рис. 38. Чепчик замужней женщины. Фот. А. Гляпа, Посадово. 1951.
- Рис. 39. Женский праздничный наряд. Рис. В. Боратынски. 1935.
- Рис. 40. Свадебная дружина. Фот. Ф. Голембёвски, Посадово. 1949.
- Рис. 41. Женская, современная рубашка, выкройка: а — часть передняя, b — задняя часть, с — рукав.
- Рис. 42. Женская рабочая рубашка, выкройка: а, b — передняя часть, с, d — задняя часть, e — рукав, f — подмышечная часть, g — воротник, h — шейка.
- Рис. 43. Праздничная рубашка, выкройка: а, с — передняя часть, h, d — задняя часть, e — рукав, g — воротник, f — плечо.
- Рис. 44. Ватовка, а — передняя часть, b — задняя часть.
- Рис. 46. Праздничный „спудник” носимый под верхним платием. Фот. А. Гляпа, Посадово. 1951.
- Рис. 47. Старинная яка, выкройка: а — перасть передняя, b, d — часть задняя, e — рукав, f маншет.
- Рис. 48. Праздничная яка, выкройка: а, с — часть передняя, b, d — часть задняя, e — рука.
- Рис. 49. Кафтанчик наз. „кабатек”, выкройка: а, с — часть передняя, b, d — часть задняя, e, f — складки, g — рукав, h — маншет, i — воротник.
- Рис. 50. Праздничная „ячка” с тюлевым кружевом. фот. А. Гляпа, Посадово. 1951.
- Рис. 51. Полотнянная запаска (передник) с цветной вышивкой. Фот. А. Гляпа, Потажица. 1951.

- Рис. 52. Праздничная запаска с цветной вышивкой. Фот. А. Гляпа, Посадово. 1951.
- Рис. 53. Запаска из нылёна с цветной вышивкой. Фот. А. Гляпа, Посадово. 1951.
- Рис. 54. Тюлевой чепчик. Фот. А. Гляпа, Посадово. 1951.
- Рис. 55. Тюлевой крызык с вышивкой. Фот. Л. Пеж, Кробя, Национальный Музей в Познани. 1952.
- Рис. 56. Чепчики и воротники: 1. „Копка”, выкройка, 2. Девичий чепчик, 3. Женский чепчик, 4. „Крызык”, женский воротник, выкройка, 5. Мужской воротник, 6. „Свитка”, бантик пришитый к воротнику мужской рубашки.
- Рис. 57. Тюлевой, праздничный чепчик. Фот. Ст. Куша, Кробя, 1951.
- Рис. 58. Выкройка тюлевого чепчика.
- Рис. 59. Копка, головной наряд замужних женщин. В. Цихович XXV Годовщина этнографической коллекции, Познань. 1935.
- Рис. 60. Вышивка тюлевого чепчика. Фот. Ст. Куша, Кробя. 1951.
- Рис. 61. Вышивка тюлевого чепчика. Фот. Ст. Куша, Кробя. 1951.
- Рис. 62. Узоры вышивки по тюлю. Рис. А. Гляпа, Жихлево. 1952.
- Рис. 63. Карта исследованной территории, уезд Гостынь.
- Рис. 64. Карта исследованной территории уезд Гостынь. Номера обозначают 1 — уездный город, 2 — городок, 3 — местности исследованные автором, 4 — местности исследованные с помощью других лиц, 5 — главные культурные и экономические центра.

Планшет I. Старинный дзержацкий костюм. Рис. Кароляк Юрий.

Планшет II. Современный дзержацкий костюм. Рис. Кароляк Юрий.

Фот. репродукции исполнены Пежом Леоном. Рис. 2, 3, 4.

Рисунки исполнены Езёрковской Барбарой.

Карты исполнены Возьнёньской Кристиной.

Содержание.

1. Введение. 2. Современное состояние народного костюма Дзержаков. 3. История развития народного костюма. 4. Распространение дзержацкого костюма. 5. Общее описание мужского костюма. 6. Подробное его описание. 7. Общее описание женского костюма. 8. Подробное описание женского костюма. 9. Производство народного костюма. 10. Украшения: вышивки, кружева, аппликации, нашивки. 11. Характеристика источников.

ENGLISH SUMMARY

The area of the folk costume, worn by the so-called "dzierzaki" comprehends the southern part of the district Gostyń in Western Poland (Wielkopolska), round Krobia, Domachowo, and Zytowiecko. On this area we find traces of human existence already in the neolithic age. There are remainders of the culture of funnel cups and of other cultures. Some tools and techniques of production like spinning whorls and spindles yet used, are related to the late La Tène period. Shears used by old women for mending clothes and for sheep-shearing have their very analogical forms in the period of roman influences. These data had been exactly confirmed by prehistorical finds of Wymysłowo situated in the center of the investigated area. It is one of the greatest in Poland.

In medieval times the inhabitants of several villages of this area were directly dependant on the bishops of Poznań and the church organisation from the XII-th to the end of XVIII-th century. Among this population developed a greater conservatism which strongly appears in some vital forms of the folk costume, preserved to the present day amidst few villages in the vicinity of a small country town of Krobia (Plate I, Fig. 63, 64).

— Considerable changes in this folk costume took place during the XIX-th century. It lost many characteristic elements common to greater areas of Western Poland, and generally estimated as national. The principal cause of these changes was the great overthrow in economic and social life that happened in the last century and, besides, the influence of european fashion appearing in several forms of the costume.

Nowadays the peasant costume called „dzierzacki” is worn by grown up persons (Plate I) and by children (Fig. 39) for festive and ceremonial occasions.

A certain variety according to the season of the year, to place and atmospherical conditions, to age and position of the wearer may be noticed.

The present work deals with two costumes most frequently worn by men and women.

Man's costume

Plate I represents a bachelor's summer costume which consists of a white shirt (Fig. 10), white drawers called "gacie", white trousers (Fig. 12) black socks, black boots with stiff leg (Fig. 22), white collar (Fig. 55, 5), a pink "świtka" or ribbon fastened to the collar (Fig. 55, 6), a black waistcoat, a sort of amaranthine jacket called "jaka" (Fig. 13) and a black hat of plush. Such is also the costume worn by younger men when taking part in national and social festivities.

Married men and bachelors take in summer, during cool days, black trousers of cloth on festive occasions and when going to church. Directly upon the waistcoat they take a "wołoszka", a sort of overcoat, (Fig. 15).

In winter they wear a sheepskin fur and a black cap on their head, (Fig. 19).

Woman's dress

An unmarried girl's summer dress (Fig. 1) is composed of a white shirt (Fig. 41), of silken factory made drawers, silken stockings worn on a string, low or high black shoes, a "watówka" — or skirt stuffed with wad (Fig. 45), a shirt of veil or georgette (Plate 43), a white skirt (Plate 46) and overskirt of green, blue, rosy or yellow colour (Fig. 33) an apron (Fig. 52, 53), a white net-lace ruff (Plate 55), a coral necklace tied at the back with pink ribbon (Fig. 28), a bonnet called "kopka" (Fig. 50, 34).

On cool days the girls take jackets "jaczki", (Fig. 50, 34).

The dress of a married woman differs from that of a girl in the bonnet (Fig. 57) which is of silk (Fig. 59) and the bodice (Fig. 48). The colour of a married woman's overskirt is usually darker.

In winter women as well as men wear woolen worsted stockings and always high shoes. Their overcoats are chiefly woolen or of plush and they make jackets stuffed with wad (Fig. 47).

Formerly muffs had been worn instead of gloves. The materials serving now for peasant costumes are factory made. The embroideries of the bonnets and ruffs as well as those upon festive aprons testify to an original artistic taste and the desire to please by dressing amidst the "dzierzacki" womanfolk.

This monograph bases upon a material chiefly obtained by the author's fieldwork conducted in winter and spring 1951 and in May 1952. Some data had been obtained in 1942, 1947—50.

The historical part concerning the changes occurred in the costumes is due to the works enumerated on the list of literature.

- Рис. 52. Праздничная запаска с цветной вышивкой. Фот. А. Гляпа, Посадово. 1951.
 Рис. 53. Запаска из нылёна с цветной вышивкой. Фот. А. Гляпа, Посадово. 1951.
 Рис. 54. Тюлевой чепчик. Фот. А. Гляпа, Посадово. 1951.
 Рис. 55. Тюлевой крызык с вышивкой. Фот. Л. Пеж, Кробя, Национальный Музей в Познани. 1952.
 Рис. 56. Чепчики и воротники: 1. „Копка”, выкройка, 2. Девичий чепчик, 3. Женский чепчик, 4. „Крызык”, женский воротник, выкройка, 5. Мужской воротник, 6. „Свитка”, бантик пришитый к воротнику мужской рубашки.
 Рис. 57. Тюлевой, праздничный чепчик. Фот. Ст. Куша, Кробя, 1951.
 Рис. 58. Выкройка тюлевого чепчика.
 Рис. 59. Копка, головной наряд замужних женщин. В. Цихович XXV Годовщина этнографической коллекции, Познань. 1935.
 Рис. 60. Вышивка тюлевого чепчика. Фот. Ст. Куша, Кробя. 1951.
 Рис. 61. Вышивка тюлевого чепчика. Фот. Ст. Куша, Кробя. 1951.
 Рис. 62. Узоры вышивки по тюлю. Рис. А. Гляпа, Жихлево. 1952.
 Рис. 63. Карта исследованной территории, уезд Гостынь.
 Рис. 64. Карта исследованной территории уезд Гостынь. Номера обозначают 1 — уездный город, 2 — городок, 3 — местности исследованные автором, 4 — местности исследованные с помощью других лиц, 5 — главные культурные и экономические центра.

Планшет I. Старинный дзержацкий костюм. Рис. Кароляк Юрий.

Планшет II. Современный дзержацкий костюм. Рис. Кароляк Юрий.

Фот. репродукции исполнены Пежом Леоном. Рис. 2, 3, 4.

Рисунки исполнены Езёрковской Барбарой.

Карты исполнены Возьнёньской Кристиной.

Содержание.

1. Введение. 2. Современное состояние народного костюма Дзержаков. 3. История развития народного костюма. 4. Распространение дзержацкого костюма. 5. Общее описание мужского костюма. 6. Подробное его описание. 7. Общее описание женского костюма. 8. Подробное описание женского костюма. 9. Производство народного костюма. 10. Украшения: вышивки, кружева, аппликации, нашивки. 11. Характеристика источников.

ENGLISH SUMMARY

The area of the folk costume, worn by the so-called "dzierzaki" comprehends the southern part of the district Gostyń in Western Poland (Wielkopolska), round Krobia, Domachowo, and Zytowiecko. On this area we find traces of human existence already in the neolithic age. There are remainders of the culture of funnel cups and of other cultures. Some tools and techniques of production like spinning whorls and spindles yet used, are related to the late La Tène period. Shears used by old women for mending clothes and for sheep-shearing have their very analogical forms in the period of roman influences. These data had been exactly confirmed by prehistorical founds of Wymysłowo situated in the center of the investigated area. It is one of the greatest in Poland.

In medieval times the inhabitants of several villages of this area were directly dependant on the bishops of Poznań and the church organisation from the XII-th to the end of XVIII-th century. Among this population developed a greater conservatism which strongly appears in some vital forms of the folk costume, preserved to the present day amidst few villages in the vicinity of a small country town of Krobia (Plate I, Fig. 63, 64).

— Considerable changes in this folk costume took place during the XIX-th century. It lost many characteristic elements common to greater areas of Western Poland, and generally estimated as national. The principal cause of these changes was the great overthrow in economic and social life that happened in the last century and, besides, the influence of european fashion appearing in several forms of the costume.

Nowadays the peasant costume called „dzierzaki” is worn by grown up persons (Plate I) and by children (Fig. 39) for festive and ceremonial occasions.

A certain variety according to the season of the year, to place and atmospherical conditions, to age and position of the wearer may be noticed.

The present work deals with two costumes most frequently worn by men and women.

Man's costume

Plate I represents a bachelor's summer costume which consists of a white shirt (Fig. 10), white drawers called "gacie", white trousers (Fig. 12) black socks, black boots with stiff leg (Fig. 22), white collar (Fig. 55, 5), a pink "świtka" or ribbon fastened to the collar (Fig. 55, 6), a black waistcoat, a sort of amaranthine jacket called "jaka" (Fig. 13) and a black hat of plush. Such is also the costume worn by younger men when taking part in national and social festivities.

Married men and bachelors take in summer, during cool days, black trousers of cloth on festive occasions and when going to church. Directly upon the waistcoat they take a "wołoszka", a sort of overcoat, (Fig. 15).

In winter they wear a sheepskin fur and a black cap on their head, (Fig. 19).

Woman's dress

An unmarried girl's summer dress (Fig. I) is composed of a white shirt (Fig. 41), of silken factory made drawers, silken stockings worn on a string, low or high black shoes, a "watówka" — or skirt stuffed with wad (Fig. 45), a shirt of veil or georgette (Plate 43), a white skirt (Plate 46) and overskirt of green, blue, rosy or yellow colour (Fig. 33) an apron (Fig. 52, 53), a white net-lace ruff (Plate 55), a coral necklace tied at the back with pink ribbon (Fig. 28), a bonnet called "kopka" (Fig. 50, 34).

On cool days the girls take jackets "jaczki", (Fig. 50, 34).

The dress of a married woman differs from that of a girl in the bonnet (Fig. 57) which is of silk (Fig. 59) and the bodice (Fig. 48). The colour of a married woman's overskirt is usually darker.

In winter women as well as men wear woolen worsted stockings and always high shoes. Their overcoats are chiefly woolen or of plush and they make jackets stuffed with wad (Fig. 47).

Formerly muffs had been worn instead of gloves. The materials serving now for peasant costumes are factory made. The embroideries of the bonnets and ruffs as well as those upon festive aprons testify to an original artistic taste and the desire to please by dressing amidst the "dzierzaki" womanfolk.

This monograph bases upon a material chiefly obtained by the author's fieldwork conducted in winter and spring 1951 and in May 1952. Some data had been obtained in 1942, 1947—50.

The historical part concerning the changes occurred in the costumes is due to the works enumerated on the list of literature.

LISTE OF PLATES

- Fig. 1. Bride-man on horse-back with a hat decorated with a "crown", in a "wołoszka", white gloves, highboots and holding a traditional whip adorned with coloured kerchief. Phot. by A. Glapa, Posadowo, 1951.
- Fig. 2. Bag-piper in a four-cornered cap. K. W. Wójcicki, "Pieśni Ludu", Warsaw 1836.
- Fig. 3. Costumes from the neighbourhood of Kościan first half of the 19-th century, resembling the "dzierzacki" costumes of that time. The mode of tying kerchiefs and the jackets with cape being preserved till now. J. J. Lipiński "Piosnki Ludu Wielkopolskiego", 1842.
- Fig. 4. Peasant from Western Poland (Wielkopolska), insurgent commander. Drawn by J. von Minutoli, 1846.
- Fig. 5. Work-clothing from Potarzyca. Drawn by Bogumił Hoff, 1866.
- Fig. 6. Festive costume from Potarzyca. Drawn by Bogumił Hoff, 1866.
- Fig. 7. Young couple in wedding-dress. The man with whip tied by a green ribbon. Phot. by F. Gołębiowski, Krobia 1950.
- Fig. 8. Bride-man in "wołoszka" (sort of overcoat), with a traditional whip in his hand. Drawn by W. Boratyński, 1935.
- Fig. 9. Traditional whips. The whip on the left with coloured kerchief is used on ceremonial occasions, that one on the right, with a white kerchief being used for going to dance. Phot. by A. Glapa, Posadowo, 1951.
- Fig. 10. Man's shirt: a-front, b-back, c-cut of front, d-cut of back, e-shoulder-strap (obojczyk), f-part of sleeve, g-collar, h-gusset.
- Fig. 11. Peasant bachelors in summer costumes. Phot. by A. Glapa, Sułkowice, 1952.
- Fig. 12. Contemporary trousers: a-front, b-back, c-cut of left front, d-cut of left back, e-half.
- Fig. 13. Man's jacket: a-front, b-back, c-cut of front, d-cut of back, e-cut of sleeve, f-cuff.
- Fig. 14. Young peasants in overcoats (wołoszki). Phot. by F. Gołębiowski, Krobia, 1950.
- Fig. 15. "Wołoszka" (overcoat): a-front, b-back, c-cut of front, d-cut of back, e-cut of lower part, f-cut of sleeve.
- Fig. 16. A fur used for working: a-front, b-back, c-cut of front, d-cut of back, e-collar, f-sleeve.
- Fig. 17. Landholders in winter work-clothing. Phot. by A. Glapa, Grabianowo, 1951.
- Fig. 18. Landholders in furs. Phot. by A. Glapa, Posadowo, 1951.
- Fig. 19. Bonnet: a, b-different modes of wearing, c-cut.
- Fig. 20. Landholder with hat dating from before 1914. Phot. by A. Glapa, Posadowo, 1951.
- Fig. 21. "Dzierżacki" garment for going out. Phot. by F. Gołębiowski, Posadowo, 1951.
- Fig. 22. A man's boots. Phot. by A. Glapa, Posadowo, 1951.
- Fig. 23. Work-clothing used when planting potatoes. Krobia, 1938.
- Fig. 24. Elder women at home. Phot. by A. Glapa, Posadowo, 1951.
- Fig. 25. A girl's everyday garment for home-work. Phot. by A. Glapa, Posadowo, 1951.
- Fig. 26. Elder woman's dress. Phot. by A. Glapa, Krobia, 1951.
- Fig. 27. An elder woman with hood. Phot. by A. Glapa, Krobia, 1951.
- Fig. 28. Hair-style of a girl. Phot. by A. Glapa, Posadowo, 1951.
- Fig. 29. Girl in a bonnet without wings. Phot. by F. Gołębiowski, Krobia, 1950.
- Fig. 30. Girl in festive dress. Phot. by F. Gołębiowski, Krobia, 1950.
- Fig. 31. Women in festive dress. Posadowo, 1910.
- Fig. 32. Girls in festive dress. Phot. by A. Glapa, Sułkowice, 1952.
- Fig. 33. Girl in festive dress. Phot. by "Foto-Kamera", Domachowo, 1949.
- Fig. 34. A married woman in festive dress. Drawn by W. Boratyński, 1935.
- Fig. 35. Married women with kerchiefs put upon their bonnets 1935 in so-called "budy". Phot. by F. Gołębiowski, Krobia, 1950.
- Fig. 36. Girls in kerchiefs put upon their heads. Spring and autumn dress. Phot. by A. Glapa, Posadowo, 1951.
- Fig. 37. Married woman in traditional bonnet and ruff. Phot. by F. Gołębiowski, Krobia, 1951.
- Fig. 38. Married woman in ceremonial bonnet with strings. Phot. by A. Glapa, Posadowo, 1951.
- Fig. 39. A landholder woman with daughter in traditional bonnet. Drawn by W. Boratyński, 1935.
- Fig. 40. A part of wedding group. Phot. by F. Gołębiowski, Posadowo, 1949.
- Fig. 41. Contemporary woman's shirt: a-front, b-back, c-sleeve.
- Fig. 42. Woman's work -shirt: a-b-back, c-cut of front, d-cut of back, e-cut of sleeve, f-sleeve, g-collar, h-shoulder-strap or "karczek".
- Fig. 43. Festive shirt: a-front, b-back, c-parts of sleeve, d-cut of front and back, e-gusset, f-shoulder-strap, g-collar.
- Fig. 44. Skirt called "watówka": a-front, b-back.
- Fig. 45. A cotton padded skirt called "watówka". Phot. by A. Glapa, Posadowo, 1951.
- Fig. 46. Festive skirt worn with an overskirt joined to a bodice or "suknia". Phot. by A. Glapa, Posadowo, 1951.
- Fig. 47. Ancient "jaka": a-front, b-back, c-cut of the front, d-cut of the back, e-cut of the sleeve, f-cuff.
- Fig. 48. A festive summer-jacket: a-front, b-back, c-cut of front, d-cut of back, e-cut of sleeve.
- Fig. 49. A jerkin called "kabat": a-front, b-back, c-cut of one half of the front, d-cut of one half of the back, e-front furbelow, f-back furbelow, g-cut of sleeve, h-cuff, i-collar.
- Fig. 50. A festive jacket (jaczka) adorned with net-lace frill. Phot. by A. Glapa, Posadowo, 1951.

- Fig. 51. Linen apron adorned with coloured embroidery, worn on festive occasions. Phot. by A. Glapa, Potarzyca, 1952.
- Fig. 52. Festive apron of veil with coloured embroidery. Phot. by A. Glapa, Potarzyca, 1952.
- Fig. 53. A nylon apron with coloured embroidery. Phot. A. Glapa, Posadowo, 1951.
- Fig. 54. A net-lace bonnet, back-view. Phot. A. Glapa, Posadowo, 1951.
- Fig. 55. Embroidered net-lace ruff. Phot. L. Perz, Krobia. National Museum of Poznań, 1952.
- Fig. 56. Bonnets and collars.
1. "kopka": a-bottom, b-quarters, c-string, d-part of the forehead called "baranek". e-wings. See Fig. 59.
 2. A girl's bonnet: f-bottom, g-strings, h-a net-lace string of the fore-head.
 3. Woman's bonnet: i-bottom, j-quarters, k-string, l-band of net-lace m-wings. see Fig. 30 and 54.
 4. ruff: n-crown, o-string lying close to the neck, p-part of string-enlarged, see Fig. 55.
 5. man's collar: r-a ready collar, s-cut of collar.
 6. Little cockade or "świtka" fastened to the collar, t-a tied "świtka", large about 3 cm, u-a piece of ribbon about 10 cm large used for a "świtka".
- Fig. 57. A festive net-lace bonnet. Phot. by St. Kusza, Krobia, 1951.
- Fig. 58. A net-lace bonnet and its cut.
- Fig. 59. Married woman's head-dress called "kopka". From the work of W. Cichowicz "XXV-lecie Zbiorów Ludoznawczych", Poznań, 1935.
- Fig. 60. Embroidery upon wings of a net-lace bonnet. Phot. by St. Kusza, Krobia, 1951.
- Fig. 61. Embroidery upon wings of a net-lace bonnet. Phot. by St. Kusza, Krobia, 1951.
- Fig. 62. Ornamental motives realised in net-lace embroidery. Drawn by A. Glapa, Żychlewo, 1952.
- Fig. 63. Map showing the investigated area of the district of Gostyń.
- Fig. 64. Map of the investigated area, district of Gostyń. The numbers indicated in the text mean: 1. district town, 2. borough, 3. localities under direct investigation, 4. localities from which data had been obtained indirectly, 5. principal cultural and economic centers.

Table I Contemporary "dzierzacki" costume. Drawn by George Karolak.

Table II Ancient "dzierzacki" costume. Drawn by George Karolak.

Drawings by

Graphic drawings: Jeziorowska Barbara

Graphic maps: Woźnieńska Krystyna

Photographic reproductions: Perz Leon fig. 2, 3, 4.

Contents.

1. Introduction p. 3.
2. The present position of the folk costume in the area under investigation p. 5.
3. An account of its historical development p. 7.
4. The area of the costume under investigation p. 10.
5. General description of man's costume p. 12.
6. Detailed description of man's costume p. 16.
7. General description of woman's dress a. 24.
8. Detailed description of woman's dress p. 35.
9. Materials and makers p. 47.
10. Ornamentations: embroideries, frills, applications, trimmings etc p. 48.
11. Sources p. 51.
12. Notes p. 57.
13. Literature p. 58.
14. Plates p. 60.
15. Contents p. 61.
16. Summary p. 62,65.

ATLAS POLSKICH STROJÓW LUDOWYCH

składa się z szeregu monografii obejmujących wszystkie typy strojów ludowych z całego obszaru Polski

ATLAS POLSKICH STROJÓW LUDOWYCH

obejmuje 5 części. W skład każdej z nich wejdą zeszyty zawierające monografie poszczególnych strojów

Dotychczas ukazały się drukiem następujące monografie:

Część I. POMORZE:

Część II. WIELKOPOLSKA:

1. ADAM GLAPA — Strój szamotulski,
2. ADAM GLAPA — Strój dzierzacki,

Część III. ŚLĄSK:

1. TADEUSZ SEWERYN — Strój dolnośląski (Pogórze)

Część IV. MAZOWSZE I SIERADZKIE:

1. MARIA ŻYWIRSKA — Strój kurpiowski Puszczy Białej,

Część V. MAŁOPOLSKA:

1. ROMAN REINFUSS — Strój Górali Szczawnickich,
2. FRANCISZEK KOTULA — Strój rzeszowski,
3. JANUSZ ŚWIEŻY — Strój krzczonowski.

W druku znajduje się:

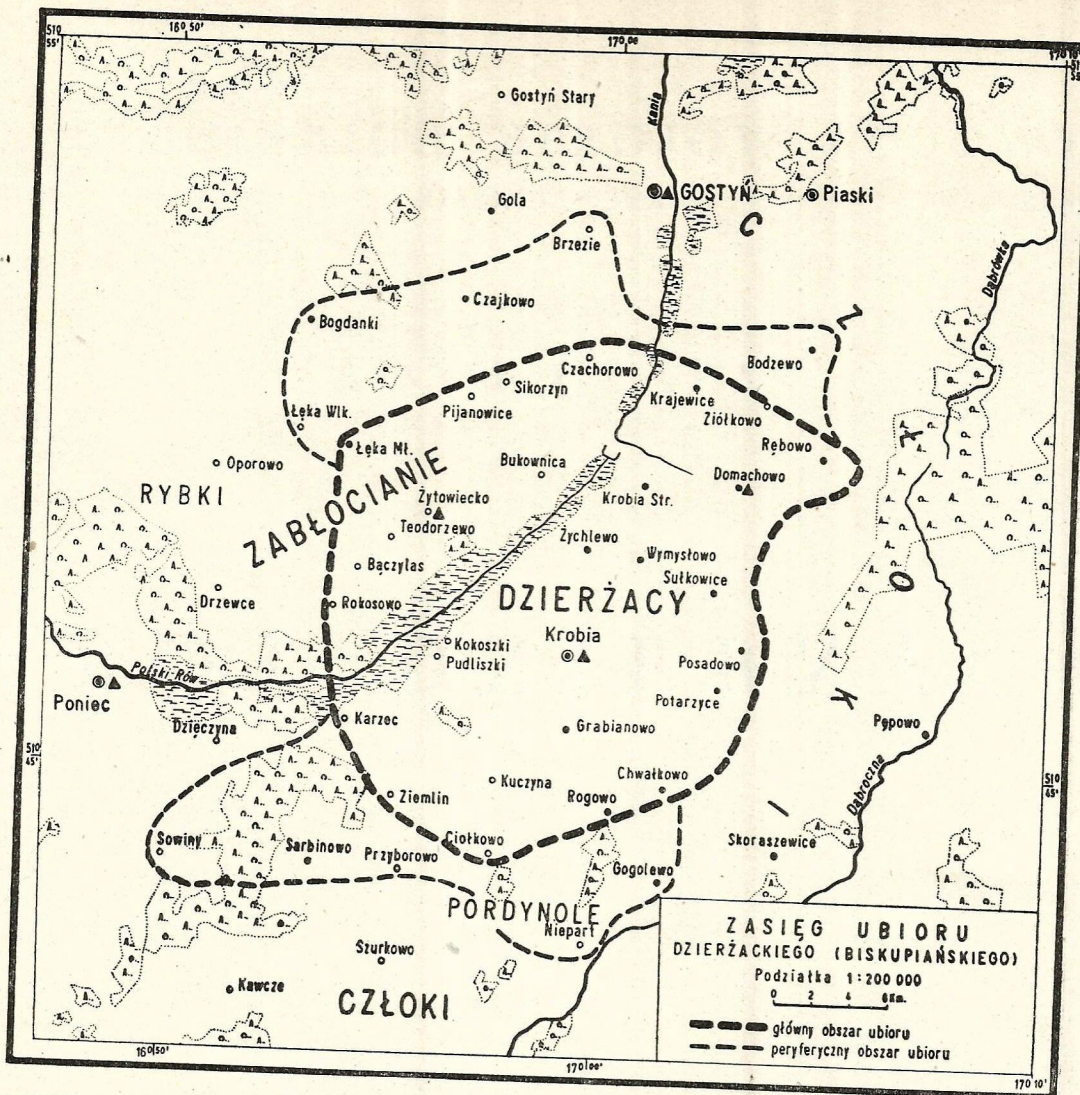
Część II. WIELKOPOLSKA:

3. HALINA MIKUŁOWSKA — Strój kujawski.

Część IV. MAZOWSZE I SIERADZKIE:

2. JADWIGA ŚWIĄTKOWSKA — Strój łowicki.

Ryc. 63. Mapa terenu badań, pow. Gostyń

Ryc. 64. Mapa terenu badań, pow. Gostyń. Podane numery w legendzie obok znaków oznaczają:
1 — miasto powiatowe,
2 — miasteczka, 3 — miejscowości, w których przeprowadzano bezpośrednio badania, 4 — miejscowości, z których zebrano dane pośrednio,
5 — główne ośrodki życia kulturalnego i gospodarczego.

